

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

NEOLİBERALİZMDE ÇALIŞMA HAYATININ
BİYOPOLİTİK İNŞASI:SOSYO-PSİKOLOJİK
BİR ANALİZ
YÜKSEKLİSANS TEZİ

DANIŞMAN	HAZIRLAYAN
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt YILMAZ	Zehra GENEL

ELAZIĞ- 2021

ONAY

Jürimiz tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans / doktora tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. **Prof. Dr.**

2.

3.

4.

5.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Murat SUNKAR

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Neoliberalizmde Çalışma Hayatının Biyopolitik İnşası:****Sosyo-Psikolojik Bir Analiz****Zehra Genel****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Sosyoloji Ana Bilim Dalı****Kurumlar Sosyolojisi Bilim Dalı****Elazığ-2021, Sayfa: x+159**

Neoliberalizm, yeniden inşa edilebilir liberal kapitalist bir yönetimselliği yaşam biçimi haline getiren ve piyasa aklını toplumsallaştıran politikalar bütünüdür. Yasa, disiplin, kontrol ve denetim yoluyla norm ve normalleştirmeyi hedefleyen yönetimsellik, şirket yönetimini devlet yapısına ve çalışma hayatına taşıyan bir yönetim sanatıdır. Beden ve nüfus üzerinden rıza üreterek bireyleri, devletleri ve toplumları özneleştirilen biyopolitika ise kendilik ve hakikat oyunu ile toplumsal gerçekliği ve yaşam biçimlerini yeniden kurmaktadır. Sermayenin kendilik kaygısıyla oluşan esneklik, minimal devlet, özelleştirme, serbest ticaret ve düşük ücret gibi neoliberal politikalar, çalışma hayatına özgürlük ve güvence sağlarken piyasalaşan neo-özneleri üretmektedir.

Bu çalışma 1970'lerden itibaren ortaya çıkan neoliberalizmde çalışma hayatını dönüştüren biyopolitik süreçlerin, devlet, toplum ve birey üçgeninde hayata geçirdiği uygulamaların teorik bağlamda ele alınışına ve sosyo-psikolojik perspektiften analizine odaklanmaktadır. Buradan hareketle neoliberal politikalar ve biyopolitik aşamaların kendi kendinin girişimcisi olan neo-özneleri üretme kapasitesi ve etkileri üzerine yoğunlaşmaktadır. Kendilik teknikleriyle kendi kendisini yönetmesi ve neoliberal biyolojik süreçlere uyum göstermesi beklenen neo-özne, sonsuz risk ve sorumluluğu

üstlenen, sürekli gelişim, başarı ve rekabet arzusu ile şirket etiğini benimseyen bir kimlik kazanmaktadır. Özgürlük sanrısı içinde başarısızlık, yetersizlik ve yitirme korkusu yaşayan çalışan neo-özneler, zaman ve mekân akışıyla birlikte, karakter, kimlik ve değer kaymasına maruz kalmakta, depresyon ve sembolsüzleşmenin eşiğinde güvencesini ve kendi özerkliğini yitirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, Neoliberal Politikalar, Çalışma Hayatı, Esneklik, Yönetimsellik, Biyopolitika, Neo-özne.

ABSTRACT

Master Thesis

**Biopolitical Construction of Work Life in Neoliberalism:
A Socio-Psychological Analysis**

Zehra Genel

The University of Firat

The Institute of Social Science

The Department of Sociology

Elazig -2021 PAge: x+159

Neoliberalism is a whole of policies that make a rebuildable liberal capitalist governmentality a way of life and socialize the market mind. Governmentality, which aims at norm and normalization through law, discipline, control and supervision, is an art of management that carries company management to the state structure and working life. Biopolitics, which subjects individuals, states and societies by generating consent through body and population, re-establishes social reality and way of life through selfhood and the game of truth. Neoliberal policies such as flexibility, minimal state, privatization, free trade and low wages, formed by the concern for self of capital, produce neo-subjects that market while providing freedom and security to the working life.

This study focuses on the theoretical context of the biopolitical processes that transform working life in neoliberalism that emerged from the 1970s, and the applications it implements in the triangle of state, society and individuals, and its analysis from a socio-psychological perspective. From here, neoliberal policies and biopolitical stages focus on the capacity and effects of self-entrepreneurial neo-subjects. The neo-subject, who is expected to govern himself with his own techniques and adapt to neoliberal biological processes, gains an identity that assumes infinite risk and responsibility and adopts company ethics with the desire for continuous development, success and competition. Working neo-subjects who fear failure, inadequacy and loss in the delusion of freedom, are subjected to a shift in character, identity and value, along

with the flow of time and space, and lose their reassurance and autonomy on the brink of depression and symbolization.

Keywords: Neoliberalism, Neoliberal Policies, Working Life, Flexibility, Management, Biopolitics, Neo-subject.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, neoliberalizmin devlet toplum ve birey üçgeninde hayata geçirdiği uygulamaların teorik bağlamda ele alınışına ve sosyo psikolojik perspektiften analizine odaklanılmaktadır. Buradan hareketle neoliberal politikalar ve biyopolitik aşamaların kendi kendinin girişimcisi olan neo-özneleri üretme kapasitesi ve etkileri üzerine yoğunlaşmaktadır.

Çalışmanın hazırlanma ve tamamlanma sürecinin her aşamasında bilgi ve tecrübeleriyle desteğini ve değerli zamanlarını esirgemeyen değerli danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt YILMAZ' a, sosyolojik ve akademik gelişimimde emeği geçen tüm bölüm hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Zehra GENEL

Elazığ, 2021

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AIDS	: Acquired Immune Deficiency Syndrome
BM	: Birleşmiş Milletler
CEO	: Chief Executive Officer
DB	: Dünya Bankası
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EBA	: Eğitim Bilişim Ağı
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması,
GSMH	: Gayri Safı Milli Hâsıla
GSYH	: Gayri Safı Yıllık Hâsıla
ILO	: International Labor Organization
IMF	: Uluslararası Para Fonu
LGBT	: Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Transseksüel
MAI	: Multilateral Agreement on Investment
NLP	: Nöro-Linguistik Programlama
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TA	: Transaksiyonel Analiz
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TV	: Televizyon
VB	: Vebenzeri
VS	: Vesaire
YY	: Yüzyıl

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR	VII
İÇİNDEKİLER.....	VIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

1.1. Araştırmanın Konusu.....	7
1.2. Araştırmanın Amacı	7
1.3. Araştırmanın Önemi	8
1.5. Araştırmanın Problemi.....	9
1.4. Araştırmanın Yöntemi	10

İKİNCİ BÖLÜM

LİBERALİZM VE NEOLİBERALİZM

2.1.Liberalizm.....	12
2.1.1. Liberalizmin Tanımı ve Temel İlkeleri	12
2.1.2. Liberalizmin Tarihsel Kökenleri	14
2.1.3. Liberal Toplumda Öznenin Yapısı	16
2.2. Neoliberalizm	20
2.2.1. Neoliberalizmin Ütopyası ve Tarihsel Gelişim Süreci	20
2.2.2. Neoliberal Toplumda Öznenin Yapısı.....	25
2.3. Piyasa Toplumu	27
2.4. Yönetimsellik ve İktidar.....	32

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NEOLİBERALİZM VE DEVLET

3.1. Devletin Dönüşümü.....	39
3.2. Mali Krizler ve Devlet Müdahaleleri.....	43
3.3. Minimal Devlet Anlayışının Etkileri	46
3.4. Neoliberalizmde Egemen Söylem	49

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NEOLİBERAL TOPLUM

4.1. Neoliberal Toplum ve Çalışma Hayatı.....	53
4.2. Çalışma Hayatı ve Yabancılaşma	58
4.3. Çalışanın Rasyonelliği	62
4.4. Çalışanın Neoliberal Toplumdaki İşlevi.....	64
4.5. Neoliberal Toplum Modeli ve Biyopolitiği	67

BEŞİNCİ BÖLÜM

NEOLİBERALİZM VE BİREY

5.1.Piyasa Toplumunda Öznenin Yapısı.....	71
5.2.Biyopolitik ve Bedenlerin Politik Kuşatması.....	76
5.3.Çalışan Neo-Öznenin Yönetimselliği	81
5.4.Çalışan Neo-Öznenin Kendilik Girişimi	86
5.5.Neoliberal Ruhların İşletilmesi.....	91
5.6.Neo-Öznede Risk Yönetimi	95
5.7.Neo-Öznenin Klinik Durumu	100
5.7.1. Çalışan Neo-Öznenin Aşınan Özerkliği	103
5.7.2. Çalışan Neo-Öznenin Karakterindeki Değişimler.....	110
5.7.3. Çalışan Neo-Öznenin Moral Değeri	115
5.7.4. Çalışan Neo-Öznede Genelleşen Depresyon.....	119
5.7.5. Çalışan Neo-Özne ve Sembolsüzleşme	125
5.7.6. Çalışan Neo-Öznenin Yaşadığı Benlik Hazzı	130

SONUÇ 136

KAYNAKÇA..... 146

GİRİŞ

Neoliberalizm yaşamın ve yaşama dair her şeyin ekonomi politiğinin pratikleşmesini sağlayan bir yönetimsellik biçimine vurgu yapar. Piyasa iktidarının yönetimselliği elinde tutmasını sağlayan politikalar bütünü olarak neoliberalizm, devletin, bireyin ve toplumun yeniden inşasını mümkün kılmakta ve şirket aklının toplumsallaşmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla bir yaşam biçimi olan neoliberalizm, aynı zamanda yeteneklerin, performansların ve üretkenliğin işe koşulmasıyla öznelere yeniden inşasını mümkün kılan bir çalışma anlayışının kurulumuna imkân sunmaktadır. Liberalizmin ilkeleriyle yoluna devam eden ve kapitalist bir öğreti olan neoliberalizm, liberal dönemden farklı olarak, devletin müdahale işlevini zayıflatan ve piyasa aklını toplumsallaştıran, esneklik ve girişimciliği yaygınlaştıran, sermayeyi ulus ötesi yeni şirket alanlarıyla özgürleştiren bir dönemi başlatmıştır. Neoliberaller krizleri engelleyebilecek ve sosyal problemlere çözüm olabilecek tek çarenin, özelleştirme, ticaretin özgürleşmesi, girişimcilik ve esneklik olduğunu savunmuştur. Neoliberaller sermayenin yönetiminin devlette değil, özgür bırakılan piyasada olmasını istemektedir. Çalışma hayatının yeniden düzenlenmesinde başat rol oynayan girişimcilik ve esneklik, emeğin/insan sermayesinin yönetimini piyasaya yüklemiştir.

Neoliberal biyopolitikalar IMF, DB ve DTÖ gibi yapılarla devletin küçülmesini sağlayarak bireyin ve toplumun dönüşümünü hedeflemektedir. Çalışma hayatına müdahale yoluyla neoliberalizmin kazandığı yeni biçim, yine çalışma hayatında ve beraberinde daha birçok alanda yeniden yapısal dönüşümün gerekliliğini doğurmuştur. Esnek üretim biçimine sahip ekonomi kurumu toplumsal yapıda da dönüşüme neden olmuştur. Üretim biçimlerinin değişmesine bağlı olarak ortaya çıkan hızlı toplumsal değişimlerin ardından toplumsal problemler ortaya çıkmakta ya da mevcut sorunlar daha da derinleşmektedir.

Çalışma hayatına getirilen normlar, çalışma saatleri ve ücret politikaları gibi düzenlemelerle tek tek bireyler yönetilmekte ve makro boyutlarda da toplumların yönetilmesi mümkün olmaktadır. Neoliberal çalışma hayatındaki biyopolitik yönetimsellik pratikleri, küresel çapta toplumsal kontrolün sağlanmasında işlevsel roller üstlenmektedir.

Foucault (1992, 2006, 2015a)'ya göre günümüz çalışma hayatının liberal inşa süreci 17. yy. kurumlarına bağlı olarak sanayi devrimi ile gelişmiştir. Ayrıca sanayi

devrimi ve fordist üretim tarzına geçiş neticesinde birbirinden ayrılan aile ile çalışma ortamları/alanları, doğa(l)lığından koparılmıştır. Böylece topraktan yapay kentsel mekânlara taşınan bedenlerin her an gözetimi ve denetimini sağlayan bir disipline etme ve güvenlik mekanizması türetilmiştir. Panoptikon adı verilen gözetleme girişiminden ilham alınarak marjinaler, ıslah ve tedavi adı altında normalleştirilerek çalışma hayatına eklemlenirken, eğitim kurumları kanalıyla da mevcut çalışma koşullarına uyumlu özneler yetiştirilmiştir.

Disiplin kurumlarına uygun yeni meslekler üretilmesi, uzmanlaşan meslek sahiplerinin zihin gücü söylemiyle işçilerden ayrı sınıfa taşınması, vasıfsız işçilerin kol gücüyle fabrikalarda ağır koşullarda daha fazla kâr uğruna gece gündüz çalıştırılması, çalışma hayatının/yaşam biçiminin bedenlere nüfuz eden ve bedenleri merkeze alan biyopolitik kurulumunun sonuçlarıdır. Bu kurgunun tarihsel süreç içerisinde kapitalist sermaye ve emek açısından işveren ve çalışan kesimler arasında çeşitli sorunlara neden olduğu bilinmektedir. Liberalizm bu sorunların içinde yönetme ve uyum politikalarının uygulanabildiği bir çatı görevi görmüştür. Neoliberalizm de sermaye sahiplerinin özgürlüğü ve kârını korumak için, herkesin marjinalleştirildiği ve çalışmaya yönlendirildiği; insan sermayesinin diğer sermaye biçimlerine eklemlendiği; devletlerin, bireylerin ve toplumların şirket için yaşatıldığı bir rasyonel biyopolitik yönetimsellik pratiğini amaç edinmiştir.

Neoliberal biyopolitik yönetim biçimi Batı toplumlarından tüm dünyaya yayılmıştır. Bu yönetimsellik biçimi, ucuz emek gücünün kullanılmasına dayalı insan emeğinin sermayeleştirilmesine dayanır. Burada marjinal ve patolojik bir ayrıma gitmeden, yetenek ve tecrübe söyleminin baskın olduğu bir çalışma hayatına tutunan bireylere; sermaye kârlarının korunması ve sermayenin güçlendirilmesi hedefinden ziyade, bireylerin faydasına olan, özgür iradesiyle kendi seçimlerini yapabildiği bir yaşam tarzına sahip olmanın vaadi sunulur. Bu vaade erişememenin verdiği hezeyan içine saplanan bu rasyonel, yetenekli ve girişimci neo-öznenin kazanımı, kendi girişimcisi olmak değil; güvencesiz, sonsuz borçlu, risklerin sorumluluğunu yüklenen psikolojik ve sosyal sorunlarla mücadele etmek zorunda kalan tek tipleştirilmiş özne olmaktır.

Buradaki ayırt edici nokta şudur: Neoliberal biyopolitik yönetimde, rasyonel bireylerin, ikna/rıza süreçlerine tabi şekilde normalleştirildiği bir disiplin toplumu hedeflenmez. Aksine, suç, cinsellik ve emek vb. nin ekonomi politiğinin yapılmasını

mümkün kılan bir toplumsal yapının, normların ve rekabetin kuvvetlendirildiği bir toplumsal düzen istenmektedir. Çalışanın başarılı olanın sistem içinde tutulduğu, çalışamayan ve yenilgi yaşayanın da dışlandığı bu düzende sefalet içinde yoksulların, işsiz kalanların, özellikle de çalıştığı halde borçlu ve yoksul öznelerin varlığı normal görülmektedir.

Kısaca dışsallaştırma politikalarının varlığı normal/norma uygun ve ekonomik olduğu kabul edilmektedir. Çünkü tıp, nüfus, delilik, cinsellik, suç veya bedenin kendisi dışlanarak piyasalaştırılmıştır. Bu biyopolitik piyasalaştırma pratikleri yaşamın mülk olarak görülüp piyasalaştırılması demektir. Dışlanmış kesimlerin devamını zorunlu kılan bu türden bir normlar sisteminin kurgusu mevcutken, yoksulluğun, işsizliğin veya diğer toplumsal problemlerin sonunun gelmesini beklemek ne kadar rasyonel bir hesap olur üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur.

Hal böyleyken günümüz toplumları küresel bir dünyanın sakinleri olarak, bireysel ve toplumsal yaşama dair her alanda neoliberalizme yönelmektedir. Kamusal hizmetlere bağlı kurumların özelleştirilmesi; devletin, özellikle marjinal kesimler için yürüttüğü sosyal devlet anlayışından kopuşlar, çalışma süresi ve düşük ücret politikaları gibi yapısal uyum programları bilindik pratikler arasında popülerliğini korumaktadır. İktidar, her zaman kendisine, şirketin kârını önceleyen düzenleme biçimleri ile çalışma saatleri ve ücretlerin belirlenmesi ve bu iki değişken esas alınarak üretilen bilgilerin neo-özneye aktarımı ile yönetsel bir alan açar. Bilgi, özne ve iktidar üçlüsünün ürettiği hakikat oyunlarının devreye girdiği esnek çalışma hayatında, tüm sorumluluğu üstlenme, kendisini geliştirme ve her an değişime ve yeniliğe uyum sağlayabilme gibi yönetim politikaları gelişir. Çalışma hayatına dair gerçeklik bu şekilde üretilir ve özneler bu yeni bilgi türünün getirdiği gerçekliklere ve yönetene tabii kılıılır. Tüm yönetsellik biçimlerinde olduğu gibi, özellikle çalışma hayatına sirayet eden bu iktidar biçimlerinde biyopolitika başrolünü kimseye kaptırmaz. Çünkü tarih boyunca, tüm toplumsal etkileşimlerde beden hem köprü hem de toplumsal yaşamın ve kültürün inşa merkezi olma görevi görmüştür. Doğrudan ve dolaylı bir rol üstlenmesi ise dönemden döneme, mekândan mekâna değişkenlik göstermiş, farklılıklara sahne olmuştur.

Neoliberal politikaların küresel sermayeyi güçlendirme çabası, çalışan maliyetlerinin en aza indirgenmesinde, en verimli üretimin/hizmetin vücuda getirilmesi için diğer temel maliyetlerin düşük tutulmasında kendisini gösterir. Bu nedenle bir

tarafından en düşük ücretle çalıştırma, kayıt-dışı çalıştırma, istihdam biçimlerinde maliyeti düşük olanların seçilmesi gibi uygulamalar tercih edilirken, diğer taraftan çalışanın rıza mekanizması gözetilerek, rekabet ortamı yaratarak düzenleme ve denetlemeyi sağlayan kontrol mekanizmaları işletilmektedir. Böylelikle çalışan memnuniyeti sağlanarak çalışan verimliliği ve şirket kârının maksimizasyonu hedeflenmektedir. Neoliberalizm ile ilgili literatürde, neoliberal tüm politikalar hayata geçirilmeye başlanıldığından bu yana verimlilik ve kâr daha da yükselirken, işsizlik, yoksulluk, yoksunluk, borçlanma gibi maddi sorunlar ve psikolojik sorunların da kendiliğinden yok olmadığı ve bu sorunlara çözüm getirilmediği hatta yeni sorunların katlandığı ortaya konmuştur.

Bu tez çalışması neoliberalizmin çalışma hayatı merkezli biyopolitik yönetimselliğin devlet, toplum ve birey bağlamında yansımalarını ele almaktadır. Bu kapsamda çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmanın kapsamına ve yöntem bilgisine yer verilmiştir. Çalışma hayatının biyopolitik kurulumunu anlayabilmek için Foucault'un sorunsallaştırma ve soykütüğü analizi, tarihsel kökenlerine inerek bir kavramın, bir olgunun arkesine yolculuk aracılığıyla söylemin düzeninden, alışılmışlık ve dayatmalardan arınmış hakikate ulaşmayı amaç edinir. Böylece doğru düşünme biçimleriyle problemleri yeniden ortaya koymayı hedefler.

Bu izden hareketle çalışma hayatında biyopolitikayı sorunsallaştırmak için araştırmanın ikinci bölümünde liberalizm ve neoliberalizmin soybilimi ile ilgili literatür bilgisine başvurulmuştur. İktidarın birey, devlet ve toplumlar üzerindeki yönetim biçimlerinin tezahürleri tarihi bir akış içinde değerlendirilmiştir. Yönetimsellik kurumsal düzeyde toplumsal ağırlara nüfuz etmiştir. Yönetimsellik ve iktidar rekabet, girişimcilik, yönetim gibi piyasa mantığını yansıtan panoptik piyasa toplumlarının denetim, kontrol ve gözetleme biçimlerini vurgulamaktadır. Söz konusu yönetimsellik ve iktidar biçimleri, beden ve nüfuslar dolayısıyla çalışma hayatında emeğin/homo economicusun ve yaşamın dijitalleşmesi yolculuğunu açıklamaktadır.

Bu nedenle üçüncü bölümde, neoliberal biyopolitik süreçlerin devleti nasıl etkilediğinin kritiğini yapma gereği doğmuştur. Sosyo-ekonomik krizlerin sonucu olarak neoliberalizmin tüm dünya devletlerini IMF, DB gibi korporasyonlar yoluyla etkilemiştir. Aynı zamanda devletlerin krizlere karşı neoliberal devletlere borçlanması, devletleri neoliberal politikalara uyuma zorlamıştır. Böylece piyasa dolaşımı karşısında devletler engelleyici değil destekleyici bir rol üstlenmiştir. Neoliberal politikalardan biri olan minimize devlet anlayışı, sosyal devlet anlayışının yerine şirket devlet anlayışının

getirilmesini kolaylaştırmıştır. Böylece devlet müdahalesinin yerine şirketleşmenin müdahalesi yerleşmiştir. Piyasa dolaşımını kolaylaştıran şirket devlet, piyasa kurallarının çalışma hayatına giriş kapısı olmayı başarmış oradan da yaşamı dönüştürerek kendi kendinin girişimcisi olan öznelere meydana getirmiştir. Rekabetçi, girişimci ruh ve şirketleşen özne güvencesiz toplumların temellerini sağlamlaştırmıştır ve kısaca esnek çalışma biçimleri ile desteklenen serbest piyasa ekonomisinin neoliberal egemen söylemi, biyopolitik bir düzene tekabül etmektedir.

Bu düzende, talep ve arz döngüsü sermayenin lehine çevrilebilecektir. Liberalizmin de kaygısı olan üretmek eylemini ve ürünleri satabilecek pazarın her daim hazır ve nazır tutulması için öncelikle ihtiyaç üretmek gerektiğini çok iyi bilen serbest sermaye, öncelikle aile ortamı ile çalışma ortamını ayırarak çalışma hayatını aileden koparmış, devlet dışındaki özel alana müdahale etmiş ve sivil toplum yapısını imara çıkartmıştır. Sivil toplum da çalışma koşullarına müdahale çerçevesinde yönlendirilmiştir. Bu yönlendirmede devletin yönetimselliğinin, piyasalara sonsuz dolaşım hakkı sunan daha az müdahaleci özneye dönüştürüldüğü bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında neoliberal biyopolitiklerde devletin rolü, rıza mekanizmalarının aşırı tüketme odaklı davranış biçimlerini işlevsel kılan yaşam tarzını öznenin rızasına arz eden piyasa/sermayenin kârının ve özel mülkiyetin güvence altına alınıp korunmasıdır.

Tüm kurumlar gibi ekonomi kurumu da toplumları etkiler. Toplumlar da tüm kurumların yapısını şekillendirir. Bu karşılıklılık içinde, neoliberal biyopolitik toplumların çalışma hayatı üzerinden inşası ile şekillenen biyopolitik toplum analizi dördüncü bölümde anlatılmıştır. Neoliberalizm toplumları, belirsizlik, esneklik, güvencesizlik gibi ekonomi kaynaklı süreçlerin çalışma hayatına yansıtılması yoluyla dönüştürmektedir. Bu nedenle modern toplumlarda kapitalist ve küresel süreçlerin yenilenmesi sonucu oluşan neoliberal biyopolitik toplumlar ele alınmıştır.

Son olarak beşinci bölümde emeğin/insan sermayesinin biyopolitik süreçlerden geçerek çalışan neo-özneler üzerinde bıraktığı sosyo-psikolojik etkileri üzerinde durulmuştur. Liberal anlayışın devlet aklını ele geçirmesinin bir tezahürü olarak gelişen neoliberal yönetimsellik, ününü ekonominin politik bir beden kurgusuyla pratiğe dökülmesine borçludur. Yani ekonomi kurumunun politik yaşama yansıdığı bir dünyada, özneliği yıkıma uğrayan ekonomik insan sahneye çıkmıştır. Böylece sermaye, homo economicus üzerinden yönetimselliğini sürdürmektedir.

Buradaki yönetimsellik neoliberalizmin kendisidir. Yani neoliberalizm bir yönetim biçimidir. Bu yönetim tahakküm yoluyla ya da bedenin varlığına son verme şeklinde değil, tam aksine serbestleştirme, özgürleştirme ve bireyselleştirerek yaşatma politikalarını içerir. Kendi yönetim biçiminde ekonomik olmayı ve rasyonalliteyi önceleyen bu sermaye akılsallığı, tüketici için ekonomik olmayı ve rasyonelliği ötelemektedir. Çünkü esnek üretim tarzı, gayet esnek, anlık değişen istekler ile bitmek tükenmek bilmeyen ihtiyaçlar üreterek, sürekli tüketme arzusu, rekabet ya da çokluk tutkusunu yaşam tarzına dönüştürmüştür.

Panoptik kurumların oluştuğu disiplin toplumlarının, denetim ve gözetime tabi tutulması çalışma hayatının yaşam biçimi olarak benimsenmesini kaçınılmaz kılmıştır. Toplumsal bedene sahip, kültürel değerlerin alanı beden üzerinden yaşam tarzları zihinlere, kalplere ve ruhlara işliyorsa, kültürün, değerlerin, yaşama ait olanın metalaştırılmasını hedef alan politikalar da kendiliğinden bedenseldir, bedene aittir. Bu anlamda bireylerin, neoliberal biyopolitik süreç içerisindeki klinik durumu toplumsal tüm alanları etkilemektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

1.1. Araştırmanın Konusu

Bu çalışmada, günümüzde neoliberal politikaların şekillendirdiği çalışma hayatı merkezli neo-öznelerin üretimi konu edinmekte ve neoliberal dönemde çalışanların biyopolitik bir inşa sürecinin ürünü olarak neo-öznelere dönüşümü analiz edilmektedir. Neoliberalizm özünde güçlü bir devlet anlayışı yerine devleti güçten düşüren, bireyin ve toplumun kontrolünü elinde bulundurma eğilimi gösteren bir dizi politikayı içermektedir. Biyopolitika kavramı ise, bedenler üzerinde bir yönetim sağlanarak rıza yoluyla bedenlere, bireylere, toplumlara, devletlere hükmedebilme stratejisini kapsamaktadır. Neoliberal dönemlerde bireyin/çalışanın geçirdiği dönüşümleri sosyopsikolojik açıdan değerlendirebilmek, neoliberal politikaların çalışan özneler üzerindeki yönetimselliğiyle ve biyopolitik müdahaleleriyle birlikte açıklamayı gerektirir. Biyopolitika kavramı merkezli değerlendirmelerle dönüşen bireyin/çalışanın, öznellik biçimlerinin tasviri günümüz toplumlarındaki mevcut durumunun betimlenmesi bakımından önemlidir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Piyasa toplumlarında yaşanan eşitsizlik halleri, çalışma yaşamını da sorunlu bir biçimde dönüştürmektedir. Devlet politikalarına eklenen esnek, rekabetçi anlayış zayıflatılmış/güçlendirilmiş görevler ile çalışma hayatının değişimini baskılamaktadır. Devlet-toplum devlet-birey ve birey-toplum arasında yapı ve fail ikiliğini şekillendiren neoliberal politikalar çalışma hayatında yüksek seviyelere ulaşan işsizlik, güvencesizlik, belirsizlik vb. sorunların derinleşmesine yol açmaktadır.

Neoliberalizmin piyasa toplumu oluşturma girişimlerinde, devletin denetim, kontrol ve düzenleyici rollerine bir müdahale olmaktadır. Neoliberal dönemde devletin özelleşme, finansallaşma politikaları, bireyi ve toplumu piyasa koşullarına göre dönüştürme çabaları olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla neoliberal uygulamalarla devlet, bireyi ve toplumsal yapıyı düzenleyici bir rol üstlenmektedir. Bu düzeni

sağlarken çalışma hayatının kontrolünü elinde bulundurabilen neoliberalizm çalışma hayatına yeni bir düzen getirerek bireyi ve toplumu da dönüştürmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı şöyle özetlenebilir; neoliberal biyopolitikanın şekillendirdiği çalışma hayatındaki neo-öznelerin durumuna yoğunlaşmak ve neoliberalizmin hâkim olduğu toplumlarda, çalışanın, biyopolitik neo-özneler dönüşümünü analiz etmektir.

Üreten öznelerden farklı olarak yeni öznelerin kurulumu neoliberal toplum yapısının devamını sağlar. Şirket formuna dönüştürülen öznenin, şirket toplumunda belirsizlik, esneklik tanımlamalarına uyumu ve neoliberal politikaların biyopolitik dokunuşlarını yansıtmakta olduğu söylenebilir. Modernliğin toplumlara vaatlerinde, mutluluğu getirememesi gibi, post modern toplumlarda da, neoliberal ekonomi politik yaklaşımın toplumları mutsuzluğun ötesinde yok olma noktasına taşınması ihtimali söz konusu olabilir. Bu bağlamda olası kaos ve anominin önüne geçebilmek için bireyler ve toplumlar üzerinde uygulanan politikaların sonuçlarının iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Aydınlanma döneminde aklın ve bilimin kutsanması, her alanda çözüm olmamış ve çözümsüzlüğün kaynağı haline dönüşebilmiştir. Kapitalist söylemlerle, üreten, tüketici, emekçi ve girişimci öznelerin kurulumu, girişimci özneleri imal ederken, yönetilen, kendi kendilerinin ve diğer öznelerin kontrol mekanizması konumuna taşıyan neoliberal-politik akılsallık ile ilişkilendirilmeden açıklanamaz. Piyasa mekanizmasının rekabetçi, girişimci, olabildiğince serbest dolaşım esasına dayalı ekonomik örgütlenme biçimlerini yansıtan ekonomi alanındaki politik değişim özneyi dönüştürmek zorundadır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Neoliberal politikaların belirleyiciliğinden yola çıkılarak, çalışma hayatının toplumsal alan ile etkileşimi sonucu bireysel dönüşümün inceleme konusu yapılması, toplumsal sorunların sebeplerinin tüm boyutlarıyla ele alınmasında ve çözümler üretilmesinde önemlidir. Yeni kapitalizmin neoliberal politikalarla her alanı donatması, yeni olanın sadece yenilikler sunmadığını, özgür ve kendi kendini yöneten bireyleri üretmediğini, belirsizliğe ve güvencesizliğe hizmet eden bir yapı ile bunların yanında sürekli olarak yenilenmesi ve yeniliklere ayak uydurması gereken, rekabetçi, güvencesiz tüketen neo-öznelerin ortaya çıktığını göstermekte olduğu söylenebilir.

Kapitalist toplum yapısını yansıtan daha fazla kâr elde etme davranışları, eşitsiz gelir dağılımını ortadan kaldıramadığı gibi günümüzde hem makro hem mikro boyutlarda yoksulluk trajik biçimlerde deneyimlenmektedir. Buna karşın belirli bir azınlık kesim ekonomik gücü elinde bulundurmaktadır. Küçültme politikalarının gücü küçük bir grubun elinde tutmasını devamlı hale getirmeyi başarabilen neoliberalizm, vaat ettiği şekilde bir eşit ve refah yaşam koşullarının tüm dünyaya sağlamayı başarabilmiş değildir. Ayrıca tüm dünya toplumlarında yaygın hale gelen psikolojik ve sosyo-ekonomik sorunlarla baş etmesini bilen her türlü yeniliğe karşı donanımlı bilgi sahibi nitelikli iş gücünü temsil eden neoliberal toplum, bireylerinin sosyalizasyon işlevini yerine getirirken, ne derece sağlıklı toplum yapısına katkı sağlayacağı tartışma konusudur. Gelecek nesillere neo-öznelere, piyasalaşan ve ekonomikleşen bir kültürü miras olarak bırakması sorunsalını ele alan çalışmalar, toplumsal problemlerle baş edebilme açısından, sosyoloji literatürüne katkı sağlayacaktır. Böylece toplumsal problemlerin çözüme kavuşmasında ve yeni problemlerle karşılaşma olasılığını azaltma konusunda alternatif yaklaşımlar üretilebilecektir.

1.5. Araştırmanın Problemi

Çalışma hayatını inşa eden neoliberal biyopolitikalar özelleştirme, devletin minimize edilmesi ve özgür piyasaların güçlendirilmesi gibi bir dizi politikayı kapsamaktadır. Bu bakımdan liberal yönetim zemininde sosyal yardımların ulaştırıldığı kesimler, neoliberal yönetimsellik zemininde, tüketen değil üretici misyonu yüklenerek çalışma hayatına dâhil edilmektedirler.

Neoliberal dönemde yeni marjinal kesimlerin işe koşulması neoliberal biyopolitikayı daha da toplumun derinlerine sirayet ettirmektedir. Bu marjinal kesimlerin çalışma hayatında rekabet oyununa eklenmesi, ekonomik büyümeyi sağlayarak işsizliği bitiremediği gibi, işsizliği derinleştirmenin yanında, güvenceden yoksun kalan, esnek çalışma toplumunu yaygın hale getirmiştir.

Günümüzde neoliberal biyopolitikalar, bireyin ve aile yapısının öznelliğini kazıyan, şirkete adanmış, kendi yaşamının yönetimini şirkete devreden bir özne kurgusunu başarı ile gerçekleştirmiştir. Artık birey şirketin bir öznesi konumundadır. Devlet öznesi de şirkete adanan toplumun devamlılığını sağlayan bir araç haline getirilmiştir. Şirket/piyasa toplumlarında, bireyin/çalışanın ya da toplumun kendi

kendisinin girişimcisi olması beklenmekte ve yönetsel şirkete dönüşen neo-öznelerin çalışma hayatı merkezli dönüşümü gerçekleştirilmektedir. Bu dönüşümün masumane gerekçesi ise, bireyler girişimci olma becerisini edindikçe, işçi/çalışan olmaktan maaşa bağlı kalmaktan kurtulacak, emeği ve yatırımı ile kendi seçtiği mekânda kendi şirketinin girişimcisi olacaktır. Hem kendisini şirkete adayan hem de şirketin kârına ve kendi faydasına olacak şekilde kendi kendisini ve ötekileri de kontrol edebilen yeni bir öznellik, yeni bir karakter inşası hedeflenmektedir.

Kendi işinin patronu olma arzusunun merkeze alındığı bağımlı olmaktan kurtulma oyunu, işsiz ve çalıştığı halde güvencesiz, her anını rekabet/savaş içinde kendini geliştirmek, yenilemek ve güncellemek zorunda hisseden, borç ve kredilerle daha da fazla bağımlı hale gelenlerin öyküsü olarak okunabilir. Bireyleri, devletleri ve toplumları patolojik noktaya taşıyan bu girişimcilik oyunu, gerek iş gerekse işdışı alanlarda kişisel ve toplumsal sorunlara yol açmaktadır. Bu açıdan psiko-sosyal sorunlara kaynaklık eden dakiklik, rekabetçilik, akışkanlık, esneklik gibi dinamikler toplumsal yapı içerisinde de uzun vadede neo-öznelerin biyopolitik inşasıyla birlikte, anomik durumların derinleşmesine yol açmaktadır.

Neoliberal politikaların sürdürülebilirliğine katkı sağlayan biyopolitik neo-öznelerin inşası, toplumsal yapıları tek tipleştirmekte, her alanda her durum karşısında benzer etki ve tepkiyi gösterebilen, aynı kapasiteye sahip öznelerin üretimini sağlamaktadır. Böylece oluşan rekabetçi ve aşırı hırs duygusu, davranış bozukluklarının normalleşmesine, kuralsızlığın kural haline dönüştürülmesine yol açmaktadır. Bu bağlamlardan hareketle, neoliberal dönemde uygulanan politikaların çalışma hayatı üzerindeki biyopolitik etki düzeyleri ve kapasiteleri göz önünde bulundurularak birey-toplum-devlet üçgeninde ortaya çıkan yansımalarla dair sosyo-psikolojik çözümlemeler önem taşımaktadır.

1.4. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma literatür araştırmasına dayanan teorik bir çalışmadır. Literatüre bakıldığında mevcut çalışmaların daha çok bu süreçte kapitalizmin mevcut ve aşınan hâkimiyet gücüne güç katmaya çabalaması, ekonomi ve güvenlik politikalarının makro ve mikro etkileri, giderek yoksullaşan, ezilen ve çözülen dünya halklarının manipölasyonu, devletin işleyişine müdahale edilerek demokratik yönetimlerin

zayıflatıldığı ve otoriter yönetimlerin yükselişi gibi konulara yer verildiği tespit edilmiştir.

Bu çalışmada tüm bu konuların arkasındaki temel faktörlerin biyopolitik süreçlerle benzerlik gösterdiği iddia edilen neoliberal amaç ve politikalar ile uyum sağladığına dair çalışmalara ve çalışma hayatını etkilediği ve çalışma hayatının da toplumsal düzeni dönüştürdüğüne vurgu yapan teorik çalışmalara ve kaynaklara yer verilmektedir. İlk olarak devlet uygulamalarına tarihsel müdahalelerle devleti özne konumuna yerleştiren neoliberal politikalar açıklanarak varlığını sürdüren ve şiddeti artarak devam eden ekonomik temelli toplumsal sorunların varlığına değinilmektedir. Ardından bireyin dönüşümüne katkı sağlayan neoliberal politikaların biyopolitik açılımlara uyum sağlaması irdelenmektedir.

Lemke (2013: 150)'nin ifade ettiği üzere, biyolojik bir formata uyum sağlayan neoliberal kapitalizmde, biyolojik süreçler sermaye birikimi ve yeni bir kâr kaynağı haline gelmiştir. O halde neoliberal devlete görevler yükleyerek toplum yapısını şekillendiren, işletme mantığı ile bir yönetsel işletme toplumunu, bir piyasa toplumunu kurgulayarak neo-özneler üzerinden çalışma hayatını böylelikle de toplumu dönüştürmeyi hedef alan biyolojik politikaların, biyo-neoliberalizm olduğu değerlendirilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

LİBERALİZM VE NEOLİBERALİZM

2.1.Liberalizm

Hume, Smith, Bentham, Ricardo ve Mill gibi liberalizmin kurucuları iyi yasaları ve kurumları kötülerinden ayırt etmek için tek ölçütün, mutluluk olduğunu savunarak kamu yararı ilkesi etik öğretisini desteklemişlerdir. Bentham'a göre, bir insan toplumun mutluluğunu artırma davranışında bulunduğu vakit, yarar ilkesinin yanında olduğunu gösterebilir. Adam Smith'inde belirttiği gibi toplumun bütün kurumlarının tek yararı ve amacı, kendi yetki alanları içinde yaşayanların mutluluğunu artırmak olmalıdır (Vergara, 2006: 17-18).

Politik liberalizm, 17. ve 18. yy. da dönüşüme uğrayan birey-devlet ilişkisini akılcılık ilkesiyle açıklamıştır. Liberalizme göre; akılcılık, insan refahını minimal devlet ve özgürlük ile sağlamak isteyeceğinden politikanın hedefi, insan refahını artırmak olacaktır. 20. yy. ın başlarında uyruklaşma çerçevesinde toplumsal düzeni biçimlendirmeye çalışan liberalizm ulus ötesini aşarak, içeriden-dışarıya bakış açısı ile devletin dış politika davranışlarını yönlendirmek istemiştir. Oysaki gerçekçilik akımının dışarıdan-içeriye yaklaşımına göre küresel sistem devletin dış politikasını belirler (Yanık, 2015: 38).

2.1.1. Liberalizmin Tanımı ve Temel İlkeleri

Liberalizm, serbest anlamına gelen liberal kelimesinden türetilmiştir. Özgürlükçülük anlamındaki liberal öğretisi, Sanayi Devriminden doğan kapitalizmin siyasal ve sosyal yönü olarak ortaya çıkmıştır (Kılınç, 2012: 148). Liberalizm, 14. yy. a kadar geriye götürülmektedir. Latince liber sözcüğü özgür halkı temsil etmektedir. Liberal, aynı zamanda açık görüşlü, yardım eden ve cömert anlamında da kullanılmıştır. İlk kez 1810-1812 yılları arasında İspanya'da asilere, liberales denilmiş, daha sonra İspanyolcadan İngilizceye geçmiştir. Başka bir görüşe göre de liberalizm kavramı ilk olarak 1776 yılında Adam Smith'in Milletlerin Zenginliği adlı kitabında kullanılmıştır (Avan, 2015: 32).

Liberalizm 19. yy. dan itibaren İngiltere ve İspanya gibi ülkelerde siyasi gruplar vasıtasıyla toplumsal alana taşınmıştır. Avrupalının diğer ülkelerinde de monarşiye karşı liberal siyasal partiler kurulmuştur. Liberalizm özgür fikirli, demokrat olan komünizm ve faşizme karşı geliştirilmiş bir düşünce biçimidir. Daha net bir ifadeyle muhafazakârlıkla sosyalizm arasında orta bir siyasal yol olarak benimsenen burjuvazi ideolojisidir. Locke liberal devlet modeliyle bu akımın kurucusu olmuştur. Hume, Montesquieu, Adam Smith, Hayek, M. Friedman gibi isimler bu anlayışın takipçileri olmuştur. Liberalizmin iktisadi ya da politik bir öğreti olduğu konusunda tartışmalar vardır. Ancak liberaller liberalizmin sabit normlarının olmadığını savunarak onun öğretisi, ya da teori olarak değerlendirilmesine karşı çıkmışlardır (Koç, 2006: 17-18).

Locke'un öncülüğünde hak ve özgürlüklerin hukuksal açıdan savunulması anlamına gelen siyasi liberalizm hoşgörü ve konsensüsü ilke kabul eden liberal demokrasinin temel felsefesidir. Daha sonra A. Smith ve D. Hume ile iktisadi yaşamı kişilere bırakan iktisadi liberalizm, ekonomiye müdahale etmeyen devlet ve ekonomik kararları kendisi alan bireyleri istemektedir. Bu ayırım, liberalizmin temel ilkelerinin politik uygulamalarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır (Ercoşkun, 2019: 106).

Liberalizm, kamu otoritesinin/devletin yaşam tarzına yön verme girişimine karşı çıkmaktadır. Bu çerçevede, iktisadi liberalizm, sermayenin, arz-talep/fiyat mekanizmasıyla en faydalı sosyo-ekonomik sonuçları üreteceğini; özel sektörün önünü açan, bırakınız yapsınlar, ilkesini savunur. Siyasal liberalizm ise devletin toplumsal hayata müdahalede belirleyici olmamasını; en iyi hükümetin en az yöneten olduğunu savunmaktadır. Birey, karakterini, liberal ruhla inşa ettiğinden liberalizm çoğunlukla bir ideoloji olarak görülür (Gedikli Berber, 2011: 212-213).

Smith'e göre, görünmez el, kontrolü elinde tutamayan ekonomik aktörlere karşı herşeyi gören ve kontrol eden Tanrı'ya işaret eder. İnsanlar/tüccarlar kendi çıkarını düşünür, toplumun iyiliğini umursamaz. Çünkü ortak faydanın sağlanabilmesi için bütün aktörlerin bu umursamazlığı şarttır. Sonucunun hesaplanması mümkün olmayan ortak fayda beklentesi belirsiz olmalı ki, olumlu bir müşterek sonuca ulaşılabilsin. Görünmezlik, sadece insan zihninin, müdahaleci eli fark edememesi değil, aynı zamanda ortak faydayı amaç edinmenin önüne geçen bir etkidir. Şeffaf ekonomi dünyası hükümdar için de belirsizlik taşımalıdır, çünkü doğadan gelen ekonomik işleyiş herkesin kendi çıkarını düşünmesini gerektirir. Politik iktidarın/yönetimin müdahalesi

gereksiz ve bireysel çıkarı engel olması yasaktır. Ortak çıkar, herkesin kendi çıkarını belirlemesi ve buna serbestçe uyabilmesi ile elde edilir (Foucault, 2015a: 229-231).

Liberal kurama Mittrany, Haas ve Deutsch, 2. Dünya Savaşı sonrası entegrasyon, iş birliği ve sistem kavramlarıyla katkıda bulunmuşlardır. Böylece liberalizm, uluslararası alanda iş birliğini sağlamaya çalışmış ve metodolojik olarak kendini daha sistematik hale getirmeye başlamıştır. Ayrıca Haas, değişen sadakat ve Deutsch, güvenlik toplulukları kavramları ile yeni toplu kimliklerin oluşumunu açıklayarak inşacılık akımını başlatmışlardır. Son olarak, bu çalışmalar 1970-80'li yıllarda liberal kurumsalcı ya da neoliberal ve daha sonra ise 1990'lı yıllarda liberal hükümetlerarasıcılık çalışmalarının alt yapısını oluşturacaktır (Yanık, 2015: 42).

Poper, liberalizmi açık toplum kavramıyla açıklamıştır. Devlet vatandaşların özgürlüklerini korumakla görevlidir. Kölelik, iş bölümü ve organik toplumsal yapının yerine özgürlük, gönüllü iş birliği ve soyut toplum yapısı gelmelidir (Çetin, 2001: 220-221). Liberalizmin ilkeleri, bireycilik, rıza, hoşgörü, akıl, özgürlük, eşitlik, çoğulculuk, sınırlı devlet, anayasacılık gibi değerlerden oluşmaktadır (Çelik ve Usta, 2010: 127). Minimal devlet ve piyasa ekonomisi anlayışı, bireycilik ve özgürlük ilkesini temsil ettiğinden, bireycilik, özgürlük, piyasa ekonomisi ve sınırlı devlet ilkeleri arasında rasyonel bir ilişki söz konusudur (Tayyar ve Çetin, 2013: 112).

2.1.2. Liberalizmin Tarihsel Kökenleri

Liberalizmin kökenleri Antikçağ politika ve iktisat düşüncesine dayanmasına rağmen, liberalizm konusunda düşünceler Yakın Çağ'da gelişmiştir. 17. yy. ın ikinci yarısında ortaya çıkan, 18. yy. da yaygınlık gösteren liberalizm, önce İngiltere'de sonra da diğer ülkelerde kendisini gösterir. 19. yy. da olgunluk çağına ulaşan liberalizm, 20. yy. da büyük bir kriz dönemine girer. 1929 krizinden sonra Keynesyen müdahaleci devletin ekonomi politikaları küresel düzeyde 1970'li yılların sonlarına kadar uygulanmıştır. Bu politikalarla, devletin ekonomik yaşamdaki rolü birçok ülkede genişlemiştir. Devletin büyümesiyle zuhur eden sürekli bütçe açıkları, yüksek vergiler ve enflasyon gibi yeni sorunlar çözüm yollarına yöneltti ve farklı liberal düşünce ekollerinin ortaya çıkmasını sağladı (Çelik vd., 2006: 133).

Avrupadaki din savaşları, kapitalizme geçiş gibi toplumsal/tarihsel olaylar liberalizmin zeminini hazırladı. İngiliz iktidarını zayıflatan 1688 Devrimi ile popüler

olan anayasalcılık, serbest piyasa, dinsel hoşgörü 18. yy. liberallerine örnek oldu. Locke'un doğal haklar teorisi de yaşam, mülkiyet ve özgürlük haklarını vermeyen iktidarlara karşı devrim hakkı tanıyordu. İnsanı özerk konuma yerleştiren Amerikan ve Fransız devrimleri, Locke'un doğal haklar teorisini yansıtan Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, Montesquieu'nun kuvvetler ayrılığı ilkesini benimseyen ABD anayasası halkın yönetimini savunmaktaydı. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, kralın iktidarını değil insan haklarını güvence altına alıyordu. Tüm bu gelişmeler liberalizmin kökleşmesini sağlamıştır (Kurt, 2009: 14-15).

Locke'un özsahtiplik düşüncesi liberal toplumun temellerinden biridir. Buna göre bireyler kendilerinin sahipleridir. Yani her birey bedeni üstündeki bütün kullanım haklarına kendisi sahiptir. Ayrıca, harici malların kullanımına ihtiyaç olduğundan Locke, bunlar üzerinde de bir şekilde mülkiyet edinilmesi gerektiğini söyler. Sahip olunan emeğin bu harici mallara katılmasıyla birey mülk edinmiş olur. Ancak, Locke'a göre harici malları özel mülk haline getirebilmenin bir sınırı vardır. Lockeçu şart denen bu sınıra göre sahiplenmenin meşru olması için geriye başkalarının ortak kullanımı için yeterli miktarda ve iyi durumda bırakılmış olmalıdır (Wikipedia, 2020).

Kitle üretimini başlatan fabrikasyon temelli liberal kapitalist sisteme; özel teşebbüs veya liberal piyasa ekonomisi denilmektedir. Bırakınız yapsınlar liberal kapitalizmde, üretim araçları (sermaye-piyasa) az sayıda özel müteşebbiste birikmiş ve bunlardan yoksun olanlar (emek-işçi) da hayatta kalabilmek için ücret karşılığı çalışmak durumunda kalmıştır. Böylece sermaye ve işçi sınıfından oluşan bu kapitalist toplumlarda çatışma ve rekabet artmıştır. Keynesyen politikalar, devlet harcamaları ve tam istihdamı ön görmekteydi. 2. Dünya Savaşı'ndaki çöküş sonucunda piyasa, hizmet, tarım kolları kısaca kapitalizm, uluslararası rekabete karşı korundu. Tüm bu politikalarla ortaya çıkan sosyal devletin altın yılları sayılan 1945-1975 arası dönemde; sosyal güvence korunmuş, sosyal devlet kurumsallaşmış ve yaşam standartların yükseltilmesi temel hedef olmuştur (Kılınç, 2012: 149-150).

Yönetim çıkar oyununda, bireylerin çıkarlarını düşünmelidir. Çıkarları kendiliğinden harmanlayan görünmez el, tüm müdahale girişimlerini yasaklar. Ferguson'a göre, ekonomiyi kısıtlayan müdahaleci yönetimselliktir ve birey kendi için ne kadar kazanırsa o kadar ulusal zenginlik artar. Tüccar kendi çıkarının dışında kalan proje girişimlerinde yer almaz. Örneğin, koloni Amerikasındaki Fransız şirketleri, projeci yönetsel sistemler geliştirdi fakat uygulanamadı ve kolonileri yıkıldı.

İngilizler ise herkesin kısa vadede kazanmasını sağlayarak Amerika'yı kolonileştirdi. Böylece şirketler büyüdü. Smith'e göre, hükümdar ekonomik rasyonalite sahibi değil aksine cahildir ve cahil kalmalıdır. Görünmez el ise âdil normlarla yönetebilmeyi içeren bırakınız yapsınlar buyruğunda görünürdür (Foucault, 2015a: 231-232).

Sosyal demokrasi/refah devleti sosyalist ekonomiyi, siyasal demokrasi ve özgürlükle birleştirmiştir. Keynes, serbest pazarların istikrarsız oluşunu kapitalistlerin, kendi kısa vadeli çıkarlarına göre davranmasına bağlamıştır. Yani kapitalizmi kapitalistlerden kurtarmak için müdahalecilik şarttı. Marx gibi Keynes de kontrolsüz kapitalizmin krizlere neden olduğuna katılarak krizlerin, mal ve hizmet talebini artırmakla çözüleceğine inanmıştır. Keynes, müdahaleci devletle ekonomik liberalizmi dönüştürmüştür. Sosyal demokrat politikalarla uyumu yakalayan Keynesyen iktisat, Batı devletlerinde 1930'lar ve 2. Dünya Savaşından sonraki ekonomik inşa sürecinde geçerliydi (Freeman, 2015: 170).

2. Dünya Savaşı sonrası ulusal Fordist/Keynesyen sistemin temel unsurlarını; sanayileşme, hızlı sermaye birikimi, tam istihdam, etkin devlet anlayışı oluşturmaktadır. Devlet, sermaye ve işçi örgütleri arasında uzlaşan bu yapı, kapitalist ülkelerde yaklaşık yirmi beş yıl süren refah dönemi yaratmıştı (Sipahi, 2011: 12). Keynesyenizm, çalışma hayatına refah sunarak devrime fırsat vermediği için kapitalistlere cazip geldi. Çünkü çalışan sınıfa teorik geliri değil gerçek kazançları öneriyor, kapitalistlerin ayrıcalıklı pozisyonlarını koruyordu (Freeman, 2015: 170).

2.1.3. Liberal Toplumda Öznenin Yapısı

Toplumsal olayları açıklamak için bireysel edim ve seçimlere dayalı bir metot öneren metodolojik bireyciler, toplumsal bütünü, bireyin etkinliklerine indirger. Ontolojik atomculara göre birey, toplumsal ilişkilerden bağımsızdır ve tektir. Yani temel ihtiyaçlar, yetenekler ve motivasyon bireyin kendi içinde ortaya çıkar. Hobbes'a göre davranış, bireyin temel nefsanî kümesinin türevidir ve konuşabilme gibi yetenekler için başkalarıyla etkileşim şart değildir. Freud'a göre içgüdüsel bir güç olan libido, sonradan toplumsallaşır. Kendi toplumsal yapısına bağlı olan çocuk gelişiminin evreleri, çocukların ruhsal eğilimleri tarafından şekillendirilir. Aydınlanmacı liberal ideolojinin desteklediği atomculuk yaklaşımında, birey, sosyal kişi değil ayrı ve tikel bir bireydir. Aydınlanma liberalizmi, böylelikle, modern toplumları, toplumsal hareketlilik, kapitalist

piyasalar, demokratik siyasal pratikler, bireysel hak ve değer çoğulculuğu ile tanımlamış ve kültürü inşa etmiştir (Fay, 2017: 54-55).

Liberalizm bu açıdan bakıldığında bireyin kendi seçimleri ve iradesine dayalı bir toplumsallık inşasında yönetme biçimlerini bireyselliğe dayandırmış ve aynı zamanda da kendi seçimlerinin tek sorumlusunun kendisi oluşu ilkesini esas alarak sadece bireysel risklerin değil aynı zamanda kaçınılmaz olarak toplumsal krizler ve riskler oluştuğunda da sorumluluğu bireye yüklemiştir.

Liberalizmde ödevle bağlamak, bireylerin kendi iradelerine dayanan bir söz vermeyi ifade eder ve tabi olunacak kuralların da bizzat kendilerince belirlendiği sözleşme yöntemi ise, bireyleri toplumdan bağımsız olarak kabul eden yaklaşımı gündeme getirir. Böylece toplum veya devlet, bireyleri haklarından yoksun bırakamayacaktır. Klasik liberalizm, özgürlük ilkesiyle devletin sınırlanmasını da güçlendirerek anayasacılık yani birey haklarıyla sınırlandırılan devlet yapısını benimsemiştir. Yine liberal ilkeleri kendinde barındıran 19. yy. ın müdahaleci liberalizmi, devleti ve bireyi özgürleştirirken dönüştürücü bir yapıya bürünmüştür. Egemenin işlevi toplumsal barış, fırsat eşitliği ve rekabet toplumuna eşit fırsatlarla katılımı sağlamaktır (Çelik ve Usta, 2010: 126-127).

Kant'a göre özgür bireyin varlığı doğal nedenselliğin çok üstünde temel bir gerçekliktir. Akıl sahibi insan tek başına bir amaçtır ve millet, sınıf, toplum gibi soyut bütünlüklerin bir aracı olamaz ve birey, hepsinden daha yüksek bir yerde konumlanır. Hem Kant'ta hem de liberal gelenekte toplum ikinci plândadır ve menfaat ve hasenatlar da ancak birey içindir. Toplum/devlet gibi ortaklaşa gruplar ve çıkarları farazî ve muğlâk kalmakta ve bazı istisnalar hariç ortak menfaat imkânsızdır. Toplumun çıkarı, onun üyelerinin çıkarlarının toplamıdır, çünkü yasa veya kurum özel kişilere ne yaptığına göre anlam kazanır. Bu da teoride mümkün ancak pratikte uygulanamaz. Dolayısıyla bütünün iyiliği için bireyi kullanmak, onu nesneleştirmek/kurban etmek anlamına gelir, çünkü etik liberal bireyin kendine ait bir iyi kavrayışı vardır ve Kant akıl yoluyla bireyin, bu iyunin peşinden gidebileceğini söyler (Kurt, 2009: 15-16).

Liberalilere göre bireycilik, kendi iyi anlayışlarını gerçekleştirme imkânı verir. Böylelikle etik özneler, etik tercihler yapabilir. İnsanlar kendi eylemlerinin nedenselliği üzerine düşünüp değerlendirme yapabilirler ve tercihleri doğru ve ahlaki olmasa bile, diğerlerinin kendileri için yapacakları tercihlere nazaran en doğrusunu kendileri seçebilirler. Yani bireyler kendi menfaatlerinin en iyi yargıçlarıdır. Bu perpektiften

hareketle liberaller bütünün özgürlüğünü koruyan bireyin diğer birey tarafından zarar görmesini engelleyen hukuk devleti altında yaşamalıdır. Böylece bireysel özgürlüğün liberal değeri, insan hakları hukuku ve teorisi için önemli bir temel sağlamaktadır (Freeman, 2015: 165-166).

Liberalizmin etik sorununa yaklaşım şekli realist/rasyonalist olmalıdır ve yoksul/yoksundan yana dururken, bireyin/ulusun gelişmesine ket vurmamak gerekir. Yaşam tarzı, soyutluktan ziyade eylemsellik ile işlevsellik kazandırılan etik değerlerle düzenlenmelidir. Liberal bireyin dönüşümü için, liberalizmin kavramsal ilkeleri, devlet müdahalesiyle uygulanmalıdır. Böylece bireyin özgür girişim gücü devlet aracılığıyla evrenselleşir. Kolektif iyilik ve girişim gücünü yayan liberalizmin gelişimi, devlet uygulamalarıyla yüklü bir davranış modeline bağlıdır (Özbilgen, 2011: 79).

Laik, bireyci, ilerlemeci aydınlar, ideolojik liberalizmde ortalama bir burjuvanın karakteristik özelliklerini niteler. Evrensel bir projeye inanan liberallerin bir kısmı bu projenin içini etik tarafsızlık ve negatif özgürlükle doldurabilirler. Mesela Hayek felsefesinde olduğu üzere, evrensel etik pozitif özgürlükle sonuçlanmayabilir. Evrensel etiği pozitif özgürlük yönünde yorumlarken, Kant'taki gibi insanları birbirine karşı sorumlu kılan amaç gibi davranış yasası benzeri rasyonel unsurlara atıfta bulunmak gerekir. Ayrıca faydacılar, negatif bakış açısının fayda artışına engel olduğunu düşünmektedir. Kant tipi bir çalışma ve görev etiği bizi rasyonel özgürlük anlayışına götürecektir. O halde müdahale etmeme buyruğu rasyonel olamaz. Bentham ile Mill arasındaki dönemde şekillenen faydacılık, negatif özgürlüğün toplam fayda artışını sağlayamadığında, özellikle de fakirlerin potansiyellerini ortaya çıkarmak adına topluma müdahaleyi ve pozitif özgürlüğü savunacaktır (Öztürk, 2010: 330-331).

Mises'e göre, tecrübeli bürokratlar girişkenlikten uzaklaşmakta, hayatları boyunca devlet dairelerindeki normlara bağlı ve devlete sadık kalmaktadırlar. Ayrıca zamanla, entelektüel dünyaları sığlaşır, kanun, yönetmelik ve talimatlardan ibaret bir dünyaları olur, varlıkları amirlerinin lütfuna bağlı hâle gelir. Bürokratik sistemde genelde kıdem/yaş gibi kıstaslar dikkate alındığından hak edenler değil ehliyetsizler yükselirler. Memurlar kırtasiyecilik ve şekilcilik ile yarar elde etmeye çalışırlar. Yaşamları itaatle geçtiğinden enerjileri tükenir ve inisiyatif kullanamazlar. Yeniliğe ve değişmeye karşı kuşku ile bakarlar. Bu durum, yenilikçi programlara ket vurur. Bürokrasinin etkin olduğu toplumlarda, bürokratik eğilimler hem çalışanlar üzerinde hem de toplumsalı belirleyici rol oynar (Aytaç, 2014: 74).

Çalışanlara azami gelir getiren istihdam üzerine eğilen Mill, gelir dağılımlı sanayi demokrasisinden ziyade, özgür bireylerin ortak faydayı gözeten ekonomik girişimi ve liyakata dayalı gelir farklılaşmasından yanadır. Meslekî örgütlenme ve sendikalaşmayı savunmuştur. Sermayenin mülkiyet ve denetim hakkını, çalışanlara veren sosyalizm türü bir sistemin ortaya çıkacağını söylemiştir. Bu sistem merkeziyetçiliğe değil; rekabete, tercih özgürlüğüne ve özyönetime dayalı girişimcilığe ve iş birliğine dayalıdır. Mill'e göre, kooperatifler bireyselliğe tehdit oluşturabilir. Sınıf çelişkilerinin paternalist yapılı ücret köleliğini getirmesi gibi tüm bu sorunlar sosyalist ütopyalarla değil, çalışanın bilgisini artıran bireyci/ilerlemeci yasal reformlarla çözülür. Bu anlamda nüfus kontrolü, zorunlu eğitim ve cinsiyet ayrımcılığını reddetmiş, kadınların da istihdama katılmasını istemiştir (Bayram, 2014: 11).

Marx'a göre politik kurumlar ekonomik çıkarları ifade eder. Politik iktidarda devlet/sınıf devleti, politik toplumun, özel mülkiyetin haklarını korur. Marx, devletin genellikle burjuvazi tarafından değil, yönetici sınıf tarafından denetlendiğini söyleyerek daha karmaşık bir iktidar modeli geliştirmişti. Hâkim/yöneten sınıf, iktidarı devlet aracılığıyla egemen sınıf adına kullanır. Benzer bir şekilde Engels de burjuvazinin yönetici sınıfı olduğunu anlatmaktadır. Burjuvazi ile proletarya arasındaki çatışma devlet aygıtı ile aşılmıştı. Marx'a göre, sınıf ekonomik açıdan iki ayrı gelir biçiminden oluşmaktadır. Egemen sınıf uzlaşmaz çıkarlardan meydana gelen bir yapıdır. Aynı şekilde, sınıf iktidarı ile ekonomik tahakküm/sermaye arasındaki ilişkide iktidar, özerk politik kurumlar aracılığıyla varlık gösterir (Swingewood, 2010: 186-187).

Marx'a göre, burjuva düşünme biçimini normalleştiren Locke, daha 17. yy. da insanı kendisinin, eylemlerinin ve emeğinin efendisi ilan etmiştir. Modern dünyada, mülkiyet burjuva için özgürlük; işçi için ücretli emek demektir. Böylece mülkiyetin kendisi, geleneksel itaat ve güvenlik sisteminden yana özgürleşebilirdi. Biyopolitik yönetsellik için, mülkiyet tüm bu anlamlardan aşkın konuma gelerek tamamen genelleşir. Biyopolitik kurguda, bedensel iktidar ilişkileri, yönetsel özyönetim olarak nüfusun tamamı için geçerlidir. Dolayısıyla modern insanı oluşturan sahiplenici bireyci öz ilişkiler, üretim aracı/sermaye ile beden ilişkisine yani ekonomik biyopolitikaya dayalı tarihsel özerklik ve özgürlüğün temelini oluşturur (Lorey, 2013: 14).

Liberalizmin modern katılığı, ekonomik/çıkar öznesinin hesaplanamaz çeşitliliği ve hukukî hüküdarın tümünden hesapçı birliği arasındaki uyumsuzluktur. Hükümdarın, ekonomiyi denetleyecek bilgelığe sahip olmadığı için, hata yapmaması mümkün

değildir. Ekonomik akılsallık, yalnızca, işlemlerin tümüne hâkim olmanın imkânsızlığı üzerine kuruludur. Ekonomik işleyişteki tek akılsallık adacığı homo economicustur. Ekonomik dünya çeşitli bakış açılarından oluşur. Bu bakış açılarının kendiliğinden uyuşmasını, bu çeşitlilik sağlar. Tümden hesabı olmayan ekonomi disiplini tanrısızdır. Ekonomi, hükümdarın hukuki egemenliğini, toplumsal yaşamın özü olarak görülen ekonomik işlemler kapsamında kısmen ortadan kaldırır (Foucault, 2015a: 233).

2.2. Neoliberalizm

2.2.1. Neoliberalizmin Ütopyası ve Tarihsel Gelişim Süreci

Günlük yaşamda sıkça zikredilen neoliberalizm, liberalizmin ilkelerini piyasa için yeniden düzenleyen kapitalist bir öğretiler. Bourdieu'nun da belirttiğı gibi saf pazar aklına engel çıkaran tüm kollektif yapılara karşı olan bir programdır. Neoliberalizm ve sermaye birikiminin arkeolojisi, Sanayi Devrimine kadar uzanırken, Sanayi Devriminin kökleri ise merkantilizme kadar dayanmaktadır (Kılınç, 2012: 148).

1929 yılında ortaya çıkan neoliberalizmin temsilcileri Hayek ve Friedmandır. Liberalizmin ilkelerini kabul eden neoliberalizm, homo economicus nosyonuna tutunarak belirsiz piyasa düzeni, subjektif insan ilişkileri ve piyasa için güçlü devlet anlayışı ile liberalizmden ayrılmıştır. Küresel şirketlerin gücü olarak neoliberalizm, sosyal problemlerin çözümü için ticaretin serbestleştirilmesi, özelleştirme ve disipline edilen pazarın elzem olduğunu iddia eden ekonomi politik bir ideolojidir. Müteşebbisi destekleyen serbest pazarı ve tüketici tercihin önemseyen, kişisel sorumluluk ve girişimciliğı ödüllendiren neoliberalizm özünde sermayeye devletin hükmetmesini istemez, emek ve değerin ve de ekonomik faaliyetlerin serbest piyasaya bırakılmasını arzular (Korkmaz, 2017: 30).

Foucault'ya göre neoliberalizm, iktidar sahiplerinin piyasa eliyle devleti yönetmesini sağlayan ideolojik ve stratejik bir araçtır. Önemli olan piyasa aklının toplumun bütününe hâkim kılınması değil, daha ziyade piyasa ve rekabetin işlevselliğı yönünde koşulların düzenlenmesidir. Bourdieu'ya göre ise, toplumun yeniden inşasını sağlayan politik eylem programı, piyasa aklının toplumsal yaşamda kurumsallaştırılmasıdır. Neoliberalizm, elitlerin, piyasa toplumu üretmek için piyasa

aklını yukarıdan aşağıya dayattıkları bir ideolojidir. Neoliberalizm, daha çok Bourdieu'un çizgisine yakın şekilde ele alınmaktadır (Gökçe, 2011: 103).

Keynesyen politikalarla, devletin ekonomideki rolü artmış ve bir refah dönemi yaşanmıştır. Fakat 1970'lerde, işsizlik ile enflasyonun bir arada yaşanması bu politikaların sorgulanmasına yol açmış ve liberalizmin özüne dönmesi gerektiğini savunan neoliberal politikaları hâkim kılmıştır. Bu politikalar, bireycilik, özel mülkiyet, özelleştirme, tercih özgürlüğü, piyasa ekonomisi, serbest ticaret ve minimal devlet ilkelerine dayanmaktadır (Tayyar ve Çetin, 2013: 111).

Neoliberalizm, 1980'lerle birlikte sosyal devlet anlayışına zarar vermiştir. Özgürlüğün korunması için özel mülkiyetin ve piyasa düzeninin korunması, hukuk devletin üstün tutulması ve müdahaleci olmayan minimal devlet yapısı neoliberalizmin temel ilkeleridir (Korkmaz, 2017: 31).

Neoliberalizmin bu ilkeleri, neredeyse katıksız bir ütopya sunmakta, adeta sermayenin krallığına şapka çıkartmaktadır. Bu sistemi başarıya götüren en önemli şey, devletin küçültülmesidir. Çünkü neoliberaler, yaşamakta olan bütün ekonomik ve toplumsal krizlerin kabahatini devlete yüklemişlerdir. Suçlamalara göre devlet, toplumu kendi iç etkenlerine bırakmamakta, özgür rekabeti, girişimciliği ve üretkenliği ortadan kaldırarak yapısal krizlere neden olmaktadır. Piyasanın kendi işleyişi ve serbest rekabet koşulları sağlanırsa, istikrar ve refah kendiliğinden oluşacaktır (Duman, 2011: 93).

Keynesyen politikaların ve marksist politik iktisadın başarısızlığı neticesinde gelişen neoliberalizm, devleti, uzun vadeli toplumsal kalkınmanın örgütlenmesi ve sanayide dönüşüm süreçlerinden dışlamış, bireysel girişimcilik ve rekabetçiliği ön plana çıkarmıştır. 1980'lerde çevre ülkelere sunulan IMF, DB ve ABD Hazine Bakanlığı kurulmuştur (Eser, 2018: 31).

1985'e gelindiğinde, şirketlerin sermaye birikiminin önündeki sorunlar ortadan kalkmıştı. Neoliberalizmin uygulayıcıları örgütlü işçilere karşı hamle yaparken, grevler karşısında, fabrikaları kapatıp üretimi başka bir ülkeye taşımak gibi alternatifleri olduğunun farkındaydılar. Neoliberalizm, böyle bir iklimde uygulamaya geçirildi (Erdoğan, 2011: 20-21).

1990'larda da DTÖ'nün katılımıyla Washington Uzlaşması yapısal uyum programı geliştirilmiştir. Bu programa göre devletlere, kamu harcamalarının azaltılması, serbestleşmeyle ekonominin ulus ötesine açılması, iç piyasalara müdahalenin

kaldırılması, özelleştirme politikaları ve ekonomik istikrarsızlıkların çözümü için yüksek borç oranları önerilmişti (Eser, 2018: 31).

Günümüzde neoliberalizm, ulusal ve uluslararası tüm iktisadi ve toplumsal kurum ve kuruluşları yönetmek için ölçü olarak kabul gören hâkim bir gelenek haline gelmiştir. Bu geleneğin, neo ön ekinin, kapitalizmin sürekli müdahaleci yapısı açısından ne kadar yeniliği ifade ettiği tartışma konusudur. Bilim insanları, neoliberalizmi deregülasyon, serbestleşme ve özelleştirme etrafında pratiğe geçirilen politikalar olarak tanımlar. Bu politikalar, küresel iş gücü, para, mal ve hizmet piyasalarının serbestleştirilmesi, devletin ve müdahalesinin küçültülmesi, para arzının daraltılması gibi aşırı finanslaşma uygulamalarıyla bireyin ve toplumun dönüşümünü hedefler. Bu hedefin asıl nedeni yapısal uyum yoluyla yabancı sermayeyi çekmek için bireyleri ve devletleri borçlandırmak ve bu borcu yönetebilmektir (Ören, 2015: 155-156).

Bretton Woods Kurumları yani IMF, DB ve ilgili taraflar Washington Uzlaşısı altında toplanmış ve kar oranlarının yeniden yükselebilmesi için yapılması gerekenler aşağıdaki gibi belirlenmiştir (Benderli ve Görenel, 2014: 199):

— Sendikal güç zayıflatılmalı, sermayeye güvence verilmeli ve piyasalar esnekleştirilmelidir. Örneğin bu politikalar Latin Amerikada uygulanmıştır.

— Kamu müdahaleciliği daraltılmalı, vergi refomuyla dolaylı vergilere geçilmeli, kamu teşebbüsleri özelleştirilmeli, faiz, döviz ve tavan fiyatları piyasa belirlemelidir.

— Çevre ülkelerin sermaye akımları merkeze bağlı kalmalı. Bu bağımlılığın devamı için tüketim toplumu yaratılmış, finans/mal ithalatı serbestleştirilmiştir.

Bretton Woods sisteminin çöküşünün ardından gelen krizler, ekonomik durgunluk, Keynesyen iktisadın yetersizliği ve artan sosyal talepler mevcut problemlerin etkisini artırmıştır. Nüfusun yaşlanması, yüksek vergi oranları ve işsizlik gibi faktörler, fiyatların yükselmesine neden olmuştur. Böylece dünya ekonomisinde, rekabet azalmış ve ABD’de Reagan ve İngiltere’de Thatcher öncülüğünde sosyal politika uygulamalarına son verilmiştir. Böylece neoliberal dönüşüm süreci başlamış ve diğer devletler de benzer düzenlemeleri benimsemişlerdir (Gümüş, 2010: 87-88).

Küresel pazarları devletleştiren, bireysel özgürlüğün garanti altına alındığı bir yapı şeklinde ortaya çıkan neoliberal ideolojiye dönüş ABD’de Reagan, İngiltere’de Thatcher yönetimiyle gerçekleşmiş ve tüm dünyaya başka şekillerde yayılmıştır (Korkmaz, 2017: 31).

Thatcher hükümetinin Ortodoks para ve bütçe politikaları, faiz oranlarının artırılması, yüksek gelirli kesimin üzerindeki gelir vergisi yükünün azaltılması, sendikaların pazarlık güçlerinin kırılması, emek piyasasının esnekleştirilmesi, kamusal hizmetlerin ya ortadan kaldırılması ya da özel sektöre devredilmesi kısa zamanda finans kuruluşlarının temel hareket noktası haline gelmiştir. Muhaliflerce büyücü ekonomisi denilen Reagan politikası, girişimci ruhunu etkin hale getirirken, büyüyen bütçe ve dış ticaret açıklarını görmezden gelmekteydi. ABD yönetimi doların uluslararası konumunu kullanarak ve reel faizleri yükselterek, dünya tasarrufunun önemli bir bölümünü kendine çekmiş, bütçe ve dış ticaret açıklarını karşılayabilme ayrıcalığına sahip olmuştur. Bu da kapitalizmin kendini yeniden dönüştürmesine yol açmıştır (Sipahi, 2011: 13).

Petrol teması tekrarının krizi yok etmediğini fark eden Keynesçiler, krizden kendi politikalarının değil, neoliberal politikaların sorumlu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Dalgalı döviz kurunun enflasyona yol açtığını, yüksek faiz oranının ekonomiyi durgunlaştırdığını savunmuşlardır. Neoliberalizmin burjuva çıkarlarıyla uyum içinde olması, Keynesçiliğin iflasını hızlandırmıştır. Üretim ilişkileri ve çelişkilerine yer vermemesi Keynesçiliğin yöntemsel boşluğunu açıklamaktadır. Neoliberalizm, bu boşluğu büyük bir gürültüyle doldurmuştur. Krizin üstesinden gelmek için, sosyal harcamaları, ücretleri düşürmek ve sermaye dolaşımını özgürleştirmekle yetinmemişler, işgücünde esnekleşme, özelleştirme uygulamalarını başlatarak neoliberal dönüşüm programının zeminini oluşturmuşlardır (Polat ve Basmacı, 2018: 88).

Sovyetler'den ortaya çıkan yeni ülkeler, Yeni Zelanda ve İsveç gibi sosyal devletler ard arda, kendi rızasıyla ya da baskılara bir tepki olarak neoliberal politikalara uyum sağlamışlardır. Irkçı rejim sonrası Güney Afrika, neoliberalizmi hızla içselleştirmiştir, Çin dahi bu yolda ilerliyor görünmektedir. Neoliberalciler, eğitimde, şirket yönetim kurullarında, finansal ve kamu kurumlarında, medyada, IMF ve DTÖ gibi düzenleyici küresel kuruluşlarda etkin pozisyonlara gelmişlerdir. Kısaca, neoliberalizm düşüncelerimize ve ekonomi politik davranışlarımıza işleyen hegemonik bir söylemdir ve artık sağduyumuzun bir parçasıdır (Harvey, 2012: 68-69).

Smith'e göre, görünmez el nosyonu Tanrısal değildir ve ekonomi, bir üst akılla kavranamayacak kadar karmaşıktır. Foucault'nun soykütüğü analizindeki neoliberalizm açıklamasına göre ekonomik bütünlük, şeffaflık yoktur. Görünmez el, açık bir mekânda çevresi devamlı değişen, tanımsız tektip pratiklerin körlük prensibidir. Karanlıkta ve kör

olmak ekonominin bütün aktörleri için mutlak bir zorunluluktur (Massumi, 2012: 419). Devletin otoritesini istemeyen ve minimal devlet felsefesine güvenen Hayek, Friedman ve Mises gibi ultraliberaler devlete değil fakat piyasaya olan inançlarını gizlememişlerdir. Herşeyin özelleştirilmesini önermişlerdir. Örneğin Friedman, devletin eğitim hizmetleri için sakıncalı olacağını düşünmüştür. Ona göre, piyasa kaliteli eğitim hizmeti verebilir ve devletin bu yönde yapacağı bir girişim, toplumsal kaynak israfına ve eşitsizliğe neden olur. Nozick, gece bekçiliği rolünü biçtiği devletin varoluşsal gerçekliğini tanımamış ve görevini sadece güvenlikle sınırlamıştır (Duman, 2011: 692).

Neoliberalizmde devletin gücü, piyasaya güvence sağlamasıyla ilişkilidir. Yarı çevre ülkelerde neoliberalizmin kurumsallaştırılması aşamasında sorunların yaşanması ve neoliberalizme muhalif oluşumların ortaya çıkması nedeniyle minimal devlet söylemine başvurulmuştur. Ancak bu söylem ikamesi, siyasal önceliği ve belirleyiciliği yani itibarını devlete geri iade etmek anlamında değil, aksine neoliberal politikaların taşıdığı risklerden devletin sorumlu tutulması demektir (Gökçe, 2011: 103).

Amerikalı ve Alman neoliberalerlerin vazgeçilmezi piyasa ilkesi, toplumu düzenlemeyi ve rekabetin işleyebilmesini sağlayan şirket politikası/sosyal politika (Gesellschafts politik) sistemini kurmak için gerekli görülmüştür. Toplumsal olguların içinde piyasa mekanizmasına yer açan bu politikanın öğeleri, merkezsizleşmek, orta halli şirketlere ayrıcalık tanımak, zanaat ve küçük çaplı girişimleri desteklemek, özel mülkiyeti yaymak, bireysel sigortaları öne çıkarmak ve çevre sorunlarını çözmektir. Gesellschaftspolitik'in muğlaklığı, toplumsal olanın içinde, şirket formunu yaygınlaştırma hedefinden gelir; yaşam, firma gibi, hatta devlet gibi tek bir şirket çerçevesinde bireysel bir yaşam olarak değil çoğaltılmış, bölünmüş, çok çeşitli iç içe geçmiş şirketlerden oluşan bir çerçevede konumlanmalıdır. Birey bir şirkete bağlı kalmaz ve bu küçük şirketlerde davranışının, karar ve tercihlerinin daha etkili olmasını sağlar. Bireyin yaşamı; mülküyle, ailesiyle, ev hayatıyla, sigortalarıyla, emekliliğiyle olan ilişkisi, bireyi çok çeşitli, kalıcı şirkete dönüştürmelidir. Böylece toplumun zerresine kadar şirket formatı atılmış olur (Foucault, 2015a: 197-199).

Neoliberalizm kuramına göre özgür piyasa/kapitalizm ekonomik refah ve bireysel özgürlük getirir. Aile, eğitim gibi kurumlar arasında değiş tokuşlar serbestleşmelidir. En önemli aktörü birey olan piyasa, demokratik-politik sisteme bağlıdır, bu sistemde özgür olmak ise ekonomik sağlık ve bireysel zenginlik elde etmek ile mümkündür. Özellikle zenginlerin yararlandığı faiz indirimleri ekonomiyi

canlandırır; vergi indirimleri ise yatırımı ve zenginlerin elindeki parayı artırır. Böylece daha çok artan iş ve kârlar, aşağılara akarak topluma fayda sağlar. Sosyal devlet ekonomik düşüşü ve yoksulluğu engelleyemez. Kamu harcamaları azalırsa vergi düşer, yatırım artar. Güvencesizlik, şirket kârını artırır ve ucuz işgücünü yaygınlaştırır. Bu kurama göre devlet yapılanması işleri piyasa kadar iyi yapamaz ve piyasanın ortağı sınırlı hükümetin varlığı gereklidir. Zenginliğin daha da artması ve yoksulluğun azalması için küresel kapitalizm devam etmelidir (Ritzer ve Stepnisky, 2015: 243-244).

2.2.2. Neoliberal Toplumda Öznenin Yapısı

Atomculara göre birey kendisini yönetebilen bir aktördür ve insan davranışını arzuları, güdüler ve seçimleri de dâhil tüm özellikleri etkiler. Popper'in dediği gibi; toplumsal fenomenler ve kurumların işleyişinin kaynağı, bireylerin karar, eylem, tutum gibi özellikleridir. Atomcular için toplum kendisini oluşturan bireylerin bileşkesidir. Toplumsal bütünler, kendilerini oluşturan bireylerin etkinliklerine indirgenerek açıklanabilir. Hayek'in işaret ettiği gibi toplumsal fenomenleri anlamak için, bireylerin birbirlerine yönelttikleri bireysel eylemleri anlamak gerekir (Fay, 2017: 53).

İnsanlık tarihi boyunca, toplumsal formasyon ortaya çıkarken insan yeniden tanımlanmıştır. Zoon politikon'dan, homo economicus'a uzanan soyutlamalar halkasında insan özünün neliğine dair mutlaklaştırma biçimi, toplumsal formasyonların öznelliklerini bir hakikat inşası yoluyla nesnelleştirme girişimlerinin sonucudur. Modern toplumda liberal insan doğası kavramı gizil bir şekilde bütün toplumsal ilişkiler setine sirayet etmiştir. Tarihsel olanın tarihsizleştirilmesi ya da tarihin ürününün tarihin kurucusu kılınmasıyla hakikatin baş aşağı çevrilmesi liberal düşüncenin yönetme politikasının kısa bir ifadesidir. Marx'ın da belirttiği gibi, burjuvazi iktidarını doğuran üretim ilişkilerindeki dönüşüm ekseninde ele alınan ve bugün hala toplumun ruhunda yaşayan kavram, toplumsal ilişkilerin kurucu makamından indirilmelidir (Koç, 2014: 72).

Polis/merkantilist devlete karşı çıkan görünmez el teorisinin kısa vadedeki işlevi, politik hükümdarı/politik aklı oyun dışı bırakmaktır. Fizyokratlara göre, üretim ağını, geliri gösteren Ekonomik Tablo/İstatistik ile hükümdar, ekonomik işlemleri takip edip denetleyebilir. Böylece, hükümdar işleyişi bileceği için ekonomik aktörleri serbest bırakabilir. Hükümdar geleneksel yasalara değil şeffaf ekonomik bilginin yasasına bağlı

olacağı için despotik bir hükümdardır. Ekonomik işleyişi kavrayan politik bir hükümdar, politik bir egemenlik mümkündür. Görünmez el teorisi, fizyokratik/despot hükümdarı kabul etmez, çünkü ekonomi belirsizdir. Ekonomi politiğin arkası, yönetim akılsallığının davranışlarını belirlemek değildir. Ekonomi/ekonomi politik, yönetim sanatının akı/bilimi değil, yan bilimdir. Ekonomiyle, ekonomistleri dinleyerek yönetmek gereklidir. Yönetimin hedefi, sivil toplumdur, ekonomik işleyiş değildir (Foucault, 2015a: 235-237).

Disiplin toplumundan denetim toplumuna dönüşüm, iktidarın yapısı ve yaşamla çalışmanın değişimine işaret eder ve eski emek değer kuramlarıyla açıklanamaz. Hard ve Negri'ye göre, enformatizasyon ile birlikte Fordizm gözden düşmüş, tahakküm teknikleri yükselişe geçmiştir. Hizmet sektörüne/postfordizmi geçişte, emek yok olmaz; aksine imalat hizmetleşir. Bu anlayış emek ve üretim sürecini dönüştürür. Örneğin, fordizmdaki belli bir sürede ve mekânda çalışan işçi figürü yerine, işle yaşam ayrımı yapılmayan esnek çalışma biçimleriyle, işi kişiliği olan, anlık çalışan ve kar üreten bir işçi figürü üretilecektir. Ayrıca fabrika gibi fiziksel mekânlara ihtiyaç kalmayacak, artık emek üretimi merkezlessiz, dağınık bir fenomene dönüşecektir. Fabrikanın yokluğu denetleme yöntemlerini de değiştirecektir. Sonuçta, endüstriyel enformasyon makinesinin modellenmesiyle yeninin sularına yelken açılmıştır (Özmağas, 2015: 13-14).

Sadece kârı, özel sektörü ve rekabeti tanıyan, homo economicusun mantığına uyumsuz müdahaleleri veto eden neoliberalizm sosyo-ekonomik örgütlenme biçimleri üzerinde etkin olmuş, sosyal devlet sisteminden kopmuştur, çevre ülkelere ABD kökenli uluslararası finans kuruluşlarının yardımları/borçlandırması karşılığında dayatılan serbest piyasa ekonomisi/yapısal uyum politikalarıyla olmuştur. Stiglitz'e göre bu ülkelerde ticari serbestleşme yüksek faiz oranı ile birleştiğinde işten çıkarılmalar ile liberal finans piyasalarında ekonomik istikrarsızlıkların baş göstermesi kaçınılmazdır. Ayrıca rekabetçi ve tekelleri gücün kötüye kullanımına karşı tedbirler yoksa özelleştirme, fiyatların yükselmesine neden olur. IMF'nin istihdam oluşturma, toprak düzenlemesi, eğitim, sağlık ve reform mağdurları için etkin politikalar üretmek yerine enflasyona ve işsizliğe yol açtığını ileri sürmektedir (Sipahi, 2011: 14-16).

Yirmibeş yıldır, DB, DTÖ, AB benzeri aktörler, eğitimi, kapitalist üretim ve istihdam sistemindeki değişime uyarlamak için teknolojik düzenleme getirmiştir. Böylece kamu okulları güçsüzleşmiş ve eşitsizlik yayılmıştır. Hirt eğitimin ticarileşerek

yeni kapitalizme üç aşamada uyarlandığını söylemektedir. Bu aşamalar, bilgi ekonomisine iş gücünü entegre etmek, tüketicileri eğiterek teşvik etmek ve sistemi piyasalara açmaktır. Piyasa ilişkilerini düzenleyen temel kamu eğitimini koruyan kitlesel niteliksizlik ve sermaye birikiminin mekânı olması özelliği ile okul; paralı eğitim, metalaşan bilim ve toplumsal kutuplaşmanın aracı haline geldi. Ayrıca eğitime toplumsal müdahalenin etik değerleri zayıfladı. Okulların hümanist yurttaş üretmek yerine, girişimci muhafazakâr yurttaş ürettiğini görüyoruz (Sayılan, 2006: 49-50).

Nüfusun güvenliğini sağlayan düzenekler ile şekillenen yönetim nosyonu, devlet otoritesi veya hükümranlılığın icrası anlamındayken, yavaş yavaş, fizyokratların ekonomik yönetim nosyonunun ışığında, yalnızca nüfusları idare etme tekniklerini vurgulamaktadır. Bu açıdan yönetim, iktidarı ekonomik olarak icra etme sanatı anlamını alır. Foucault için ekonomik liberalizm bir yönetim sanatıdır (Foucault, 2015a: 283).

Nüfus, doğadan biyolojiye, zenginliklerden ekonomi politığe, dilden filolojiye bilgiyi yaşam, çalışma, üretim ve dilin bilimlerine dönüştüren bir işlemcidir. Nüfusun önemi, doğa bilimcileri biyologlara dönüştürdü, dilbilgiciler filolog, maliyeciler ise iktisatçı oldular. İktidar ile nesneleri arasındaki oyun, bir gerçeklik ortamı olarak nüfusu izole etti, nüfus ile açılan nesne alanında oluşan veriler objeleri yalıtıtları için nüfus oluştu ve modern iktidarın ayrıcalıklı öznesi haline geldi. Sonuçta canlı, çalışan ve konuşan özne olarak ortaya çıkan insanı, iktidarın öznesi ve bilgi nesnesi olarak nüfusun ortaya çıkışıyla çözmek gerekir. 19. yy. da insan bilimleri ve hümanizmin insanı, nüfus figürüydü. İktidar ilişkileri eşdeğer olmakla birlikte hükümranın karşısına hukuk öznesi; yönetimin karşısına nüfus çıktı (Foucault, 2013: 75).

2.3. Piyasa Toplumu

Biyopolitik toplumlarda, normalin üretilmesi hegemonik olanla içiçedir. İnsan normale yani burjuva, heteroseksüel, Hristiyan, beyaz, kadın, erkek veya millî olana yönelerek kendi kendisini kontrol etmiştir. Birey yönetimsellik, biyopolitika ve kapitalizm düzeneğinde kendini yönetirse normalleşir ve iktidar ve tahakküm ilişkileri görünmez olur. Normalleştiren toplum ve özneleştirme, yaşamsal bir iktidar teknolojisinin tarihsel sonucudur. Normalleşmiş özne, bilgi teknolojisi ve kurumundaki tarihsel bir inşadır. Bunlar bireyin bedeni ve hayatını hedef alır. Normalleşme, doğal olarak algılanan gündelik pratiklerle yaşanır. Bu nedenle, iktidar ilişkilerinin sonucunun

kendimizin, hakikatimizin esası olduğuna inanırız. Bu normalleştirici öz yönetim, kökleri beyaz erkek öznenin inşasına uzanan tek tiplilik ve bütünlüğe dayanır. Özne kendini yönetemezse, anormal biri olarak algılanır (Lorey, 2013: 16-17).

Ekonomik liberallere göre üretim ve tüketimi kişisel çıkarlar sağlar. Ahlak felsefesinde ise kişisel çıkar başkalarının çıkarını gözeterek sınırlanır. Ekonomik çıkar ile moralin uzlaşımı ve politik meşruluk sorunu yaşayan liberaller, eşitsizliği meşru kılmak ister fakat özgürlüğü korumak için dayatmaya çok yanaşmaz. Pazar, çıkar muhasebesi nedeniyle, ahlâkî meşruluk kaynağını dışarda arayacağından liberalizm, mal, hizmet ve ödül takası yapan özgür failleriyle kendi kendine yetmemektedir. Neomerkantilist devletçi ekonomik nasyonalizmle eş değer bugünün neoliberalizmi de bu sorunu yaşamaktadır. Sosyalistler, liberalizmin toplumsalı, eşitliği önemsememesi ve sermayenin işçi kitlesini sömürmesini eleştirmektedir. (Freeman, 2015: 168).

Özne, sadece piyasa ve rekabette öne geçmeye geçecek bilgiler ile ilgilenir. Buna motive olmak için vakit de kaynak da bulamaz. Rekabet oyunu büyük bir adanmışlık, zaman ve finansal kaynak gerektirir. Kişilerin yarışı anlık bırakmaları bile, beceri ve tekniklerden ve de piyasa ilişkileri açısından kopmaları sebebiyle, müşteri ve yatırımcı kaybına sebep olur. Girişimciler bilgi toplar, en kârlı iş alanlarını en önce keşfeder ve uygulamaya geçer. Piyasa toplumunda herkes eşit seviyede malumatlara erişemez. Bu eşitsizlik, girişimcinin fark yaratan malumata erişimiyle bozulur. Bunu, diğer öznelerin tepkisi takip eder. Piyasada değişmeyen tek şey, eşitsizliğin kendisidir ve eşitsizlik kendiliğinden sona ermez (Coşkun, 2019: 237-238).

Washington Uzlaşması kurumlarıyla piyasa aklını, esnekliği ve rekabetçiliği kamu ve yaşam alanlarına yaymak için kapitalizmi yeniden örgütlemiştir. Neoliberalizm borçlu ülkelerde süregelen bir dış borç servisi ve borç yönetimi ile ekonomi politik pratiklerin ve sermaye birikiminin önünü açan küresel projedir. Polanyi'ye göre, bugün, laissez faire projesi, küresel (tektip) piyasa toplumu yaratma girişimidir. Yeni öznellikler, kolektif temsiller ve toplumsal ilişkileri düzenleyen kuralları koyan merkezi bir kurum olarak devletin yeniden inşası hedeflenmiştir. Ayrıca hedeflenen, toplumu rekabetçi-rasyonel koşullara uyarlamak ve piyasa dışı kurumların (devlet, sendikalar vb.) güçlerini kırmak ve piyasa güçlerinin önünü açacak ortamı yaratmaktır. (Eser, 2018: 33-34).

Postmodern yönetim, küçük ya da orta ölçekte, hareketli, akışkan, heterojen veya küresel, karmaşık, esnek yapı ve işbirlikçi örgütlenmeyi benimser. ABD'deki

korporatif ideolojide, korporasyonlar ötekini dışlamaz ve çalışma mekanlarında yaratıcılığı, özgür etkileşimi ve çeşitliliği en yüksek düzeye çıkarır. Farklı ırklar ve farklı cinsel yönelimli insanlar yapıya dahil edilir, işyerlerindeki rutin işler beklenmedik değişiklikler yapılarak ve bir eğlence ortamı yaratılarak canlandırılır. Patronun görevi bu enerjileri ve farklılıkları kârlılık yararına örgütlemektir. Sermaye üretim süreçleri de postmodernist çeşitlilik projesini yansıtan biçimler almaktadır. Üretimin esnek ve melez ağlar içinde örgütlenmesi, sermaye/piyasa dönüşümlerinin gerçek bir postmodernleşme süreci olduğunu göstermektedir (Hardt ve Negri, 2003: 170-171).

Neoliberalizm de sermayenin egemen olarak devleti kabul etmemesini, ekonominin emek ve değerin piyasaya bırakılmasını arzulayan bir anlayışı savunmuştur. Dolayısıyla bu siyaset tarzının temel özelliği, finansal davranışları daraltan ulusal ve uluslararası düzenlemeleri kaldırmak, devletin kamusal faydaya yönelik politikalarına engel olmak, liberal sermaye ile kendiliğinden işleyen bir piyasa mekanizmasını tüm dünyaya yayarak kendisini de küreselleştirmektir (Duman, 2011: 691).

Enformasyon ve iletişim teknolojilerinin yayılması sayesinde üretim tarzlarında ağ biçimli örgütlenmelerin gelişmesiyle beraber, üretim araçları anlamını yitirerek üretim faktörleri fiziki varlıklardan maddi olmayan varlıklara aktarılmış, çalışma alanı maddi olmaktan çıkarılmış, sabit sermaye mallarına yapılan yatırım yerine makine kiralama gibi kiralama kültürü geçmiştir. Artık sabit maddî sermayeye yani binalar, tesisler, makineler ve taşıtlara sahip olmak yerine kiralamaya yönelen şirketlerin yüzdesi gittikçe artmaktadır. Kullan ama sahip olma deyişi bugün yeni girişimciliğin inancıdır (Marazzi, 2014: 238).

Göç yatırım, göçmense bir yatırımcı, bir girişimci, bireysel şirkettir. Schumpeter'a göre gelir düşüşünün engellenmesi emperyalizme, yenilik ve keşiflere bağlıdır. Yeni üretim biçimleri ve piyasalar, yeni işgücü kaynakları ve üretim teknolojilerin keşfedilmesi, beşerî sermayenin yatırımları sayesindedir. Gelişmişlik, toprak, sermaye, çalışma süresi ve çalışan sayısı anlamındaki emek nosyonu ile değil, beşerî sermayenin artışıyla ilgili bir analizle kavranabilir. Batı'nın ekonomik, sosyal, kültürel ve eğitim politikaları, beşerî sermayeye yapılan yatırıma göre yönlendirilmektedir. Üçüncü Dünya ülkelerinin kalkınamaması, günümüzde ekonomik mekanizmaların tıkanmış olması değil, beşerî sermaye yatırımlarının yetersizliğiyle açıklanıyor (Foucault, 2015a: 194-196).

İktisadi faaliyetlerde gerileme ve yoksulluğun artmasının nedenleri arasında yapısal uyum politikaları yer almaktadır. İşsizlik ve düşük ücretli marjinal işlerde artış, sendikalaşmanın zayıflaması, ücretsiz kamu hizmetlerinin azalması, temel mal ve hizmetlerde fiyat artışı, okur/yazarlığın gerilemesi, çevrenin ve sağlığın bozulması, salgın hastalıkların yeniden görülmesi gibi olumsuzluklar gelişmiş ülkelerde de görülmektedir. Yani geri kalmışlık, toplumsal eşitsizlik, dışlanma ve yoksulluk örüntülerinden, hatta giderek birinci dünya içinde üçüncü, hatta dördüncü dünyaların varlığından söz edilmektedir. Neoliberalizm, yaşam biçimlerini yöneten tek politik ve iktisat biçimi şeklinde yayılırken; dijital piyasalar ve serbest ticaret bölgeleri gibi küresel kentler, bölgeler ve ulus altı alanları içeren yeni mekânsal birimler ortaya çıkmıştır. Neoliberal toplumun kurumları, kentler ve yerel yönetimler olmuştur (Sipahi, 2011: 16-18).

Sermayenin mekânı merkantilist ve liberal kapitalist devletler iken; küresel dünyamızda çok uluslu şirketlerdir. Küreselleşme, teknolojik gelişmeleri içerirken; neo-marksistler dinamik ve küresel olanı kapitalist akılla açıklar, neoliberaler içinse küreselleşme ulusötesi piyasalara dayanır. Neoliberalist iktisadi küreselleşme ise üretimin ve sermayenin maliyetler, vergiler, uyum gücü, politik güven gibi açılardan avantajlı yerlere kaydırılması; menkul kıymetler para ve kredi gibi finans işlemlerin devletlerin dışında ulusötesi kuruluşlarca düzenlenmesini içerir (Kılınç, 2012: 151-152).

Neoliberal öğretinin kurucularının evrensel ve dokunulmaz kıldıkları özgürlük ve bireysel özgürlük kavramları etkin ve duygulara hitap eder. Bu değerler diktatörlük, komünizm ve faşizm ya da kollektif kararları kapsayan devlet müdahalesi tarafından tehdit edilmektedir. Buna göre özel sektör ve piyasadan gelen yaygın güç ve girişim olmadan, özgürlüğün korunabildiği bir toplum düşünülemez (Harvey, 2012: 69-70).

Hayek'e göre mesleğini kendi seçebilen toplumlarda sabit gelir hakkı başkalarının güvence alanını daraltır. Herkese daimî gelir güvencesi, ancak meslek seçme özgürlüğünün kaldırılmasıyla sağlanabilir. Güvenceli iş karşılığında özgürlüklerinden vazgeçenler, ötekilerin de özgürlüklerinden vazgeçmelerini istemektedirler. Özgürlüğüne bağlı bir toplum, güvenliğini böyle yüksek bir bedel ile satın almaz. Fakat her alanda pratiğe dökülen politikalarla farklı gruplara güvenlik imtiyazları dağıtılarak, özgürlük aşkına güvence uğruna güvenlik tercihinin feda edildiği görülmektedir. Bir gruba tanınan güvence, geri kalanların güvencesizliğini artırır. Çünkü güvencesizlerin payı, milli gelirden daha büyük bir oranda dalgalanır.

Sonuçta da rekabet çarkının fırsat dışlılarından dökülen güvence ögesi giderek zayıflar (Kaya Özçelik, 2015: 18-19).

Serbest piyasa ideolojisinin günümüzdeki yorumu olan neoliberalizmde kargaşa baskındır. Ekonomi, verimlilik eşliğinde krizden çıkarak rasyonel, dengeli düzene kavuşur. Ancak piyasalar otokontrolden çıkınca duygudurum bozukluğu gelişmektedir. Ekonominin rasyonelleştirilmesi, düzen için duyguları kullanan güvenilmez bir sanattır. Ekonominin, duygulanım sanatlarındaki temelsizliğinin sonuçları incelenmeye değerdir. Bu türden bir inceleme sayesinde kendini en ideale taşıyan bir düzenin garantisinin, sadece kendi faydasına uygun davranışlarla sağlandığı ve rasyonel nosyonunun duygu ile ilişkisinin yeniden düşünülmesi gerektiği anlaşılır (Massumi, 2012: 419).

Piyasa düzeni yayıldıkça piyasa dışındaki çocuk işçilik gibi kalıntıların kendiliğinden yok olacağına inanan residualist kurama göre, piyasa özgürlüğü kalkınmaya katkı sağlar. Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletlerin ölçüt aldığı bu kuram Güney’de, ağır çalışma koşullarının hüküm sürdüğü üretim (terleme) atölyelerinin yaygınlaşmasını desteklemiştir. Bu kuramda az gelişmişlik ve yoksul örnek almalı, gelişmişlik ve zengin örnek alınmalıdır. İkincisi ulaşılması gereken ideal tiptir. Oysaki bu konumlar arasındaki ters orantılı ilişkisellik bu kuram tarafından sürekli yeniden üretilmektedir. Yani devletin, esneklik söylemiyle düzenleyici müdahalesinin dışına çıkartılması ve eğitimin piyasalaşması çocukları ucuz işgücü kaynağı olarak sermaye lehine işgücü havuzuna dâhil etmek içindir (Akpınar, 2019: 5-7).

Sosyal ücret kuramcısı O’Connor’a göre, devlet güvenlik, hukuk sistemi gibi önlemler alırken; sermaye ve emeğin yeniden üretimini toplumsallaştırmakta, toplumsal talepleri artırarak sistemi meşrulaştırmaktadır. Böylesi bir davranış, krizi özel kesimden kamuya aktaracaktır. Zira devlet artan kamu harcamaları için yeterince vergi toplayamadığında mali krizle karşı karşıya kalacaktır. Devletin mali krize girmesinin sebebi, bütçeden işçi sınıfına yönelik yapılan kamu harcamaları değildir. Ona göre, ABD’de tekeller, ödedikleri vergilerin çoğunu, piyasa/fiyat mekanizması aracılığıyla, ücretleri düşürerek veya fiyatları artırarak, işçilere ve daha küçük şirketlere aktarır. Böylece işçilerin vergi yükünün sürekli arttığı ve sermaye sınıfının düşük seviyelerde vergiye tabi olduğu bir düzen oluşur (Nacar ve Karabacak, 2016: 83-84).

İş gücü piyasasında emekçi uzmanlaştıkça ücret rekabetini artırır ve bu da ücret esnekliğini hareketlendirir. Hegemonik ekonomik üretimde, az sayıda uzman, çok sayıda vasıfsız eleman istihdam etmek istenilen durumdur. İş ve risk yönetimi

bakımından az sayıda uzman emekçi, işin beyin takımıyken; kitlesel üretimin vasıfsız işçileri ise, yoğun üretimin başındadır. Böylece uzman çalışanlar içinde rekabete giren ücretler esnekleşirken, vasıfsız çalışanlar için katılaştıran bir ücret sistemi ortaya çıkacaktır. Ayrıca aktif/pasif emek piyasası politikaları, uzman işgücü oluşturarak işgücü piyasasında rekabeti artırmakta; pasif emek piyasası politikaları ise rutin çalışma şartları, vasıfsız işgücü arzı, rekabet dışındaki piyasalar nedeniyle ücretleri katı hale getirmektedir (Kaya vd., 2015: 201).

Marx'a göre, bir toplumun ilerlemesini üretim araçları ve tekniği belirleyecektir. Hegel ve Marx'a göre tarih, kölelik ve tarımsallık üzerine kurulu ilkel toplumlardan başlayarak, teokrat, monark ve feodal aristokrasinin farklı türlerinden geçerek modern liberal demokrasiye ve teknolojik ilerlemeyle belirlenen kapitalizme kadar bağlantılı bir gelişme göstermiştir. Hegel mükemmelliğin liberal devletle, Marx ise komünist toplumla sona ereceğine inanmıştır (Emsen, 1999: 166).

Devleti toplumsal düzen sağlayıcı olarak gören liberallere göre bütün yönetimler birey karşısında despottur. Bu nedenle liberaller sınırlı bir yönetime inanırlar. Locke'a göre, yönetim birimlerinin kontrolü ile devletin asgari seviyeye inmesiyle bireyin özgürlüğü azami seviyeye yükselecektir. Anayasa/yazılı kurallar ile güvenliği hedefleyen liberaller birey ve devlet ilişkilerini düzenleyen haklar bildirgesi yoluyla da hukukun üstünlüğünü benimseyerek yönetimin denetlenmesini sağlar (Ballıkaya, ty: 5).

2.4. Yönetimsellik ve İktidar

Yönetimsellik, kapitalist düzenin analizine tabi yeni bir ekonomi politikası değil, aynı zamanda bireyin üretimi ve yönetimini içeren, belirli bir yaşam norm, düşünme ve hissetme ile ilgili yeni bir akılsallıktır. Yeni hakikatler inşa eden ve toplumsal alanları şirket teknikleri ile yeniden üreten söylemlerin ve pratiklerin bütünüdür. Bu bütün, rekabet evreninde yaşamayı ve ekonomik mücadeleye girmeyi emreder, tüm toplumsal ilişkileri piyasaya göre uyarlar, yeni girişimci öznellikler üretir, ilişkisel tutumları yapılandırır. Dolayısıyla neoliberalizme cevap, politik ekonomi, özgürlük ve imkânın üretiminin mümkün kılındığı öznellikler alanında olmalıdır. Çünkü kapitalizmde, üretici güç ve servet üretme kabiliyeti açısından öznellik üretilir (Ören, 2015: 157).

Neoliberalizmin ilkesi yönetişim, özelleştirme ve düzenleme üzerinden devlet otoritesini, eşit şekilde bürokrasi, sermaye ve özel sektör arasında paylaşır. Yönetişim,

toplumların yönetiminin politikadan ayrıştırılması, yönetimin bağımsızlaşması ve özgürleşen kurum ve kuruluşlara devredilmesidir. Böylece neoliberalizm, yönetim ve politika ikilemini yeniden gündeme taşımıştır. Neoliberal devlet, yönetişimci iktidar yapısını yerellik söylemi üzerine inşa etmiştir (Gökçe, 2011: 104).

Foucault neoliberal yönetimselliğe dönüşümü, rekabet, yönetimsellik ve girişimcilik ile açıklar. İlk ikisi uyruksal Alman ordoliberalizmi, üçüncüsü küresel Amerikan neoliberalizmi tarafından uygulanmıştır. Foucault'ya göre 19. yy. sonunda liberal teori rekabet/eşitsizlik ilkesine yönelmiştir. Burada laissez-faire ideolojisi değişim ilkesinden değil, rekabetten türetilmiştir. Liberal yönetimselliğin bilgi iktidarı olan homo economicus doğanın bir parçası değil, akla ve psikolojiye sahip, rasyonelliğiyle kurumları ve kuralları inşa eden aktif bir eyleyendir. Bu eyleyici bireyde, toplumsal piyasa/çerçeve politikasındaki gibi inşa edilen/çerçeveleyen öznenin davranışları ve seçimleri yönetilir. Klasik liberalizmde devletin kendi içsel sınırlamasının ilkesini içeren yönetim teknolojisi olarak piyasada verili insan doğası yerini neoliberal yönetimsellikte bireyi ve devleti piyasanın ilkelerine göre inşa eden aktif yönetim teknolojilerine bırakmıştır (Gürkan, 2016: 92).

Klasik liberalizm, kamu yönetimselliğinden piyasa yapısına ve bırakınız yapsınlar ilkesine uymasını istiyordu. Neoliberal yönetimsellik ise, piyasa kanunları adına bırakınız-devlet yapmasın ilkesine sahiptir. Böylece devlet yönetimine karşı kurulan bir tür mahkemeye dönüşen piyasa, gayri ekonomik davranışların ekonomik akılçılık ile analiz edilmesi ve kamusal gücün faaliyetinin piyasa diliyle eleştirilip ölçülmesini amaç edinmiştir. Örneğin, suç ve ceza hukukunun, suç oranını aşağı çekmesi ya da bazı suçların belirli seviyelerde de olsa işlenmesinin getireceği fayda ya da maliyet hesabını ölçen analizlerle suç ve ceza politikaları oluşturulmuştur (Foucault, 2015a: 204-206). Foucault'da biyopolitika/biyoiktidar kavramları, klâsik çağdan modern topluma geçişi anlatır. 17. yy. da kapitalizmin gelişmesi ve insanın ekonomikleşmesiyle yaşamı yöneten bir iktidar türü ortaya çıkmıştır. Bu iktidar bedeni makineleştirir ve tıp, eğitim, ceza, ordu gibi öğelerle terbiye eder ve bireyselleştirir. Böylece birey, yeteneklerini artırarak ekonomik sistemle bütünleşir. 18. yy. da başka şekilde ortaya çıkan iktidar ise, insanı terbiye etmek yerine, yaşam sahibi insanı denetlemeyi ve yönetmeyi amaçlamaktadır. Burada beden politik yöntemlerin nesnesidir ve bu denetleyen iktidar, doğum, ölüm gibi nüfus olaylarını düzenlemeyi amaçlar (Koca, 2014: 59). Panoptizm, toplumların önemli bir özelliğidir. Gözetim,

denetim, ceza ve ödöl şeklinde kurallara göre dönüştürme biçimi olarak uygulanan bir iktidar biçimidir. Panoptizmin bu üçlü yanı gözetleme, denetim ve ıslah toplumumuzda var olan iktidar ilişkilerinin temel bir boyutudur. Panoptizmin olmadığı feodalizmde ya da 17. yy. Avrupasında toplumsal denetim, cezalandırma ve ödüllendirme elbette vardı, fakat bunların dağılım tarzları, 18. ve 19. yy. larda kuruldukları tarzdan tamamen farklıdır. Bugün, özünde Bentham'ın panoptik toplumunda, panoptizmin hüküm sürdüğü bir toplumda yaşıyoruz (Foucault, 2015b: 79).

Foucault'a göre feodal toplumlarda iktidar, sadece yoksulların vergi ödediği ve askerlik hizmeti yaptığı bir iktidardır. Toprak, köy, köy sakinleri önemsenir fakat ne yaptıklarıyla ilgilenilmezdi. Karşı bir tutumun kapitalist düzeni yıkmasını önlemek adına bireylerin gözetlenmesi gerekli oldu. 20. yy. daki dünya sistemleri, para ve iktidar merkezlidir. Orta çağda karantina kişiyi kapatarak tedaviden çok, toplumu bireyselleştirmek ve gözetlemek niyetindedir. Kapitalist toplumlarda, hücrelerinde gözetlenmekten korkan ve yalnızlaştırılan insanların kendi kendini kontrol ettiği görünmez bir iktidar vardır. Althusser'e göre, ideolojisini sürekli kılmak için iktidar, ideolojik aygıtları ile kendisini görünür hale getirir. Örneğin, bir okul yeni nesli, bir aile çocuğunu, sendika kendi kitlesini etkiler (Özdel, 2012: 24-25).

İktidar ilişkileri, toplumsal ağlar bütününde kök salmıştır. Bir toplumda insanların yönetilmesinin çok çeşitli biçim ve ortamlarına rastlanabilir. Bu biçimler bazen örtüşür, bazen birbirlerini sınırlandırır, bazen de pekiştirirler. İktidar türlerinin birçoğunun içinde olan devletin kurduğu denetim, eğitim, hukuk, ekonomi ya da aile sistemlerinde, her zaman aynı formda görünmese de, bütün iktidar ilişkileri gün geçtikçe daha fazla devletleşmektedir. Ayrıca iktidar ilişkileri giderek yönetselleşmekte, yani devlet kurumları şeklinde ya da devlet kurumlarının çatısı altında geliştirilip rasyonelleşmekte ve merkezileşmektedir (Foucault, 2011b: 79).

Foucault iktidarı, karmaşık tarihsel koşullar ve birçok etken ile içiçe olan iktidar ilişkileri şeklinde ele alır. İktidar analizinde önemli noktaların tespit edilmesi gerekir:

- 1) Statü ve imtiyaza dair hukuksal ayırım, ekonomik ayırım, dil, kültür, bilmek, yapmak ve yetki ayırımı gibi başkalarının davranışını etkileyen ve iktidar ilişkilerini ortaya çıkaran ayırmaların sistemi,
- 2) Ayrıcalıkların sürekliliği, çıkarın biriktirilmesi, bir işlevin çalıştırılması gibi başkalarının davranışı üzerindeki davranışın nesnelliği,
- 3) Söylemler, kontrol ve gözetim mekanizmaları, silahlar gibi iktidarın araçları,

4) Hukuksal yapı, bir kuralı ve hiyerarşisi olan özel yerler, devlet sistemi gibi iktidarın kurumsallaşması,

5) Ekonomik ve politik bedel, araçların etkililiği, sonucun kesinliği gibi rasyonelleşme derecesi (Revel, 2012: 81-83).

Ulus devletin modern egemenlik paradigması, Orta çağ toplumunun hiyerarşisini parçalamış ve artık devlet ve iktidar, toplumu üretmiştir. Foucault hükümlerinin yıkılmasıyla yönetimsellik ve biyopolitikanın gün yüzüne çıktığını söyler. Ekonominin postmodernleşmesi ve postfordizm de bu süreçte rol oynar. Deleuze'e göre artık disiplin ya da denetleme belli kurumlarla sınırlı olmadığından disiplin yerine denetim toplumunu önerir. Hardt ve Negri'ye göre modern egemenlik biyo-iktidarın doğuşudur. İktidarın denetleme ve dışlama mekanizmaları toplumun tamamına yayılmaya başlamıştır. İktidar artık doğrudan iletişim ve enformasyon ağları vb. içinde beyinleri; refah ve gözetleme içinde bedenleri, yaşama ve yaratma arzusundan otonom bir yabancılaşmaya komutlayarak çalışır. Yani, egemenlik artık bir toprak üzerinde değil, aynı zamanda doğrudan özneler ve yaşam alanı üzerinde tahakküm kurmaktadır. Bu yeni iktidar paradigması, toplumsal bedeni, nüfusu temele almaktadır (Özmağ, 2016: 174-175).

Foucault'ya göre pastoral iktidar, din ve doğadan gücünü alan ve itaat ile itiraf üzerine kurulmuş, tanrı tarafından yönetilenlere/sürüye çoban olarak gönderilmiş bir iktidardır. Disiplinci iktidar, bireyi disipline etmek için hapishane, hastane, okul, kışla gibi mekânları araçsallaştırır. Disiplin mekanizmalarıyla nüfusun yaşamı üzerinden inşa edilen biyoiktidar, bireyin ve nüfusun yaşamına müdahale yoluyla yaşam koşullarını iyileştirmiş ve bilgi iktidar süreciyle toplumu denetlemiştir. Nüfusun denetimi ekonomiden askeri alanlara, teknolojiye sağlığa birçok alanı kapsamaktadır. Denetim ve disiplin, üretim süreçlerinden dijital emeğe yoğunlaşmıştır. Deleuze'e göre disiplinlerin dayandığı kurumlar krizdedir. Foucault için benzer olan hapishane, fabrika, okul gibi kapatma kurumları işlevlerini yitirmiştir (Saf, 2018: 83-84).

Günümüzde medya üzerinden inşa sürecine dâhil olan çalışan neo-öznelerin varlığı yeni gerçeklikleri ve hiç bilinmeyen toplumsal olayları gün yüzüne çıkarabilmektedir. Örneğin Müge Anlı programları gibi tv yayınları aracılığı ile suçların ve suçluların ortaya çıkarılması adına bir mahkeme kurgusu çerçevesinde itiraf yönteminin de içerimlendiği hukuksal düzenin getirdiği görevlerin, tv programcılarının icra etmesi sonucu medyaya aktarıldığına şahit olunmaktadır. Toplumsal ahlakın

çözölmeye yüz tuttuğu bir dünyada toplumsal problemlerin altında yatan hakikatlere ulaşmak için medya iktidarının, etiketleme ve teşhirin pozitifliğini de içeren itiraf yöntemini sahiplenmesiyle suç oranlarının düşmesi ihtimali, bireylerin kendine yönelmesi, kendiliğı üzerine düşünebilmesi açısından umut vericidir.

18. yy. sonunda polis teşkilatı gibi sınıfsal devlet aygıtından doğan yeni toplumsal denetimleri gerekli kılan şey, sanayi ve tarım zenginliğinin mekânsal ve toplumsal yeni dağılımıydı. Artık iktidarın, sanayi sınıfının, mülk sahipleri sınıfının yerleştirdiğı bu yeni denetim sistemleri tam da halk ya da yarı-halk kökenli denetimlere verildi. Bunlar da otoriter ve devletçi bir yorum getirmişlerdi. Bu, disipline edici toplumun kökenidir (Foucault, 2015b: 235-236). Foucault, “Güvenlik, Toprak, Nüfus” adlı çalışmasının önsözünde, devlet aklının yönetimsellik tarihi içinde nasıl çözümlediğini anlatmıştır. Halk/nüfus bir devlet/polis tarafından yönetilmektedir. Avrupa’nın küresel rekabeti içinde, askerî ve polis aygıtı gelişmiştir, devlet aklı böylece nüfus konusunda bilgi toplama ve üretme mantığını benimser. Polis, dolaşım özgürlüğü ve güvenlik mekanizmasının mekânı olan kentlerde ticaret aygıtıdır. Yönetimsellik, davranışların yönetilmesini ifade eder. Liberal yönetimsellik, ticaret adına özgürlüğe özgür dolaşıma fırsat vermek ile ekonominin mekanizmalarına rıza gösterir, nüfusa müdahalede bulunur. Neoliberal toplumlarda, mekânlar üzerinde tasarrufta bulunan bir iktidar teknolojisi, bir ortam yönetimine/şehirciliğe direnen insanlara karşı, devlet aklı elindeki şiddet tekeli kullanarak, eski hükümlerlik iktidarını hatırlatan biçimler alabilir (2013: XXV-XXVI). Antik Yunan kent devletini yönetmekten gelen polis kavramı, 15. ve 16. yy. da Avrupa’da feodalitesini korumayı içermektedir. Feodalizmin çöküşüyle kentlere yığılmanın güvenliği tehdit etmesiyle ve bilimin ve kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesiyle polise, ücretli efendisizleri sermayenin toplumsal düzenine tabi kılarak burjuva sivil toplumunu dönüştürme işlevi yüklenmiştir. Aylaklık ve suç etiketiyile özdeşleştirilen işçi sınıfı oluşturulmuş ve suçluyu belirli bir toplumsal düzene göre dönüştürmekle güvenlik sağlanmıştır. Polis erki, toplumsal çerçeveyi imal eden bir sosyopolitik güçtür. Neoliberalizmde polis, hareketliliğin bastırılması, yoksulluğun yönetilmesi ve kentsel mahallelerde tepkisizleştirmede kullanılmıştır. Böylece neoliberal toplumsal düzen ve neoliberal kent yaratılmıştır. Neoliberal burjuvallaştırma, devletin kentsel mekâna/burjuva sivil topluma polis ile müdahale etmesidir (Subaşı, 2018: 128-129).

Foucault'ya göre iktidar, tek bir zümre, sınıf ya da yapıdan ziyade toplumsal ağlar bütününe yayılan, dönüştürülen, üretilebilen karmaşık ve dinamik bir sistemdir. Bugün özne ve iktidar, karmaşık ilişkiler ağını, iç içe geçen mekanizmaları ve bunların bütünüle ilişkisi çerçevesinde anlaşılabilir. Foucault'un söylem analizi yöntemi özne, iktidar, biyopolitika ve bunların neoliberal ekonomi içinde bedenle ilişkileri konusunda bize yol göstermektedir (Kalan, 2014: 141). Foucault, iktidara, baskı dışında ve özgürlük içinde üretici bir rol yüklemiş ve direnme fenomenlerini dışarının içine değil, iktidarın içine yerleştirmiştir. Foucault, Platon'dan itibaren Batılı düşünce, bilgi ile iktidar arasındaki çelişkilerden yola çıkarak, siyasal iktidarın, bilgi, söylem ve hakikat oyunlarını kullandığını söyler. Orta çağda, sadakat ve mallardan pay alma şeklinde işleyen iktidar, 17. ve 18. yy. da üretim ve sorumluluk ile örgütlenir. Böylece verimlilik, bedenin, davranışın, yaşamın, disiplinlerin ya da rasyonelliğin (politik ekonomik yönetimsellik) birbirine entegrasi için iktidarın geleneksel hukuki çerçevesini sınırlamaktır. Değerin ekonomik yeniden üretimi için, hijyen, cinsellik, nüfus gibi yaşamı yöneten bir biyoiktidarın halkların kontrolüyle tamamlanan dönüşümü, iktidarı devletin içine yerleştirir ve devleti sınıf iktidarının aygıtı haline getirir (Revel, 2012: 83–85). Yönetme sanatını, ekonomiden ayrı tutmayan Foucault'ya göre otonom yasalar ve rasyonalitenin yönettiği alanlar, ekonomik iktidar yönetimin bir unsurudur. Sermaye birikiminin gücü, teknolojiyi ve ekonomik insanın kullanan emektir. Emek gücünün oluşması için, yaşam süresi emek zamana sentezlenmeli, üretim çemberindeki bireye alışkanlıklar oluşturulmalı, zaman ve mekân bunlara göre organize edilmelidir. Marx'ın, bedenin politik yatırımıyla ekonomik sömürünün yapıldığına dair eleştirisini Foucault, bu siyasi anatomi eleştirisi ile genişletmiştir (Lemke, 2000: 10).

Marx ve Arendt'te emek, insanın yaşamsal sürecinin devamlılığı için potansiyel bir güçtür. Dolayısıyla emeğin kullanımının ilk ve temel amacı emeğin sahibi için bir kullanım değeri ortaya koymaktır. Oysa uygarlık tarihindeki sınıflı toplum modellerinde bu potansiyel güç, iktidarlardan tarafından yöneten ve yönetilen ilişkisi açısından siyasal, ideolojik ve ekonomik olarak bir araç olarak ele alınmıştır (Erbalaban Gürbüz, 2019: 1398). Çalışanı insan sermayesi ve kendi kendinin girişimcisi, ücreti de sermaye geliri olarak belirleyen neoliberal yönetimsellikte ücretin belirlenmesi için, üretim ilişkilerinin maddi gerçekliği ölçüt değildir. Ücret, çalışanın beden gücünün rasyonel işletmecisi veya girişimcisi olarak seçimlerine göre ortaya çıkan bir fiyattır (Gürkan, 2016: 93). 18. yy. ın sonu ile 19. yy. ın başındaki disiplinci model, zorlama teknikleri/bireyleştirme

teknikleriyle kök salmıştır. Hükümdarlık hukukundan farklı olan disiplin doğa kuralı, yani norm üzerine bir söylem üretir ve uysallığı, faydalılığı kabullenmeye zorlar. Foucault manastırda, orduda ve atölyelerde zaten varolan disiplinin, egemenliği sağlayıcı biçime evrilişini anlamak ister. Disiplinin tarihselliği, itaatkârlık arttıkça faydalı ilişkiyi oluşturan bedensel bir sanat oluşundadır. Bu anatomi politik okul, hastane, ofis gibi alanlardaki yönetimi sağlayan her kapalı alanı kuşatır. Tam olarak görebilirlik, Benthamcı panoptikonun yönetim modelidir. Hapishaneler, okullar, sığınma evleri gibi disiplinci kurumlar, bugün hala bir panoptik mimariye bağlı iktidarın işlevinin hafiflemesiyle belirginleşmiş bir alana sahiptir (Revel, 2012: 61-62).

Foucault'nun iktidar tartışmalarının odak noktası olan ve Bentham'ın mimar kurgusuna dayanan panoptikon, gözetleme pencerelerinin olduğu bir kulenin etrafını halka gibi saran bir dış binanın, biri dışarıdan güneş alan diğeri de kuleden gözlemeyi sağlayan iki pencereci hücreleri olan bir yapıdır. Karanlıkta saklı kalma işlevinin etkisiz kılındığı bu kapatılma hücrelerindeki deli, hasta, mahkûm, işçi ya da öğrenciyi arkadan gelen ıfık sayesinde gözeticiinin, görölmeden hücreleri gözleyebilmesi hegomonik bir durumdur. Panoptik iktidarın, görünürlük yöntemiyle toplumu oluşturmısı, egemenlik ve iktidar ilişkilerinde paradigmatik bir kırılmadır (Akman, 2011: 53).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NEOLİBERALİZM VE DEVLET

3.1. Devletin Dönüşümü

1945'ten sonra ve özellikle 1960'larda devletin dönüşümü üzerinde durulmuştur. Buna göre devlet, sanayileşmeyi hızlandırmalı, tarımı modernize etmeli ve kentleşme altyapısını oluşturmalıdır. Ülkelerin geri kalmışlığının nedenleri arasında, piyasa ve girişimci sınıfının güçsüz olması gösterilmektedir. Merkezi planlama aşırı bürokratik oluşu, demokratik ve esnek olmayışı, hatalara ve karmaşıklıklara yol açması nedeniyle eleştiriliyordu. Bu nedenle ihracat ve sermaye oluşumu, sanayi ve gıda üretimi gibi etkilemek istenilen alanlara yoğunlaşılabilceği, yani kısmi bir planlamanın makul görülebileceği tartışılmaktaydı (Zafir, 2009: 67-68).

1960'larda sermaye birikim sürecinin sekteye uğraması ve 1970'lerdeki krizin etkisiyle oluşan ve Kuzey bankalarında biriken petrol-dolar fonlarının değerlendirilmesi için merkez/kuzey ülkeler, küresel borç piyasalarını icad etti ve sosyal devlet krizden sorumlu tutuldu. Hayek, devlet müdahalesinden, serbest piyasaya dönüşmesi gerektiğini belirtti. Bu neoliberalizm felsefesi, İngiltere'de Margaret Thatcher ve Amerika'da Ronald Reagan tarafından benimsendi. Küresel şirketler, tüm dünyada üretim ve ürünlerini pazarlama alanı açmaya çalışırken, ulus devlet politik ve ekonomik alanlarda dönüşüm geçirdi. Küresel şirketler, devleti zayıflatma girişimiyle, devlet yetkilerini ulusötesi ve ulusaltı birimlere devretmeye zorlamaktadır (Kılınç, 2012: 150-152).

Neoliberal devletin ilk deneyi, 1973'te Şili'de yapılmıştır. Sosyal hareketler şiddetle bastırılmış ve yoksulların faydalandığı halk sağlığı merkezleri gibi kuruluşlar dağıtılmıştı. Emek piyasası, sendika gibi kurumlardan özgürleştirilmişti. Neoliberal önlemlerle Şili ekonomisinin canlanması, Thatcher ve Reagan yönetimine örnektir. İngiltere, Çin, Hindistan ve İsveç'in neoliberal ilerleyişi emperyal güç ile bağlantılı değildir. Krize kadar sermaye ile işçi arasında mevcut olan ücretlere önem veren müdahaleci bir devlet uzlaşımı ile savaş sonrasının kapitalizmi, artık işlememekteydi. Kapitalizmin altın çağından sonra durgunlaşan sermaye birikimi adına 1990'larda, tüm dünya neoliberalizme doğru savrulmuştur. Neoliberalizmin ülkeden ülkeye değişen

tikelliği ve orantısızlığı, belirsiz karakterini ve karmaşıklığı göstermektedir (Harvey, 2012: 71-72).

1980'lerin neoliberal politikalarının ve piyasalaşmış sermayenin etkisi altına giren dünya ekonomisi ve siyaseti, devletlerin işlevlerini dönüştürmüştür. IMF, DB ve DTÖ gibi örgütlerin ve Washington Uzlaşmasının baskısıyla sunulan neoliberal politikaların amacı, küresel sermayenin çıkarlarına uyumlu serbest piyasa ekonomisinin etkin kılınmasıdır. Kamu harcamaları ve vergilerin azaltılması, özelleştirme, yabancı yatırım, sermaye ve finansın serbestleştirilmesi, döviz kuru düzenlemelerinden oluşan küresel neoliberal sermaye politikaları devletleri, bireyleri ve toplumsal yaşamı etkilemiştir. Böylece piyasa iktidarının baskın çıktığı bir toplum yapısı kurulmuş ve sermayedarlar vergiden kaçarken yoksullara vergi yüklenmiştir (Özgül, 2017: 30).

1990'larda devletin yanında piyasa anlayışını destekleyen Postwashington Uzlaşması ortaya çıktı. Tanımlanan mülkiyet hakkı, esnekleşen emek süreçleri, piyasaya dost devlet müdahaleciliğini içeren neoliberalizm bu evresinde devlet, toplumsal düzeni sağlayan ve sermaye birikimini düzenleyen kurumları oluşturacaktır. İşten çıkarmaları amaç edinen esnekliği artırmak, yabancı yatırımları kolaylaştırmak, eğitim yatırımlarıyla sosyal sermaye oluşturmak gibi dışsallığı yaratacak, bireysel hukuk ve iş sözleşmelerini güvence altına alacaktır. Esnek, piyasacı devlet ve iyi yönetim söylemi, piyasa devlet karşıtlığına dayalı neoliberalizme alternatiftir. DB eski Başkanı ve çalışanlarının eleştirisiyle başarısız ilan edilen Washington Uzlaşması'nın alternatifi Postwashington Uzlaşması, ekonomik sorunları artık piyasa etkinliğine (piyasalar kusursuz işler) değil, piyasa yanlı devletin müdahalesiyle açıklar (Eser, 2018: 38-40).

IMF, DB, GATT ve BM korporasyonları, eski çerçevede, emperyal makinenin idari personelinin oluşumu ve eğitimini, yeni emperyalist seçkinlerin terbiyesini üstlenir. Ulusüstü korporasyonlar biyopolitik dünyanın temel bağlantılı dokusunu kurar. Sadece 20. yy. da küresel korporasyonlar toprağı biyopolitika ile yapılandırdı. Korporasyonlar artık soyut emirleri dayatıcı ve eşitsiz mübadeleci değil, daha çok toprağı ve insanı yapılandırıyor ve de ulus devlete, mal, para ve insan akışını kaydedici bir işlev getiriyor. Ulusötesi korporasyonlar piyasalar arasında emek gücünü dağıtıyor, kaynakları bölüştürüp sektörleri hiyerarşi ile örgütlüyor. Yatırım, finansman ve para hareketini yöneten bu karmaşık aygıt dünya piyasasının yeni coğrafyasını/dünyanın yeni biyopolitik yapılaşmasını belirliyor (Hardt ve Negri, 2003: 56-57).

2000'lerde güçlü Çin modeli hızlı ekonomik büyümeye gönderme yapan Pekin Uzlaşısını tüm dünyaya ihraç etmeye başlamıştır. Bu çerçevede Çin uluslararası mücadelede dikkat çekmek için Çin kültürünü ön plana çıkarmaya çalışmaktadır. Tüm dünyada hızlı bir şekilde Konfüçyüs enstitülerinin kurulması Çin'in yumuşak gücünün ve dış politikasının bir parçası olarak görülebilir (Kurt, 2018: 881-882).

Neoliberal ekonomik iktidarın küçük bir seçkin gruba teslim edilmesine yarayan bir proje, çok fazla halk desteği almazdı. Fakat sınıf iktidarını yeniden kurma girişimini gizleyebilen gelenekçi, bireysel özgürlükçü bir girişim tabana cazip gelebilirdi. Devlet aygıtı da neoliberal yola bir kez girdikten sonra ikna ve tehdit gücünü kullanabilir, süregelen bir iktidar için gereken rıza iklimini sağlayabilirdi (Harvey, 2015: 48).

Keynes, piyasanın kendiliğindenliğiyle toplumsal kaynakların tam istihdamına ulaşılamayacağını ve eksik istihdam durumunda devletin müdahalesini savunmuştur. Keynesyen devlet, para ve maliye politikalarını kullanarak ekonomiye daha fazla müdahale etmelidir. Müdahaleci anlayış, sosyal refah devletini yarım asırlık altın çağa taşımıştır. Yine bu dönemde istikrarlı ekonomik büyüme ve düşük enflasyonun muhafaza edilmesi, yüksek istihdam ve ödemeler dengesindeki iyimser gelişmeler sosyal devleti batı ülkelerinde hızla yaygınlaştırmıştır. İş kazası, yaşlılık ve işsizlik sigortası, sosyal güvenlik sistemi ile uygulanmıştır. Sosyal refah devleti, kalkınma ve refahın temini için yatırımcı, girişimci, piyasayı ötelemeyen, önceleme gayesi de gütmeyen, kamusalığa önem veren ideolojik bir felsefedir (Acar, 2017: 250-251).

Politik-hukuksal dünya ile ekonomik dünya heterojen ve birbiriyle uyumsuzdur. Ekonomik-hukuksal bir bilim tamamen imkânsızdır. Çünkü hukukî insan/homo juridicus, hukuki hükümdara, haklarımı şu veya bu amaç için sana emanet ettim, der; homo economicus ise yapmamalısın, çünkü bilmiyorsun, der. Yönetim aklının eleştirisi ekonomi-politiğin ekonomik hükümdarı yok sayması, yönetim aklı tarihinin dönüm noktasıdır. 19. ve 20. yy Avrupasında liberalizmin ve neoliberalizmin yükseliş sebebi, ekonomik hükümdarın imkânsızlığıdır. Planlama, güdümlü ekonomi, sosyalizm, devlet sosyalizmi bu sorunu aşma çabalarıdır (Foucault, 2015a: 234).

Neoliberalizmin en büyük yeniliği, devletler eliyle küresel piyasa düzeninin hukuksal ve politik olarak hayata geçirilmesidir. Devletin, sadece küresel rekabeti tüm yaşama uygulamaya destek olması için sürdürülen varlığı, sistemin desteklenmesi, düzenlenmesi ve yaygınlaşmasına yönelik bir tür mega şirkete veya yönetişime yani şirket tarzı, daha esnek ve araçsal bir yönetime dönüşmüştür (Ören, 2015: 157).

Kültür eleştirmeni Matthew Arnold neoliberal toplum modeli olan Irak’a, neoliberal özgürlüğün silah zoruyla özverili bir biçimde sunulduğunu belirtmiştir. Özelleştirme, yabancı şirketlerin işletmeleri mülkiyetine alarak ulusal haklardan faydalanması, dış kazançların Irak’a döndürülmesi, bankaların dış denetime açılması ve ticari sınırların kaldırılması gibi düzenlemelerden sadece petrol muaf tutuldu. Azalan oranlı vergi sistemi, düz vergi kuruldu, grev hakkı ve sendikalar yasaklandı (Harvey, 2012: 71).

Sonsuz sermaye birikiminin gerçekleştiği tekel piyasasının varlığı devletin varlığıyla mümkündür. Kapitalist sistemin toplumsal faaliyetleri, sonsuz sermaye birikimine dayanır. Sonsuz sermaye birikimi için ise her şeyin metalaşması ve maliyetleri düşüren bir model gerekir. Marksist Tekelci Kapitalizm teorisi, sermayenin çıkarı ile tanımlanır. Krizleri önleme ve sınıf mücadelelerini dengede tutma gibi, sermayenin çıkarı lehine işlevleri üstlenir. Böylelikle para kredi sisteminin, vergi sisteminin, devletleştirmelerin, kamu, sivil ve askeri harcamaların tümü sermaye birikiminin sağlanması için kullanılmış ve ulusal tekelci sermayenin ekonomik çıkarları güvence altına alınmıştır (Zafir, 2009: 67).

Giddens’in, sosyal demokrasinin düşüşü ve liberalizmin yükselişi karşısında sosyal devlete yeni anlamlar yükleyerek, politik ekonomiye kazandırdığı yeni üçüncü yol nosyonu, neo-liberal politikalar ile sosyal demokrasinin ortasında konumlanmıştır. Giddens’e göre; refah devleti bürokratik engeller yüzünden ihtiyaç sahiplerine hizmet edememiştir. İnsan sermayesinin geliştirilmesini hedefleyen devlet anlayışı üzerine kurulan üçüncü yol, fırsat eşitliğini savunur ve ekonomik yük yaratacağı ve ekonomik etkinliği azaltacağı için sosyalizme karşı çıkar. Çünkü bu amaçları gerçekleştirebilmesi için devletin ekonomiye ve yaşamlara müdahalesi daha da artacaktır. Dolayısıyla, mutlak eşitlik ve toplumsal adalet anlayışı, demokratik kişisel özgürlüklere, toplumsal ve ekonomik haklara zarar verebileceğinden kabul edilemezdir (Acar, 2017: 255).

Eleştirmenler neoliberal devletin demokratik tavrıyla, elitleri öne çıkarma niyetini gizlediğini savunur. Pek çok kişi için neoliberal devlet antidemokratiktir,

özgürlük ve serbestlik sadece piyasa içindir. Neoliberalizm devleti işlevsiz kılmadan kurum ve pratikleriyle, piyasa çıkarı için yeniden düzenlemiştir. Sözde bireysel özgürlük ve demokrasi söyleminin içinde otoriter taraflarını gizler ve operasyonları özellikle de finansal ve diğer spekülasyonlara verdiği destek istikrarsızlığa yol açar. Rekabet ilkesiyle tekelleşmeyi ve herkesin iyiliğini isterken, aslında elitleri yükseltmeyi hedefleyen neoliberal devlet anlayışı, işsizliğe yol açsa da şirket/sermaye birikimini ve akışını destekler. Özelleştirmenin önünü açar ve özel sektöre açılmayanların düşük maliyetli ve hesap verebilir olmasını sağlar. Şirket çıkarlarını ve birikimi sınırlandıran sendikalar ve sosyal hareketler gibi grupları engelleyerek özgür rekabeti destekler. Iflas riski ile kriz yaşayan finansal kurumları kurtarır (Ritzer ve Stepnisky, 2015: 244-245).

3.2. Mali Krizler ve Devlet Müdahaleleri

Polanyi kapitalist sanayileşme sürecinde devletin yönetimde etkinliğinin artışına dikkat çekerek, toplumsal yapıyı, ilişkileri ve ekonomik değişimi belirlemede devletin etkili olduğunu, laissez-faire'in devletçe yürütüldüğünü ifade etmiştir. Wallerstein'a göre devlet, çalışan sınıfın başkaldırısı karşısında düzenin sağlanması rolünü de üstlenmiştir. Liberal devlet, işçilerin mücadelesini azaltmak için, güç kullanımını azaltır, ancak aldatma ve ödün düzeyini artırır. En liberal devletlerde dahi, çalışanlara yapılan yasal sınırlamalar bunu destekler. Kapitalizm, daha kuvvetli şekilde ihtiyaç duyduğu devletin, sermaye ile ilgisi olmayan fonksiyonlara müdahale ederek, tüm çabasını sermaye lehine göstermesini bekler (Zafir, 2009: 67).

1920'li yıllarda yaşadığı krizden sosyal devlet açılımı, 1970'li yıllarda yaşadığı krizden neoliberal devlet açılımı ile çıkan kapitalizm, bugün ise doğal ya da yapay felâketleri, sermayenin genişlemesi için bir nimet olarak değerlendirmektedir. Kriz kapitalizmi ya da felaket emperyalizmi olarak adlandırılan bu süreç, sermaye, devlet ve sivil toplum örgütlerinin iş birliğinde işlemektedir. Zengin kapitalistlerin yoksulluğun azaltılmasına katkı sağlamaları beklenirken, yaşam mücadelesi devam etmekte, ulusötesi şirketler ve sivil toplum örgütleri, kâr sağlama amacı ile yıkım bölgelerini yeniden inşa yarışına soyunmaktadırlar (Akyıldız, 2010: 1260).

1960'lardan sonra üretimde durgunluk ve enflasyon, işsizlik artışı, sabit kur sisteminin dağılmasıyla yaşanan 1973 petrol krizi refah dönemini kapatmış, krizi aşmak

için küresel sermayenin, yeniden yapılanma aracı ve kapitalizmin yeni bir biçimi olarak ifade edilen yeni-liberalizm ortaya çıkmıştır (Sipahi, 2011: 12).

1970'lerin sonunda sosyal devlet ülkelerinde ekonomik sorunlar artmaya başladı ve rakipsiz bir hegemonya olarak neoliberaler, dünya siyasetine yön vermeye başladı. Hayek ve Friedman, işçileri ve sendikal faaliyetleri, sosyal devlet ve politikalarını, krizin sorumlusu olarak ilan etmişlerdir. İşçi ve sendikal hareketlerin aşırı güçlenmesi sonucu sermayenin yatırım yapamadığını, devletin yüksek vergi ve harcamaları ile kaynakları israf ettiğini ve hantallaştığını, işçi hareketlerinin dayattığı yüksek ücretler ve devlet müdahalesinin şirketlerin karını düşürüp enflasyonu körüklediğini ve girişime engel olarak yatırım ve istihdamı kısıtığını iddia etmişlerdir (Duman, 2011: 690).

Sanayi kârları Japonya'da %40'tan %20'ye, ABD'de %25'ten %13'e, Almanya'da ise %23'ten %11'e düştü. Benzer bir tablo Avrupa'da ve Kanada'da yaşandı. Bu düşüşler 1970'lerdeki krizin asıl sebebiydi. Şirketler büyüdükçe yüksek arz/düşük talep oluşuyordu. Şirketler çare olarak, ucuz emek sahibi göçmen işçiler, uluslararası taşımacılık ve telekomünikasyon teknolojisine yönelmiştir. Örneğin bir ürünün bir parçası Asya'da, diğeri ABD'de, bir diğeri ise Avrupa'da üretilebiliyor, tüm parçalar dördüncü bir ülkede nihai ürün haline getirilebiliyordu (Erdoğan, 2011: 19-20).

30 yıllık neoliberalist uygulamaların ardından yaşanan ve neoliberalizmin yıkıcı sonuçlarını belirginleştiren 2008 finansal krizi, güçlü piyasanın ancak güçlü bir devletle ayakta kalabileceği gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Krizden sonra bir yıllık mal ve hizmet üretimine eşdeğer olan 50 trilyon doları aşkın varlığın imha olduğu belirtilmiştir. BM'de, sadece birkaç ayda 5 milyon insan işsiz kalmıştır. Çin'de de birdenbire 20 milyon insan işsiz kalmıştır. Fakat gelişmiş devletlerin krizin tüm maliyetini, yine bağımlı sınıflara yüklediği anlaşılmaktadır. Krizden kaynaklanan küresel işsizlik, liberal politikalara dönüşü sağlamıştır (Acar, 2017: 251). Ayrıca 2008 krizi, ABD neoliberalizminin devamını sağlarken, Çin de küresel kapitalist ekonomiye daha da eklemlenmiştir. Bu çerçevede Çin ile ABD arasındaki ilişkinin mücadeleden çok çıkar birliği şeklinde işlediği söylenebilir (Kurt, 2018: 877).

Neoliberal politikalar, devletin piyasaya işlevsizlik kazandırdığını iddia etmektedir. Sosyal harcamalarla aynı oranda gelirin artmaması sonucu para basarak enflasyona neden olan Keynesyen politikalar, eşitsizlik, yoksulluk, işsizlik, güvencesizlik sorunlarını aşamamış, devlet, bireyin yaşamına müdahale etmiş, kamu bürokrasisi hantallaşmıştır. Sosyal devlet anlayışı, kamusal alanlardan daha fazla

yararlanmak isteyenleri devlete yaklaştırmış, siyasetçilerle her türlü pazarlığa girilen ve popülist politikalara prim verilen yeni bir ortamın doğmasına neden olmuştur. (Acar, 2017: 251).

Neoliberalizm, müdahaleci devlet yapısına alternatif olarak kendi kendine işleyen piyasalara indirgenemez. Kapitalizm, sermaye birikim sürecini engelleyici güçlü bir aktör olarak daima bir devlet aygıtına ihtiyaç duymuş, devletle birlikte var olmuştur. Dolayısıyla devlet, piyasanın ne dışında ne karşısındadır ne de ekonominin gölge fenomeni bir üst yapı kurumudur, aksine tarihselliği ile tüm piyasaları kapsayan kapitalist sistemin iç koşuludur (Ören, 2015: 156-157).

Burada devletin dışsallığında piyasa ya da finans ölçüt değildir her zaman. Çünkü devlet toplumun içindedir, millettendir. Milleti dışlayıcı ne varsa devlet onu dışarda tutar. Neoliberallerin, toplumun devlete olan güveninden yani devletin halk nazarındaki saygınlığından dolayı, devletin varlığını gerekli görmesi olağandır. Kayıt dışı istihdam ve düşük vergi arzusu yüzünden devletin etkinliğini azaltmak isteyen neoliberal politikalar, kayıtlardan dışlamak suretiyle emeği ucuza mal ederken karşılaşacağı sorunların; çalışanın, ücretin düşüklüğü ve çalışma saatlerinin fazla olması durumunda hakkını aramaya yönelmesi gibi sorunların çözümünde devletin formel ve saygınlık, itibar gibi informel kurallarını meşruiyet aracı olarak kullanabilecektir. Böylesi nedenler neoliberal politikaların uygulanmasında devlet müdahalesini gerekli kılar. Örneğin asgari ücrete göre kayıt dışı çalışanların ücretleri belirleyenler karşısında asgari ücretten daha fazlasını hak eden çalışan hakkını dahi talep etmekte güçlükler yaşamaktadır. Kimi işi yaptıranlar “Asgari ücretliler bile bu kadar kazanamıyor” gibi söylemlerle işi ucuza mal ederek karına kar eklemektedir.

Neoliberalizm, girişimciliğin refahı artırmanın en ideal yolu olduğunu ileri sürer. Girişimcilik ise, özel mülkiyet, serbest piyasa, bireysel özgürlük ile mümkündür. Devletin görevi, bu imkânları sunan hukuk, ordu, polis, eğitim ve sağlık piyasası vesaire gibi kurumsal çerçeveyi oluşturmaktır. Ayrıca devlet ticari girişimden ve piyasalardan uzak durmalıdır. Piyasalar bir defa oluşturulduktan sonra devlet müdahalesi mümkün olduğunca asgari seviyede tutulmalıdır. Çünkü devletin, piyasa sinyallerini/fiyatlarını önceden kestirebilecek bilgiye sahip olmadığı iddia edilir. Özellikle demokratik çıkar sahipleri, devlet müdahalesini kendi faydalarına manipüle edecek ve müdahalenin tarafsızlığını bozacaktır (Harvey, 2012: 68).

Liberal John Gray, demokratik katılım hakkının kapsamı genişledikçe, devletin müdahalesinin arttığını söyler. 1870’lerde İngiltere’de piyasayı sınırlayan Eğitim, Fabrika ve Yoksulluk Yasası uygulanmıştır. 1929 krizinde yoksulluğu azaltmak için devleti kullanmaya hazır olan düşünürlerden Keynes, refah devleti söylemi ile talebin yükseltileceğini ummuştur. Liberaller, 1800’lerin liberallerini aşırı bireyci olmakla eleştirerek, yoksulluktan bireyleri değil, toplum ve devleti sorumlu tuttular. 1900’lerde, Smith’in görünmez elinin saltanatı uzun sürmemiş ve çatışmalar, sınıfsal sömürü ile birlikte artmıştır. Sanayi Devrimi’ne ait, düşük ücret, işsizlik ve sağlıksız çalışma koşulları gibi sorunlar liberalleri, devleti iktidarının aracı haline getirmeye itmiştir (Doğan, 2008: 5-6).

1950 ve 60’ların devlet müdahaleciliği, kamu sektörünün toplumsal refah için düzenlenmesi; kamu sektörü politikalarından geri dönülebileceği, teşviklerin amacına ulaşınca kaldırılabilmesi, politikaların dürüst kamu çalışanlarınca, etkin ve tarafsız şekilde uygulanabileceği şeklindeydi. Sorunları devletin çözebileceği görüşü, 1980’li yıllara gelindiğinde kabul görmedi. 1970’lerde ticaretin daralması ve faizlerin artması ve 1980’lerde ticari ödünçlerin azalmasıyla da küresel çevre, gelişmekte olan ülkeleri yeni politikalara zorlamaya başladı. Özel mülkiyet ilişkilerinin kurulması ve devamına ilişkin minimalist devlet teorileri, devleti sınırlıyordu (Zafır, 2009: 68-69).

Yoksulluğu ve sosyal güvenliği yaratan devlet müdahalesi, sivil toplumun ve burjuva düzeninin de kurucu gücüdür. Çünkü kapitalist sistem, köylünün/işçinin mülksüzleştirilmesi, üretim araçları mülkiyetinden koparılmasıyla oluşan yoksul sınıf üzerinde yükselir. Bu süreç devlet müdahalesi ile işler ve sosyal politikanın yükselişi, sosyo-ekonomik yaşamın kontrol edilebileceği düşüncesinden kaynaklanır. Burjuvazinin ve faydacı özgür emek piyasasının neden olduğu sosyal yıkımla çıkan ayaklanma ve isyanlar, güvenlik tedbiriyle değil sadaka reformuyla çözülmüştür. Toplumsal kontrol mekanizması sosyal politika bu farkındalıkla yükselişe geçmiştir. Böylece sosyal politikanın tarihi kapitalizm ile başlatılır (Haspolat, 2010: 78-80).

3.3. Minimal Devlet Anlayışının Etkileri

Sermaye ile işgücü arasındaki uzlaşımın ortaya çıkan sosyal devlet yapısı tarihi süreç içerisinde, harcamalarıyla ve borçlanmalarıyla, büyümeyi ve ekonomiyi sekteye uğratmak ve yükselen işsizliğe yol açmakla suçlanmış, krizlerin tek sorumlusu ilan

edilmiştir. Bu bağlamda 1965-1985 yılları arası sosyal harcamalar ve GSYH karşılaştırıldığında, 70'li yıllardan itibaren sosyal harcamaların GSYH'den ve büyüme oranlarından daha hızlı arttığı görülmektedir. Ayrıca bürokratik sosyal devlet içerisinde, dayanışma ve yeniden dağıtım ilkelerinin zayıfladığı ve bu durumun devlet harcamalarını artırdığı da öne sürülmüştür (Gümü, 2010: 104-106).

1980'lerde serbest ticaretin yaygınlaşmasıyla devlet, gerçekleştirilen özelleştirmeler ile mülkiyet payının azaltılması, bağımsız para politikası, maliye politikası ve dış ticaret politikasının kısıtlanmasıyla karşı karşıya kalmış, küresel şirketlerin arasında sıkışan ülkeler, anlaşmalar sonucunda dış ticaret politikası uygulama olanağını kısmen küresel kurumlara devretmiştir. IMF ve DB gibi örgütlerin, kambiyo rejimlerini serbestleştirmesini istedikleri ülkelerde bağımsız para, faiz ve döviz kuru politikalarını izleme fırsatı ortadan kalkmaktadır ve bu ülkelerin kendi kalkınma hedeflerini gerçekleştirme imkânları yok olmaktadır (Çalık Topuz, 2016: 22-23).

1980'lerde başlayan politik özne olarak devletin küçültülmesi operasyonu ve Washington Uzlaşması yapısal uyum programlarının, gelişmekte olan ülkelerde olumsuz etkileri oldu. Japonya, Asya ve Latin Amerika'nın yaşadığı sanayileşme girişiminin, üretim kayıplarına ve işsizliğe neden olması neoliberal tezlerin eleştirilmesine yol açmıştır. Örneğin, 2008 küresel krizinde finansal kapitalizm, kar arayışını özendirdi, gelir dağılımını emek gelirleri aleyhine bozarak gelir eşitsizliğini ve yoksulluğu artırdı (Eser, 2018: 33-37).

Ultra liberallerin, korumacı ve kayırcı devlet anlayışına duydukları alerjinin nedeni, devletin yaşama müdahale etmek istemesidir. Çünkü neoliberaler açısından devletin başat bir aktör olarak bu süreçlerde yer alması hem iktisadi kalkınma ve refahı hem de bireysel girişim ve rekabeti engelleyecektir. Örneğin, Hayek'e göre, devlet müdahalesi, kumanda ekonomisi, bireysel özgürlük kaybı ve girişim ruhunu ortadan kaldıracak ve bu da köleliğe neden olacaktır. Yani, özelleştirme ve piyasa ekonomisi ultra liberalin amentüsü olmuştur. Bu anlayışı toplumsal yaşamın her alanında uygulamak ise öncelikli amacıdır (Duman, 2011: 691).

Neoliberal hayırseverlik, yoksullara ayni ve nakdi kaynaklar aracılığıyla yardım edilmesi olarak bilinen ve toplumsal sorunlara toplumun kendi içinde çözümler üretmeyi amaç edinen, tarihsel, kurumsal ve yasal bir kimliğe bürünen ve vicdan rahatlatmaya yönelik işleve sahip bir yaklaşımdır. Kamu yararı ve kamu hizmeti kavramlarının neoliberal dönüşümünde, yoksulluk gibi toplumsal olan, kişilerin ve

kurumların inisiyatifine bırakılmıştır. Çünkü bütçeye yük olarak görüldüğü için rafa kaldırılan sosyal hizmetler, AIDS türü hastalıkların yok edilmesi, afetzedelere yardım gibi birçok hayırseverlik kuruluşları, hayırsever devlet, hayırsever şirket ve hayırsever sivil toplum imajlarına meşruluk kazandırmaktadır (Akyıldız, 2010: 1265).

Bireylerden çok kendi hak ve özgürlüklerine öncelik verdiğini belirten liberalizmin eleştirmenlerince, liberalizm hiç etik değildir. Locke'a göre, insanları rasyonel yaratan Tanrıya olan ödev gereği, tüm insanlığın yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarına saygı gösterilmelidir. Fıtrat gereği hayatta kalmak için çalışmak zorundayız ve aklımızı kullanarak yaşam standardımızı iyileştiririz. Locke' göre, Tanrı dünyayı, akıllı ve çalışkan olana vermiştir, akıllı ve çalışkan kişi, iyi olanı yeterince diğerlerine bırakmak şartıyla, mülkiyet ve zenginliği hak eder. Çünkü Tanrı, insan soyunun devamını ister ve hiçbir mülkiyet kazanımı eğer geri kalanın aç kalmasıyla sonuçlanacaksa haklı görülemez. Buna rağmen, Locke'un mülkiyet hakkı teorisi, eşitsizliklere geçit vermiştir (Freeman, 2015: 166-167).

Neoliberal paradigma; liberal geleneğin devamı olarak benzer metodolojik varsayımlarında ve politika reçetelerinde farklılaşmıştır. Neoklasik analiz, yaşanan piyasa aksaklıklarında devlete kısıtlı bir rol yüklerken neoliberaler, serbest piyasadan yana olmuşlardır, bireyler, gruplar ve devletin verimsiz çıkar faaliyetlerini içeren bürokratik müdahalelerin yarattığı etkinlik maliyetlerine odaklanmışlardır. Neoliberalizmin ayırt edici özelliği; politika hatalarına gelen eleştirileri, piyasa gücüne verdikleri destek ve devlete yükledikleri minimalist roldür (Zafır, 2009: 69).

Harvey, özelleştirme ve piyasa liberalizasyonunu üstün tutan neoliberal doktrinin, Anglo-Amerikan dünyasından sonra Avrupa'nın ve dünyanın birçok bölgesinde başat politikaya dönüştüğünü söyler. Bu dönüşümde, devlet, sermaye birikimine katkı sağlama, adil bölüşüm talebini bastırma ve küresel sermayenin önüne çıkan coğrafi ve politik engelleri temizleme ile görevlidir. Kaynakları piyasalara arzeden özelleştirme uygulamaları, küresel ekonomik gerçekliği sürdürmek noktasında önemlidir. Dünyada özelleştirme, sosyal devletin yerine neoliberalizmin geçmesiyle gündeme gelmiştir (Kaya, 2015: 1030).

Neoliberal politikaları sahiplenen yeni sağ görüş, kamu hizmeti verimsizliğine yönelik şikâyetleri gidermek istemiştir. 1990'larda üretim tarzı değiştiği için, bilgi temelli, taleplere daha hızlı dönüt sağlayan bir devlet yapısı gerekliydi. Bu yapı, ekonomik akılsallık ile verimliliği ve toplumsal düzeni hedefleyen, küresel kuruluşlarca

yönetilen bir projedir. Şirket aklına ait etkinlik ilkesi ile kamusal ve özel alan arasında sınırlar kalkmış ve kamusal, performansa dayalı özel sektörün yönetim tekniklerine yönelmiştir. Rekabetçi vizyonu ile devlet üretken, planlamacı, denetimci, politika belirleyen, kâr sağlayıcı bir holding olarak; kamu yöneticileri de kaynakları optimal bir biçimde kullanıp dağıtan ve kurumları bir müteşebbis ruhuyla yöneten kişiler olarak görülmektedir (Demirel, 2006: 122-123).

Küreselleşme sürecinin kontrolünü elinde bulunduran ülkelerin IMF ve DB gibi küresel örgütler ile çevreye uyguladıkları uyum politikalarının yoksullaşmaya, ulusal paranın istikrarsızlaştırılmasına ve gelişmekte olan ülke ekonomisinin krize girmesine neden olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca bu politikaların muhatapları borç sarmalına hapsedilmekte, işsizlikle baş başa bırakılmakta, belirsizlik/güvensizlik iklimine terk edilmekte, böylece yolsuzluk, enflasyon, yüksek faiz egemen kılınmakta, irrasyonel özelleştirme, vergi dışı tutulan sermaye devlet desteğinden mahrum tarım, işsizliğe ve göçe mahkûm edilen çiftçi ve daha birçok sorunlarla, ekonomileri çökertilmektedir (Yılmaz, 2012: 263-264).

3.4. Neoliberalizmde Egemen Söylem

19. yy. da şirketin ne olduğuna dair Weber, Sombart ve Schumpeter'in çalışmaları neoliberal projeyi desteklemektedir. Neoliberal yönetimin hedefi, herkesin özel mülkiyete erişimini sağlamak, şehrin aşırı büyümesini engellemek, şirket toplumunu ve ahlakını yaymak, çevreyi kontrol altında tutmaktır. Yani bir ekonomik akılsallaştırılma projesidir. Rüstovv'un vitalpolitik/yaşam politikası, şirket formunda toplumsallık oluşturmayı hedefler; çünkü özel mülkiyet, müstakil ev şirkettir, komşuluğun işletilmesi de başka bir şirket formudur. Küçük ve çeşitli şirketleri yayarak piyasanın, rekabetin ve şirketin topluma bir güç olarak sunulmasında, ticaret toplumuna karşı aile yaşamı ve ortak mülkiyet gibi konulardan ziyade, asıl olan standart olmayan farklılaştırılmış şirket toplumu ve hukuk sistemine endeksli şirket formunu geliştirmektedir. Şirketler çoğalırsa, özgürleşirler ve rekabet, anlaşmazlık ve davalar çoğalır, Bu bakımdan şirket toplumu ve hukuk toplumu, madalyonun iki yüzüdür (Foucault, 2015a: 129-131).

Foucault, söylemsel rejim gibi kendi benlik ve bedenlerimizin de, tahakküm oyunuyla ortaya çıktığını düşünmektedir. Buna göre, kim olduğumuzu anlamamız için,

bizi üreten mekanizmaları keşfetmemiz gerekiyor. Foucault bu keşif işine soybilim diyor. Soybilim, itaat sistemleri süzgecinden geçen öznenin inşa sürecini inceler. Bu süreç, formatlayan ve formatlananların bilinç-li/siz bir motivasyonuna bağlı değil. İktidar, bir birey ya da grubun kendi isteklerini diğerlerine dayatmasının yanında, bütün toplumsal eylemlerin alanını etkilemesidir. Aktörler, kendi öznel amaçlarından bağımsız iktidar ilişkileri içindedir. İnsanların vücutları ve hareket eğilimleri, anlam olmadan, doğrudan şekillendirilir. Örneğin, sınıftaki sıraların dizilimi, öğrenci ya da öğretmenlerin herhangi bir aracı düşünce olmaksızın, vücutlarını ve etkileşim biçimlerini doğrudan etkileyebilir. Soybilim, pratiklerin, hükmettikleri insanların bedenlerindeki etkilerini ortaya çıkarmaya çalışır (Fay, 2017: 178-179).

Wallerstein'a göre rasyonel birey simgesel azınlığı savunan liberallerin kahramanıdır. Neoliberal söylem, ticaret, sermaye ve işçi göçü için tüm sınırları kaldırmıştır. Daha hareketli olan sermaye, serbestleştirme politikalarıyla, ucuz emek gücünün olduğu yere akarak emeğin akışkanlığını sınırlarmakta esnek işgücü piyasasında emeğin sermayeye rağmen elde ettiği haklar ve koruma araçları etkisizleşmektedir. Ayet gibi emredilen bırakınız yapsınların ürettiği, liberalizasyon, serbestleşme, etkisizleştirme ve özelleştirme gibi neoliberalizmde kullandığı kavramlar, kapitalist sistemi genişletmiş, sermayenin takıldığı tüm setleri yıkmış, işgücü piyasasını esneklemiştir. Emeğin fiyatının piyasada belirlenmesi, üretkenlik ve rekabet ilahlaştırılması, küreselleşme, yaşama müdahale eden neoliberal egemenliği meşrulaştırmıştır (Duman, 2011: 693-695).

Özelleştirme yoluyla mülkiyetsizleştirmeye, bağımsız para ve dış ticaret politikalarına getirilen sınırlamalarla devletin egemenlik yetkileri kısıtlanmıştır. IMF ve DB gibi küresel kuruluşların, ulusal kambiyo rejimlerini serbestleştirmelerini istemeleriyle ülkelerin bağımsız para, faiz ve döviz kuru politikalarını uygulama ve kalkınma hedeflerini gerçekleştirme imkânları azalmaktadır. Neoliberal iktisatçılar, kamu sektörünün verimsiz çalıştığı, bu sebeple elindeki kaynakları değerlendiremediği, devletin işletmeci kimliğinin olmasının rekabeti olumsuz etkilediği ve bu işlerin özel sektör tarafından yapılması gerekliliği üzerinde durulmaktadır (Çalık Topuz, 2016: 22–23).

Max Weber'in kapitalizmin ruhu nosyonu ile iktisadi rasyonalizm, kültürel süreç içerisinde tanımlanan tarihi birey üzerinden yansıtılmaktadır. Weber'de, kapitalizmin ilkesi kazanmak, insan yaşamının hedefidir, maddi yaşam ihtiyaçlarını karşılayan araç

değildir. Kapitalist ekonomide birey, çalışma ödevi davranışını hisseden, daha fazla kârı hesaplayan güçlü bir ekonomi, rasyonel öz denetim ve üretme yeteneğini artıran ölçülülükle var olmaktadır. Para kazancı meşru zeminde oluşuyorsa yeteneğin ifadesi olarak görülmektedir. Modern dünyada kuşku uyandırmayan yaşam tarzı özendirilmektedir. Temel amaç olan sermaye birikimi yani Weber 'in deyişiyle servet toplayıcı/ekonomik yaşam tarzının doğal işleyiş kurallarına devlet ve diğer otorite biçimlerinin müdahalesi kabul edilemez (Doğan, 2008: 3).

Postmodern egemenlik anlayışı, egemenliğin soy kütüğünün analizi için gereklidir. Foucault, Deleuze, Guattari, Hardt ve Negri gibi düşünürler biyopolitika aracılığıyla modern egemenlik anlayışını eleştirmiştir. Buna göre ezen ezilen ilişkisine dayalı katı modern iktidar günümüzde geçersizdir. Maddi olmayan emeğin postmodern egemenliğin alt yapısı olduğunu söyleyen Hardt ve Negri imparatorluk analizinde, modern/klasik egemenliğin işlevsizliğini aşkınlık ve temsil kavramı ile anlatmıştır. Popüler küresel politik eğilim ise bu iki kavramı geçersiz kılar. Aşkınlık bir ilkeye dayanarak çoğulculuğu bastırmaktır. Kimlik taleplerindeki devasa artış çoğulculuğun aşkın sınırını ortadan kaldırmıştır. Benzeri bir aşınma hali olarak, siyaset kurumuna olan güvenin azalması ve oy verme oranlarındaki düşüş temsil mekanizmasında da krizi ortaya koymaktadır. İmparatorluk çağı, aşkınlığı ve temsili barındırmayan biyopolitik bir ekonomik düzene denk gelmektedir (Öztürk, 2020: 89).

Sarup'a göre Foucault iktidarı, baskı, disiplin, kapatma, cezalandırma, hakikat, mekân ve hakikat törenlerini üretici yönüyle incelemiştir. Söylem yasak, akıllılık, aklın sessizliği, delilik ve hakikat istencinin baskıcı, dışlayıcı etkileri ile şekillenmiştir. Söylem, insanlar, kurumlar üzerinde gizli baskı üreterek kabul görmüş ve söylem söylemediği şeyin zorunluluğu altında kalarak tüm söylemi etkisi altına almıştır. Kendi ilişki oyunları içinde betimlediği söylem dilsel birliklerle kuralları koymuş ve bu kurallar kurumlar, mimari şekiller, yasa ve felsefi ahlaki yargılar yoluyla söylemin doğasını oluşturmuştur. İktidar öznenin zorla boyun eğdiği veya zorla boyun eğdirdiği hakikatinden hareketle öznenin doğasıyla özdeşdir. Foucault, kendisini ve iktidarı söylemden soyutlayarak sorunsallaştırmalar yapmıştır. Ancak bu metoduyla bile Foucaultcu bir söyleme engel olamamıştır. Söylemin süreksiz birlikler olduğunu anlatırken söylemin girdabından kendini kurtaramamıştır (Demir Güneş, 2013: 64-65).

Foucault'ya göre, egemenliğin işleyişinde yürürlükte olan bilgi iktidarı gibi iktidar ilişkilerinde tek bir rasyonalite biçimi gösterilemeyeceği gibi rasyonalite ile

egemenlik ilişkisini gösteren genel bir yasa yoktur. Dayatmacı ve otoriter olmayan iktidar ilişkileri ve onları yöneten rasyonalite biçimleri, ailede, kurumda/yönetimde veya sınıflar arasındadır. Foucault'nun kaygısı iktidar kuramı icad etmek değil, kendilik tarihi ve hakikat söylemi üzerinde çalışarak, öznenin dönüşümü ve hakikatin söylemiyle öznenin kendi hakikatinin itirafını ve iktidar ilişkilerini analiz etmektir. Delilik çalışmasında iktidar aracılığıyla öznenin kendi marjinalliğinin hakikatini söyleyebilmesi konu edilmiştir. Kendilik itirafı, karşılıklı cebren uygulanan iktidar ilişkilerinden geçen bir öznenin inşasıdır. 18. yy. daki kapatılma kuramıyla, iktidarı değil psikiyatriyi merkeze almış ve soykütüğe iten sorunların fenomenleri ile ilgilenmiştir. Deliliğin arkeolojisini yaparak, ilk varoluşunu gün ışığına çıkartmak istemiştir (Foucault, 2001: 44-48).

Liberal devlette, özgürlük ve güvenlik dengesi olmalıdır. Batı demokrasilerinin modern tarihi istisna uygulamaları ile doludur. Neocleous olağanüstü halin kalıcılığını, normalin içinde istisna olanın zorunlu varlığına dayandırır. Agamben'e göre zoe bios'ta var olmaya devam eder. Yani hayvani/yalın yaşam siyasi/iyi yaşamdan hiçbir zaman kopmamıştır. Kuralın istisnaya birlikte var olması, insanca muamelenin dışına çıkılıp her dönemde bazı grupların medeni yaşantıdan dışlanması tesadüfî değildir. Olağan dünyanın dayattığı olağanüstülük istisna değil kuralın kendisidir. Neocleous ve Agamben'e göre klâsik egemenliğin buyurgan, dışlayıcı ve baskıcı içeriği bugün de varlığını korumaktadır. Hukuk, eşit özgürlüklere dayalı bir hak sistemine herkesi dahil edemediği gibi olağandışı uygulamaların tekrarını önleyememiştir (Öztürk, 2020: 89).

Neoliberalist küresel demokrasi anlayışı, minimal ve nötr bir devlet, sivil toplum ve neoliberal bireyden oluşan üçlü bir toplum modelidir. Neoliberalizmin demokrasi söylemi, tarihsellik içinde geçirdiği dönüşüm ile alakalıdır, yani demokrasi, örgütlü emek üzerine yapılan baskıların bir meşruiyet krizine yol açması sonucu neoliberal rejimlerin koruculuğunu üstlenmesi için benimsenmiştir. İşsizliğin ve sendikasılaştırmanın işçileri disipline etmek için kullanılması, işçiler arasındaki kamu-özel sektör, sendikalı-sendikası gibi ayrımların manipülasyon aracı olarak kullanılması, işçi sınıfının büyümeden pay alamaması ve borçlandırılması ile sonlanmıştır. Neoliberalizmin vaatleri, mevcut sorunları derinleştirmekte ve yeni çelişkiler yaratmaktadır. Teorik yoksunluğunu ve çelişkileri, karşılaştığı unsurları tahrif ederek aşmaya çalışmakta ve yeni tutarsızlıklar ve sorunlar katmanı yaratmaktadır. Neoliberalizmin demokrasi ile olan ilişkisi işte bu türdendir (Göymen, 2017: 26-27).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NEOLİBERAL TOPLUM

4.1. Neoliberal Toplum ve Çalışma Hayatı

Modern toplumlarda karmaşık iş bölümü ve uzmanlaşma ile binlerce mesleğe bölünen çalışma anlayışı varken, gelenekçi toplumlarda toprakta ya da bir zanaatkarlığa dayalı çalışma anlayışı vardı. Uzun eğitimden geçen çalışanlar, üretim sürecinin bütün aşamalarını sonuna kadar yaşırdı. Sanayi devrine kadar evde ve ev halkının bütün üyeleriyle çalışma vardı. İşsizlik tüneline açan sanayi teknolojisi, işyeriyle evi ayırmıştır. Ücretli çalışanların performansları yöneticilerce, üretkenlik ve disiplin teknikleriyle gözetlenmekteydi. Tarım toplumlarında nüfus, kendi ihtiyacını kendi üretir ve kendi kendine yeterdi. Modern toplumlarda yaşamın devam etmesi için sayılamayacak kadar küresel başka çalışanlara bağımlıyız. Modern insanların ezici çoğunluğu kendi tükettiklerini ve sahip olduklarını kendisi üretmez (Giddens, 2013: 793).

Kurumsal çalışmanın başladığı sanayi döneminden önce çalışanlar köle, esir veya serflerden oluşmaktaydı. Daha önce köle meta gibi alınıp satılırken, feodal köle toprakla birlikte alınıp satılıyordu. Artan iş bölümü ve sermaye birikimini sağlayan endüstrileşmede toprak köleleri, ücretli çalışan olarak fabrikalarda yerini almıştır. Fabrika/sermaye sahipleri, sürekli karlılık tutkusuyla sefalet ücreti ve ağır çalışma koşullarında özellikle kadınların ve çocukların emeklerini uzun süreler karşılığında kiralayarak işçi sınıfı/çalışan kitlesini oluşturdular. Kârın maksimizasyonu için işçi sınıfını kontrol altına alan homo economicus anlayışında, kapitalistlerin menfaati ön plandadır. Kişi kendi menfaatine çalışırken, başka insanlara da fayda sağlar ve hedefe ulaşmada her yol mubah görülürken, çalışan hakları gözetilmez (Ören ve Yüksel, 2012: 44-46).

Hizmet sektöründeki meslek oranının artışıyla kendini gösteren sanayi ötesi toplumun can damarı, Bell'in deyimiyle, kodlanmış bilgidir. Bu bilginin kaynağı şirket veya üniversitelerin yürüttüğü araştırmalardır. Yeni teknik sınıflar, bilgisel bir gücü temsil eden, ideoloji ve politikayı dışlayan, daha rasyonel ve uyumluluğa yönelten yeni bir yönetici sınıfı demektir. Bell'e göre bu sınıf politikacılarla iş birliği ve rekabet içindedir. Bilgi ile güç arasındaki ilişki bir itaat ilişkisidir. Sermaye/güç sahipleri,

yönetici/bilgi sınıfını sayesinde bir yönetim devrimi yapacaktır. Hizmet ekonomisi ve bilgi sınıfı, sanayi ötesi toplumun kültür ve değerlerini değiştirerek çalışma ahlâkının yerine bireysel özgürlük ve haz arayışını ikame eder. Bell'e göre, merkezî role sahip bilim ve teknik bilgi, politik ve endüstriyel karar alma süreçlerinin yanında estetikten edebiyata bütün sosyal kültür alanlarına da nüfuz etmiştir (Slattery, 2011: 463-464).

Sosyal devlet çalışma hayatında olumlu sonuçlar getirmiştir. Birçok devletin başta çalışanlara yardım paketlerinin yanı sıra; Yeni Zelanda iç turizminin canlanması için haftada 4 günlük çalışma gibi politik uygulamalar, salgın sonrasında, 2. Dünya Savaşı sonrasına benzer bir dönemin yaşanmasına ve böylelikle çalışma hayatını da olumlu yönde etkileyebilir. Ancak 2. Dünya Savaşı sonrası gerçekleşen özellikle çalışma hayatında yaşanan olumlu ortam, 1970'lerden itibaren neoliberalizmin etkisiyle ortadan kalkmaya başlamıştır. Alınacak tedbirlerin, sorunları ötelemek yerine uzun soluklu ve mümkünse kalıcı düzenlemeler içermesi önemlidir (Omay, 2020: 163).

Bu açıdan salgın dönemi, toplumsal ve çalışma hayatındaki değişimler sonucunda bireylerin ve toplumların risk analizi, Foucault'un sıra dışı ve olağanüstü durumlar içinden normalleşen ve hakikate dönüşen biyopolitikaları ortaya koymak adına başvurduğu arkeolojik sorunsallaştırma yöntemi ve toplumsal sorunların analizindeki çabası üzerine bir kez daha düşünmek gerektiğini göstermektedir. 21. yüzyılda, ölümcül bir virüsün dünyayı tehdit etmesi, kapanma (evde kal) çerçevesinde biyopolitik önlemlerin zorunluluğunu toplumsallaştırmıştır. Bir anda toplumdaki normalite ters yüz olmuş, tüketim alışkanlıkları, boş vakit etkinlikleri ve çalışma saatleri vb. gibi yeniden düzenlemelerle bireysel ve toplumsal yaşamlar, tıbbi olana (virüse göre) uyarlanma yoluyla, bedenlerin yönetildiği zorunlu ve kendiliğinden egemenliğin iktidarına tabi olmuştur.

İşgücü piyasasının hizmet sektörüne dönüşümü çalışma süresini, biçimlerini ve işgücü yapısını, rekabeti ve belirsizlikteki artışı etkilemiştir. Daha fazla karlılıkla daha hızlı hizmet için standart iş sözleşmesi dışında sözleşmeler yapılmıştır. Özellikle Avrupa ekonomisinin durgunlaşmasıyla çalışanlara tam istihdam sağlayan yeterli iş üretilenmemiş ve yüksek işsizlik oranları da standart dışı çalışmaları tetiklemiştir. Kayıt dışı istihdamın, bir seçim olarak iş ve aile yaşamı dengesinin sağlanması, dezavantajlı grupların işgücü piyasasına katılması gibi olumlu sonuçları olsa da güvencenin daha az olması ve ücret düşüklüğü gibi olumsuz yönleri bulunmaktadır. 1990'larda Hollanda ve Danimarka'da güvenceli esneklik politikasıyla işsizlik azaltılmıştır. Her devletin

kendine özgü güvenceli esneklik politikasını tasarlayıp uygulayabilmesi adına, daha açık ve duyarlı işgücü piyasaları ile daha üretken işyerleri için ortak esneklik ilkeleri oluşturulmuştur (Yazar Aslan ve Açıkgöz, 2019: 46). Neoliberal dönüşümün zorunlu kıldığı esneklik gibi çalışma politikalarını reddedemeyen devletler, çareyi çalışanların güvencelerini sağlayan esneklik politikalarını icad ederek uyum sağlamaya ve çözümler üretmeye çalışmışlardır.

Neoliberal proje, finansallaşma ve sınıf iktidarının olumsuzluklarını gizleyen politik bir çerçeveye, demokrasiye, muhtaçtır. Harvey'e göre, demokrasiyi bir tehdit olarak gören neoliberaler hukukla hareket eder, uzmanların ve seçkinlerin yönetimini tercih ederler. Merkez bankaları gibi sermaye birikimi ve finansallaşma sağlayıcı kurumlara demokratik baskıyı istemezler. Neoliberal sermaye birikim stratejisi, finansallaşma üzerinden şekillenmiştir. Fine ve Saad-Filho açısından finansallaşma tüm bir toplumsal ve ekonomik yeniden üretim sürecini dönüşüme uğratmıştır. Sınıf iktidarının yeniden tesisi ve finansallaşma, sermaye birikiminin önündeki engelleri kaldırmış, emek maliyetinin rekabete etkisini ortadan kaldırmıştır. Sınıf iktidarı finansallaşmanın karlılık ve birikim için dayattığı zorunluluklar çerçevesinde emek ve sermaye ilişkilerinin dönüşümünü ifade eder. Bu iki etken, insanlığa özgürlük ve zenginlik vaat ederken tektipleşme ve gelir adaletsizliğine neden olmuştur (Göymen, 2017: 25-26).

Yeni ekonomik düzen, 1970'ler ve 1980'lerde ABD muhafazakârlarının piyasayı kamu müdahalelerinden arındırma eylemiyle başladı. Reganomics, başkan Reagan dönemini tanımlayan ve daha serbestleştirilmiş bir dünya ekonomisi yaratmak amacına dönük politikalar demetini oluşturan bu yeni ekonominin adı oldu (Eken, 2006: 256).

Peck ve Tickell'in neoliberalist reformları açarak yayma evresi, rekabetçi toplumu rekabetçi piyasa kurallarına göre yönetmeyi hedeflemektedir. İçinde yaşadığımız bu evre minimal devlet ve en az bürokrasiyi savunan bir neoliberalizm değildir. Aileden, işyerlerine, okullara ve dış dünyayla ilişkilere kadar uzanan bir alanda rekabetin yerleşmesi neoliberal politikaların hedefidir. Harvey'in belirttiği üzere neoliberalizm artık sadece piyasaların işleyişiyle ilgili ekonomik bir program değil, dünyanın daha iyi anlaşılması ve daha iyi yönetilmesini amaç edinen küresel bir toplum projesidir (Eser, 2018: 40-41).

Küresel iktisadi yeniden yapılanma, hizmetler sektöründe yüksek nitelikli çalışanların konumlandığı mesleklere ihtiyaç duymuştur. Bununla birlikte, bu süreç

vasıfsız iş gücü talebini azaltmış ve işsizlik oranını artırarak toplumsal kutuplaşmayı getirmiştir. Kentlerde, 1980’lerde hızlanan ve hala devam eden bu ekonomik ve toplumsal yapılanma süreci, toplumsal ve kültürel dokuyu parçalar, tüketim tercih ve taleplerini etkiler ve kentin mekân kullanımını da değiştirir. Kentlerin istihdam ve üretim biçimi reel sektörden hizmetler sektörüne kaymasıyla meydana gelen kentlerin mekânsal yeniden yapılanması, gelir gruplarına göre ortaya çıkan statü farklılaşmalarına neden olmuştur. İstihdam yapısındaki değişim, devlet ve piyasa ilişkisinin değişimi, kentlerdeki yaşamı da değiştirmiştir. Devletin piyasa lehine küçülmesi gelirler arasındaki uçurumun artması toplumsal ayrışmayı güçlendirmektedir (Sipahi, 2011: 67-68).

Teknolojik gelişmeler, sermayeye coğrafi olarak hareket etme ve hareketliliği kısıtlanan çalışanı kontrolü altına alma imkânı vermektedir. Neoliberal politikalar, enformatikleşmenin katkısı sayesinde sermayenin küresel düzeyde serbest dolaşıma başlamasıyla yaygınlaşmış, neoklasik teorinin politikalarıdır. 1970’lerin krizine çözüm olarak üretilen neoliberalizm, kapitalizmin sürdürülebilirliğini tesis etmesi için üretilmiş yeniden yapılanma politikaları olarak karşımıza çıkmıştır (Bürüngüz, 2019: 22). Üçüncü yol yaklaşımında, insan sermayesinin yetersizliği, iyi ücretli ve güvenceli işin yetersizliği ve işveren ile iş arayan arası iletişimsizlik gibi sorunları çözmek devlete aittir. Sorumluluk almadan karşılıksız gelir sağlanmasını eleştiren ve istihdamın geçiciliği ve değişkenliğini vurgulayan bu yaklaşıma göre, yoksullar istihdam ve fırsat eşitliğini artırıcı, insan sermayesini güçlendirici politikalarla işgücü piyasasına dâhil edilmelidir. Yoksullara kendi kendine yeterli olana dek, sosyal yardım programlarıyla bu politikaların desteklenmesi savunulur (Acar, 2017: 256).

1970’lerde sermaye birikim krizi, işsizlik artışı ve enflasyon şeklinde yansımıştır. Şehirli toplumsal hareketler, işçi hareketi sonucu ileri kapitalist ülkelerin sermaye ve işçi sınıfı arasında sosyalist bir alternatif belirdi. Avrupa’da komünist ve sosyalist partiler güç kazanmaktayken, popüler güçler, çevrenin korunması, iş güvenliği, sağlık ve şirket suistimalinden tüketicinin korunmasına kadar her alanda devlet müdahalesi ve reformları teşvik etti. Bu durum, küresel yönetici sınıflara karşı politik bir tehditti. Şili deneyinde, yönetici ve yabancı yatırımcılarla beraber iyiye giden ülkede, halkın çoğunluğu yoksullaşmaktaydı. Dumenil ve Levy, neoliberalizmi sınıf iktidarının, en zengin tabakaya iadesi olarak tanımlamıştır. 1980’lerde ABD’de % 1’lik gelir dilimi payı, % 15’ e; 0,1’lik dilim içindekilerin, %2’den, %6’nın üzerine

yükselmiş; işçilerin maaşının CEO (genel müdür) maaşına oranı 1/30 oranından, 1/400 oranına ulaşmıştır (Harvey, 2012: 73-74).

Modern devlet yapılanmasında, yurttaş bilgilerinin toplanması, kayıt edilmesi ve kullanılması yaşamın tamamını kapsar ve hatta doğumdan önce başlayıp ölümden sonra da devam eder. Devlet, şirketler gibi güçlü rakipleri karşısında halen en büyük bilgi tekeline sahiptir. Teknolojideki gelişim, elektronik devlet projesini gündeme getirir. 2000’li yıllardan beri kamu hizmetlerinde elektronik devlet sistemiyle T.C. kimlik numaralarını da kapsayan pek çok uygulama, Türkiye’de de e-devlet rojesiyle yürütülmektedir. E-devlet, kamu hizmetinin elektronik ortama taşınmasıyla kolay ve etkin, kaliteli, hızlı, kesintisiz ve güvenli bir şekilde ulaştırılmasını hedefleyen bir politikadır. Bu ortamda kamu kuruluşları, özel sektör ve yurttaşlardan oluşan üç unsur buluşturulmuştur (Arslantaş vd., 2012: 98).

Esnek çalışma ve küresel işsizlik, gelişen bilgi teknolojisi ve rekabet sonucu ortaya çıkmıştır. Şirket kârını hedefleyen kapitalist değişim olgusu; teknoloji, rekabet ve tüketim sarmalı içinde yaşam ve istihdam biçimlerini dönüştürmektedir. İşyeri düzeyinde yeniden yapılanmalar, üretim ve verimliliğin artırılması, yeni yönetim teknikleri çalışma hayatı ve emeğin esnekleştirilmesi sonucu geliştirilen istihdam şekilleri, çalışan kesime, kendisi için iyi olduğuna dair ikna yoluyla benimsetilmektedir. Geleneksel çalışma düzeni yerine toplu iş sözleşmesi veya hizmet akdi gibi hukuki araçları kullanarak çalışma şartlarını, ihtiyaçlara göre düzenleyen serbest bir sistemi ifade eden esnek çalışmada standart dışı çalışma şekilleri ve süreleri vardır. İş gören işverenle karşılıklı olarak çalışma düzenini standart dışı belirleyebilmektedir (Eryiğit, 2000: 9).

Neoliberal dönemde istihdam politikalarının dönüştürücü gücü olan esneklik uygulamalarında katı, standart, istikrarlı işgücü anlayışı yerine; hız, kısa vadelilik, akışkanlık, çalışma ilişkilerinin odağı olmuştur. İstihdam yapısının parçalanması ve çeşitlilik kazanması sonucu çalışma hayatı, daha belirsiz, istikrarsız, korunaksız bir toplumsal yaşama dönüşmüştür. Neoliberal istihdam anlayışının getirdiği standart dışı çalışma ilişkileri, piyasa endeksli esnek çalışma uygulamaları, perifer işgücü, kısa ömürlü/ kısa vadeli/ kullan at gibi işleri genelleştirmektedir. Çalışma hayatındaki yapısal dönüşümle, çok kısa ve hatta sıfır saatli sözleşmeler ile geçicilik, belirsizlik işgücü/istihdam pazarının rutini olmuştur (Yılmaz, 2019: 1712).

Sanayi döneminde üretim tarzı fordizm ve yönetim bilimi taylorizm ile, sistematik emek çepeçevre sarılmış, montaj hattıyla emeğin yetenekleri köreltilmiş, çalışanlar beceriksiz ve cahil olarak tanımlanmıştır. Lyotard'a göre 1950'lerden itibaren bilginin iletilmesi ve işlenmesindeki değişimler, bilgiyi üretim gücü haline getirmiştir. Böylece Deleuze'un deneyim ve yenilik anlamı ile açıkladığı düşünme biçimi, üretim yapısına eklenerek bilgi toplumuna geçilmiştir. Ekonomik gelişme, teknolojik üretime ve yenilikçilik anlayışına dayandırılmıştır. Hizmet sektörünün istihdama ve GSMH'ye katkısı büyümüş ve beyaz yakalı çalışanlardaki artışı da sağlamıştır. Bu gelişmeler emek sürecinin üç temel ögesi olan işin kendisi, işin konusu, işin araçlarında da birtakım dönüşümlere sebep olmuştur. Bilişsel kapitalizmin kuşattığı, yabancılaşmadan kurtulamayan emek, artık dijital ortamda ele geçirilmiştir (Saf, 2018: 80-81).

Şehirlerin çoğu ve refah içinde yaşayanlar toprakla meşgul olmazlar. Çünkü tarım işlerini meslek edinenler düşkündürler. İslam dininde toprakla fazla meşgul olanlara hamledip ziraat aletleriyle veya şeriat tarafından emredilen haddinden aşırı çiftçilikle meşgul olmanın, çiftçinin vergilere tabi tutularak tahakküm altında bulundurulması ve hükmeden ellerin onlara uzanması sonucunu doğurur ve çiftçi zelil ve yoksul olur. Zekâtın vergiye dönüşmesi tahakkümcü iktidar biçimlerinin yönetim usullerindendir. İslam dininde tahakküm, zorbalıkla halka musallat olmak ve zulmetmek bir karakter olarak itidarın ruhuna işleyeceğinden, tebaanın malındaki Allah hakkının miktarını unuttur, hukuka riayet etmez, tebaanın malı üzerindeki bütün Allah hakkını (zekâtı) vergi telakki eder (İbn Haldun, 2017: 829-830). Burada, Foucault tarihsel sorunsallaştırma yöntemiyle, Antik Yunan'ın izini sürerek, Hristiyanlık öğetisinden kendilik kavramını ödünç almıştır. Böylece yönetimsellik ve biyopolitika üzerinden çalışma koşullarının tarihsel, sosyolojik ve psikolojik analizini yapmıştır. Aynı şekilde dinsel ve etiksel hakikatler boyutuyla ilerlersek, bu Batı toplumlarının analizine, İbn Haldun'un aşırı kar peşinden koşma politikalarının, Hakk'a ve hakikate ters olduğunu, aşırı sermaye tutkunluğunun kişinin ya da yönetimlerin kendi kendisine yaptığı bir adaletsizlik ve ezicilik olduğunu eklemek toplumsal problemlere bir ışık tutacaktır.

4.2. Çalışma Hayatı ve Yabancılaşma

Yurttaşların ödevlerinin temeli olan çalışma kavramını başlatan Platon'dur. Rousseau'ya göre insan, çalışmaya olan nefretini aşarak, kendisi ve toplumun yararı için

bir gereksinim olduğunu benimseyerek, uygarlaşır. Odunu ısınmak ve yemek yapmak için toplamak insan doğasına özgüdür. Çalışmanın bu doğallığından çıkmasıyla, çalışma mutsuzluk yaratan bir fiile dönüşür. İnsanın doğal gereksinimleri için çalışması ile yapay gereksinimler için tutkuyla çalışması aynı şey değildir. Platon, çalışmanın yabancılaşımla insan doğasına vereceği zarara değinmemiştir. Aristoteles'e göre, eşyaların kullanım maksadı dışında, ticari mantıkla üretilmesi eşyanın doğasına aykırıdır. Yabancılaşımlı ilişkilerdeki üretim ve çalışma, insan tabiatına zarar verir. Marx'a göre, çalışmak zorunda olan kişi, hiçbir zaman iş yerine ait hissedemez. Çalışma, insan doğasına aykırı bir biçimde olduğunda, insan can sıkıntısıyla dolu bir hayata mahkûm olur ve insan ürününe, kendine ve doğaya yabancılaşımlı (Erbalaban Gürbüz, 2019: 1399).

Marx'a göre yabancılaşımlı, çalışmaya ve kapitalist üretime karşı kayıtsızlığa ya da düşmanlığa göndermede bulunur. Marx, geleneksel toplumlarda uzun çalışma saatlerinin çok yorucu olduğuna işaret etmekteydi. Buna rağmen köylüler, çok bilgi ve beceri gerektiren çalışmalar üzerinde kontrole sahiptiler. Buna karşılık pek çok sanayi çalışanı üretilen üründe yalnızca bir parça katkı yapabildiklerinden kendi işleri üzerinde çok az kontrole sahiptir; bu ürünün sonunda nasıl ya da kime satılacağını bilmiyorlardı. Marksistler, işçiler için, çalışmanın yabancı, sadece gelir sahibi olmak için yapılan ancak özünde mutluluk vermeyen bir şey olarak görüldüğünü söylerler (Giddens, 2013: 794).

Marx, praxis felsefede (harekete geçiş) emeği tanrılaştırır. Üretim ortak yapıldığına göre, üretim araçları mülkiyeti de ortak olacaktır; Kapitalizmin ruhunda var olan rekabetle küçük mülk sahipleri ve orta sınıf ortadan yok olup, proleter hale gelirken; kapitalizm, işçinin fakirleşmesi, kapitalistin para uğruna başkalaşması ve sınıf çatışması sayesinde zayıflayacak sosyalist toplum oluşacaktır. Weber sınıfın, ekonomik (piyasa bağlantılı) çıkar ilişkisi olduğunu ifade etmiştir. Sınıflar tarih içinde gelişmişler, insan yığınları önce köle ve esir, sonra toprağa bağlı köle, ondan sonra hiçbir malı mülkü olmayan ücretli köleler haline gelmişlerdir. Tarihin sınıf mücadelelerinin tarihi olduğu ve ezen ve ezilenlerin keskin bir zıtlasma içinde olduğunu ifade eden diyalektik materyalizmin sahibi Marx, işçi ihtilaliyle egemenin işçi sınıfı olacağına ve mülkiyetin topluma geçeceğine ve sınıfsız toplumun geleceğine inanmıştır (Emsen, 1999: 168-169).

Marx'ın ikinci sınıf teorisi, orta sınıf kategorisinin önemli bir yer tuttuğu, çoğul bir yapı anlayışını geliştirmektedir. Marx'a göre, kapitalizm orta sınıfın çoğalması yönünde eğilim gösterir çünkü bu sınıf burjuva toplumunun varlığının sürdürülmesinde ciddi roller üstlenir. Kapitalizmi gücü arttıkça, bu sınıfın büyüklüğü artar. Marx'a göre, işçiler, kapitalistler ve toprak sahipleri arasında bir yerde konumlanan, doğrudan gelirle yaşayan orta sınıf sayısının durmadan artması, en üstteki on bin kişinin toplumsal güvenliğini ve gücünü iyice büyüterek, emeğiyle çalışan sınıf üzerinde baskı yapmaktadır. Marx Kapital'de, 1800'lerde İngiliz kapitalizmini temel alarak işgücünün sahipleri, sermaye ve toprak olmak üzere üç toplumsal sınıfın varlığını ve kaynaklarının gelir, ücretler, kâr ve toprak rantından oluştuğunu belirtmektedir. Bunlar, kapitalist üretim tarzı modern toplumun üç büyük sınıfıdır (Swingewood, 2010: 90-91).

Emekçi, metayı üreterek çoğalttığı oranda kendisi de değersizleşir ve o kadar azına sahip olabilir ve de bir o kadar da kendi ürününün, sermayenin egemenliği altına girer. Ekonomik etkinlik insanlar değil, metalar arasındadır. Toplumsal ilişkiler, nesneler arası ilişki halini alır, insanlar dine dönüşmüş piyasa aracılığıyla ilişkiye geçer. Marx tarafından sadece yaşayan emeği emerek yaşamayı sürdüren vampire benzetilen ölü emek, sermaye olarak birikir ve canlı emeği tutsaklaştırır. Metalar değişim değeriyle işlem görür, insanla ilişkisi kesilerek emekten kopup, mistik bir sis perdesinin arkasında saklanır. Mübadele aracı para ve meta fetişleştirilir, sahip olmayan herkesi kendisini ve emeğini satmaya zorlar ve köleleştirir. Sınıflı toplumlarda üretim araçlarının mülkiyetiyle gelen meta fetişizmi ve paranın egemenliğiyle ortaya çıkan yabancılaşıma başka yabancılaşıma türlerinin de kaynağıdır (Sayın, 2020: 178).

Ekonomik züppelik içindeki neoliberaler, Marx'ın emek ile ilgili analizinin; işçinin emeğini değil, belli bir süreliğine işgücünü sattığına, karşılığında piyasa koşullarının belirlediği bir ücret aldığına yönelik olduğunu söyleyecektir. Ayrıca işçinin emek değerinin ücrete dönüşmesiyle emeğin soyutlaşarak insanî gerçekliğinden arındırıldığını söyleyeceklerdir. Kapitalizm mantığı işgücü ve zamanı ele alır, emeğe değil ve sadece üretilen değere odaklanır. Bu soyutluk Marx'a göre kapitalist sermaye mantığının kabahatiyken, neoliberalere göreyse kapitalist ekonomik teoremin zorunlu sonucudur. Emeği bu kadar soyut bir şekilde ele almasının, özelliklerini, nitel inceliklerini ve bu inceliklerin ekonomik sonuçlarını ıskala geçmesinin sebebi, klasik ekonomistlerin ekonominin konusunu sermaye, yatırım, makine ve üründen ibaret görmesidir. Belli kıt kaynaklar arasında seçim yapılması gerekir. Ekonomik analiz

çerçevesi bireylerin bu kaynakları farklı alanlara nasıl aktardığının incelenmek olmalıdır (Foucault, 2015a: 185-186).

Ekonomik biyopolitikada, çalışma hayatında öznenin kendi kendisinin girişimcisi olması modern liberal topluma kadar uzanır. Sorumluluk ilkesi ile yoğrulan girişimci özne kurulumu 19. yy. da başarısızlığa uğramış mülkiyetin önceliği ve güvenliğin inşası, günümüzde de hissedilmektedir. Mülkiyet, burjuva yönetiminde, seküler toplum ve kral tahakkümüne karşı güvenceydi. Nihayetinde sadece bir avuç insanın güvencesine dönüşmüştür ama ulus-devlet 1900'lere varmadan pek çok insanın sosyal güvencesini garanti altına almıştır. Ancak, toplumsal işlevi etkisizleştirilen batılı ulus-devlet, esnek içirme ve dışlama yapılarıyla, özgürlük ile güvenlik arasında esnek ilişkiyi hızla yeniden üretmektedir (Lorey, 2013: 14).

Girişimci öznenin kendi kendisinin şirketi olma üzerine geliştirilen yeni teknikleri, her türlü yabancılaşma duygusunu ortadan kaldırmayı iddia ederek yabancılaşmanın doruğuna erişir. Kişinin kendi arzusuna uymak, içinde alçak sesle konuşan ötekine uymakla aynı şeydir. Modern işletmecilik bir anlamda Lacancı bir yönetimdir. Lacancı yönetime göre, öznenin arzusu ötekinin arzusudur. Modern iktidar için bunun koşulu, kendisini öznenin ötekisine dönüştürmektir. Piyasanın, şirketin ve paranın vasi simgelerinin inşası buna yöneliktir. Ama özellikle motivasyon, teşvik ve dürtme yönündeki tekniklerin elde edilmesine imkân tanır (Dardot ve Laval, 2018: 367).

Otonomcu Marksist yazında maddi olmayan emek, toplumsal ilişkileri üretir. Sermayenin kendisini devamlı genişletmesi, kapitalist sistemin varlığının temel koşuludur. Yani kapitalizme göre toplumsal ilişkilerin üretimi, artı değer üretiminin bileşenidir. Toplumsal ilişkiler artı değeri daima genişletecek şekilde yeniden üretilmektedir. Bu nedenle, toplumsal ilişkilerin üretildiği üst yapısal alanın, ekonomik değerlerin üretim alanıyla yani alt yapıyla bağlantısı koparılmadan incelenmelidir (Savul, 2015: 297).

Marx, yabancılaşmayı insanların emek güçlerini satmak zorunda oldukları üretim ilişkilerine bağlamıştır ve emeği, insanın kendi kendini gerçekleştiren özü olarak tanımlamıştır. Bu nedenle Marx'ın asıl kaygısı ücret eşitsizliği değil, özgürce üretmemeleridir. Emeği satılık olarak gören kapitalizm çalışma/üretme dayatır, yabancılaştırılan emek ise çalışmayı doğal olmaktan çıkarıp, biyolojik ihtiyaçlarının egemenliğine tabi olan bireyin faaliyetine dönüştürür. Yani çalışanın faaliyeti artık

kendisinin olmaktan çıkar. Marx'a göre insan emeği köle olmadığı gibi ortaya çıkan yabancılaşma, çalışmanın istemsiz ve zorbalık olduğunun kanıtıdır (Tekin, 2014: 32).

Marx'ın ekonomik olan yabancılaşma kavramı, kendisini üreten insandan çalınmış parçasıdır ve artı değeri gösterir. Yöneten, çalışanın üretiminin büyük kısmını çalar. Bu hırsızlık çalışanın ürettiği somut ve soyut mallar, okul, kültür, boş zaman hakkını, içinde yaşadığı zamanın teknik olanaklarına göre gelişmesi ve işi yönetme hakkını engeller. Bu nedenle yaşanan yabancılaşma/dışsallık Marx'a göre, insana, tarihsel varlığının geri verilmesiyle, yani ona zor altında yaptığı tarihi özgürce, kendi bilgili onayıyla yapma olanağının geri verilmesiyle son bulur (Althusser, 2006: 318-319).

4.3. Çalışanın Rasyonelliği

Neoliberallere göre, ekonomi kişinin davranışı ile bu davranışın içsel akılsal faaliyetlerini inceler. Emeğin ekonomik analizi çalışan kişinin kaynakları nasıl kullandığıdır. Çalışan ekonomik öznenin emeğinin sermaye ve maaş olarak ayrıştırılmasının sonuçlarından ilki, emeğin maaşı sermayesidir ve bu sermaye sahibinden yani çalışandan ayrıştırılamaz. Çalışanın becerisi kendisine gelir akışını sağlayan bir tür makinedir. Çalışanın beceri makinesi, emek piyasasında bir defalık maaşla satılan bir şey değildir ve birçok defa maaş alacaktır ve bu makinenin kendi yaşam süresi, eskimesi, yaşlanması söz konusudur. Bu belirli belli bir gelir-maaş elde eden sermaye- beceri kavramı ile çalışanın kendisi bir şirket olarak görülüyor. Bu tarz bir ekonomik analizin odağına bireyin, işlemlerin, mekanizmaların değil, şirketi yerleştiren neoliberallere göre şirket ekonomisi, şirket birimlerinden oluşan bir toplum liberalizmin esas ilkesidir ve liberalizmin toplumu ve ekonomiyi akılsallaştırmasının programıdır. Neoliberalizm, bu koşullarda homo economicusa dönüş anlamına gelmektedir (Foucault, 2015a: 187-189).

Weber'e göre, sınıf tabakalaşması büyük ölçüde mülkiyet üzerinden kurulurken statü tabakalaşması da toplumsal onur ölçütlerince belirlenir. Toplumsal onurun ölçütlerinden biri tüketimdir. Önemli olan bireyin ne kadar geliri olduğu değil, o geliri nasıl, yani tüketimin niceliğinden çok niteliğidir. Weber'e göre yaşam tarzı, statü onurunu yansıtır ve bireyleri belli türde sosyal ilişkiler kurma yönünde teşvik eder. Bu noktada kritik olan, bireyin, belli bir grubun hayat tarzına öykünerek benzerlik kurması

değil, o sosyal grubun benimsediği eylemler ve değerler sistemine uygun davranışlar geliştirme yönünde edimde bulunmasıdır; bireyin sahip olduğu toplumsal statü ancak bu şekilde ilerleme kaydedecektir. Üstelik statü grubuna, yeni dâhil olan bireyden ziyade, grubun görgü kuralları, eğitim, meslek, tüketim gibi değerlerine uygun bir sosyalizasyondan geçmiş evlatlarının kabul görme olasılığı daha yüksektir (Kalfa Topateş, 2019: 98-99).

Foucault'nun siyasi rasyonalitesi, Weber'in analizinden beslenen Frankfurt Okulu'nu yansıtır. Weber'e göre araçsal rasyonalite değer temelli rasyonel eylemi yerinden ettiğinde harekete geçer. Kapitalizm ve bürokrasi bunun örnekleridir. Her ikisi de servet üretimi ve yönetim için, araç olarak başlar, ama dizginlerinden kurtulup, eşi benzeri görülmemiş bir tahakküm ve otomatik yeniden üretim sistemi haline gelir, insanlığı demirden bir kafese kapatırlar, İnsanları ve yaşamı yöneten, iktidar ve rasyonaliteye dönüşmüşlerdir. Marcuse, 20. yy. da araçsal akla kapitalizmin norm ve buyruklarının nüfuz etmiş olduğunu söyler. Teknolojik rasyonalite siyasi rasyonalite haline gelmiştir ve rahat, pürüzsüz, makul, demokratik bir özgürlüksüzlük üreten bu rasyonalite, reklamcılıktan analitik felsefeye, sosyal bilim, boş zamana uzanan, araçsal ve pozitivist bir akıl biçiminden oluşmaktadır (Brown, 2018: 136-138).

Kapitalizm açısından bakıldığında bugünkü yenilik ürünlerin maddi olmayan boyutunun onların maddi gerçekliklerine, simgesel estetik ya da toplumsal değerlerinin ise pratik kullanım ve değişim değerlerine üstün olmasıdır. Sermaye açısından bakıldığında ise yenilik bugün katıldığı her üründen ayrılmış bilginin kendi içinde ve kendisi için yazılım biçiminde bir üretim faaliyeti gerçekleştirebilecek olmasıdır. Başka deyişle bilgi sermaye rolü oynayabilmekte, böylece bir tür bilişsel makineye dönüşmekte ve depolanmış emeği canlı emeğe çevirebilmektedir (Marazzi, 2014: 238).

Yeni kapitalizmin ruhunda, bürokratik akılsallaşma daha bireyselleşmiş, daha rekabetçi bir evreye girmiştir. Örgütsel iktidarın bir biçiminin bir başka biçime dönüşümünü sağlamak için, Weber'in çelik kafesinden çıkılmamış, hatta herkes kendi hesabına bireysel küçük çelik kafesini inşa etmeye mecbur bırakılmıştır. Öznelerin yeni yönetiminde, şirket, bir gelişme yerinden çok bir rekabet mekânıdır. Şirket, öncelikle, ideal olarak bütün yeniliklerin, daimi değişimin, piyasa talebinin değişimlerine sürekli uyumun, kusursuzluğun yeridir. Özneye de, kendi üzerinde sürekli verimli çalışarak bu imgeye uymak düşer. Kendini sürekli çalışan özne konumunda tutarak sürekli eğitim ve öğrenimle kendini yetkinleştirmeli, piyasaların dayattığı bitmek bilmez değişimlere

karşı sürekli esnek, kendinin eksper, kendinin işvereni, kendinin mucidi, kendinin girişimcisi olmalıdır. Neoliberal akılsallık çalışan özneyi, hayatta kalabilmek için kendi üzerinde etkide bulunmaya teşvik eder (Dardot ve Laval, 2018: 369-370).

Weber, gözetimin kapitalist işletmelerdeki rolünü sadece sınıf ilişkileriyle sınırlamamıştır. Bu anlamda gözetim, bürokrasi ile çevrilidir. Marx'taki kapitalist işletme ise, bürokrasinin bir alt türüdür. Bürokrasi, doğumundan ölümüne kadar herkesi sürekli izleyen ve hakkında bilgi toplayıp depolayan dev bir ağıdır. Bürokrasinin bu ağı, günlük yaşam içindeki eylemleri ve alışkanlıkları sıkı bir gözetim altına alır. Toplumsal yaşamı tümüyle kapsayan ilişkiler ağı içinde, bürokrasiye dayalı gözetimin temel ögesi, bireyler hakkında dosyaların tutulması ve belirli bir sistematik içinde saklanmasıdır. Bu şekilde, bireylerin faaliyetleri ile geçmiş yaşamlarındaki eylemleri ve davranışları, kendileri hakkında tutulmuş dosyaları elinde bulunduran örgütlerce rahatlıkla izlenir, kontrol edilir ve hatta yönlendirilir. (Dolgun, 2010: 530).

Muhafazaya dayanan bürokrasi, girişimcilik yerine, faaliyetsizlik kültürüne neden olmuştur. Egemen bürokratik ağ, aşırı denetleme kültürü, ithal ikameci politikalar, krizler bireyci arayışlara, yeni düşüncelere, bilgi ve teknolojiye kapalı, durgun bir yaşamın kaynağı olmuştur. Tüm bunlar, memuriyen formların, bilinçlerin, değer ve davranışsal kalıpların toplumsal yapının tanımına eklenmiştir. Son yıllarda memuriyen temayüller yerine bireyci/girişimci ilişkiler, bürokrasi dışı çalışma süreçlerine dinamizm katarak, farklı kültürel havzalar, iktisadi güç merkezleri ortaya çıkmaktadır. Bu dönüşüm, 1950'lerden itibaren başlamakla birlikte esas ivmesini 1980'lerden sonra artırarak, memurcu reflekslerin görece geri çekilmesinin yolunu açmıştır. Bu süreç, rahata düşkünlüğü, ataleti, değişmezliği ve verili koşulları muhafazadan yana olan memurcu toplumun, girişimci, liberal bir topluma evrilmesidir (Aytaç, 2014: 91-92).

4.4. Çalışanın Neoliberal Toplumdaki İşlevi

Durkheim iş bölümü konusunda daha iyimser bir bakış açısıyla rollerdeki uzmanlaşmanın toplumsal dayanışmayı artıracaklarını söyler. Yalıtılmış, kendi kendine yetebilen birimler şeklinde yaşamaktansa, insanlar birbirlerine karşılıklı olarak bağlanacaklardır. Dayanışma, çok yönlü üretim tüketim ilişkileri sayesinde artacaktır. Değişimin ne kadar çok hızlı olursa dayanışmanın da o oranda bozulabileceğini bilse

bile, Durkheim, bu düzenlemeyi, oldukça işlevsel görmekteydi. Durkheim ortaya çıkan bu normsuzluk duygusuna anomi diyordu (Giddens, 2013: 794).

2. Dünya Savaşından sonra ulus ötesi para ve sermaye piyasasında kurulan Bretton Woods sistemi 1970'lerde çökünce neoliberalizm devreye girmiş, küresel şirketler kurulmuş, kâr marjına odaklanan şirketlerin, işgücü ve ücret rejimleri üzerindeki baskısı artmıştır. Toplumsallıktan uzak, teşvik edici, üretimi artıran, performansa dayalı, emek piyasasında rekabeti tetikleyen ücret politikalarıyla verimliliğe ivme kazandırılmıştır. Klâsik homo economicusa hizmet eden verimlilik/ürün odaklı üretim kanalları, gelir adaletsizliklerine yol açmış, enflasyonu ve işsizliği olumsuz yönde etkilemiştir. Dolayısıyla ücretlerin üretici ve emek açısından tüm unsurları tatmin eden, frenlenebilir esnekliği ve eşit dağılımı sağlayacak bir ücret modeli gereklidir (Kaya vd., 2015: 198).

Amerikalı neoliberaler, klasik ekonomik politika üretimin toprak, sermaye ve emeğe dayalı olduğunu söyler. Smith, ekonomisinin başlangıcında emek üzerine iş bölümü kavramını incelemiştir. Bu ilk açılımın haricinde ve o zamandan beri klasik ekonomik politika emeği asla incelememiştir. Neoliberaler emeğin artışını yalnızca piyasadaki işçi sayısının ve çalışma saatinin artışından ibaret saymışlardır. Bu emeğin doğasının çalışma saati, emek zamanı olarak nicel bir değişkene indirgenmesidir. Neoliberalerin çabası, klasik ekonomi ve bu emek analizinin eleştirisi üzerinden, emeği yeniden ekonomik analizin içine çekebilmektir (Foucault, 2015a: 183-184).

Nietzsche, meslek sahibi olma ve çalışma yükümlülüğünün yaşamın omurgası olduğunu söyler. Bu omurga Sanayi Devrimi ve kapitalizmin gelişmesiyle tüm politik sistemlerin temeli olmuştur ve emeği çalışmayla eş tutan bir kültür üretmiştir. Baudrillard'a göre, 18. yy. da çalışma ile ortaya çıkan soyut bir niceliksel çalışmanın yani çalışma çeşitlerinin, somut bir niteliksel çalışmaya indirgenmesi değil, bu iki terimin yapısal açıdan hemen birbirilerine eklenmesidir. Çalışmanın evrenselleştirilmesi bu sınırlandırmayla mümkün olmuştur. Çalışma çağdaş toplumlarda kullanım değeri üretmenin ötesinde yaşam kültürünü belirleyen bir ideolojiye dönüşmüştür. Köklerini siyaset felsefesinde bulan ve 18. yy. dan sonra kapitalizmin gelişmesine neden olan emeğin çalışmaya evrilmesi, yaratıcı ve yabancılaşmaya yol açmayan üretimin ancak iş dışı dünyada yapılmasına neden olmuştur (Erbalaban Gürbüz, 2019: 1399).

Gournay'a göre mesleğe giren memur bilinçli ya da bilinçsiz, öznel ve toplumsal kimliğini bürokratik kurumun nesnel kimliğine ayarlama sürecinden geçer. Memur

tutum, kanaat ve davranışlarını bürokratik mekanizmanın istekleri yönünde dönüştürür. Memur ilk yıllarında, kendisini ifade etme ve kabul görme çabası içindedir. Zamanla kendi öznelliği ve toplumsallığı, bürokratik sistemin egemen anlayışıyla yer değiştirir. Çünkü formel mekanizma işlevsel olabilmek için kendi değer ve ilkelerini aktörler üzerinde egemen kılar. Dolayısıyla aktörler formel grubun değerlerini, normlarını, önyargılarını ve mekanizmanın işleyişini benimser. Mekanizma ile bütünleşen memurun tutum ve tavırları, resmîliğin tanımlayıcı bir unsuru olur. Bu durum, formel sistemin düzenleyici ve tek biçimli doğasına uygun olarak kendisini gösterir (Aytaç, 1996: 40).

Kapital büyük şirketler tüketim örüntülerini ve çalışma yaşamını belirlemektedir. Bu kapsamda tüketim toplumunda esnekliğin uygulanması, aslında bir denetim politikasıdır. İşyerinde çalışma zamanının yanı sıra eğlenceyle ve esnek serbest zaman uygulamalarıyla iş dışı yaşam aktiviteleri de esnekleştirilmekte, iki yaşam alanı birleştirilmektedir. Böylelikle bireylerin boş zamanlarının özgün ve eğlenceli alanları iş yaşamının bir devamı niteliğine dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Kunneman'a göre tüketme zorunluluğu bireyleri işlerine yabancılaşmış fakat verimlilikleri artan çalışanlar durumuna getirmiştir. Lefebvre de eserlerini tüketim toplumunun ortaya çıkmadan kaleme almasına karşın, iş ve iş dışı yaşam alanları arasındaki sürekliliği ve boş zamanın da tıpkı çalışma gibi kurgusal yapısı olduğunu yakalamıştır (Kalfa Topateş, 2019: 92).

Çalışan toplumların tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Çalışma ahlâkı toplumun düzeni ve toplumsal kurumlar için önemlidir. Tüm toplumsal olaylarla ilgili çalışmaların istikameti çoğunlukla dine çıkmaktadır. Örneğin Weber'in Protestan ahlâkı çalışma hayatını şekillendirmiş ve anomik toplum yapısını tetiklemiştir. Din kurumunun işlevselliği konusunda Tezcan (2015: 242-243)'a göre, İslâm, süreklilik gösteren bir iman ve ahlak çizgisinde kurumsal değişimleri sağlayarak bir ahlak toplumu yaratmıştır. Fakat dar, katı bir gelenekçilik ve katı dünyevileşme programı olmak üzere ilkinde istikrar etmeni, ikincisinde değişme etmeni, dini, işlevsel olmaktan alıkoymakta ve bazı dengesizliklere, olumsuz gelişmelere, yabancılaşmalara varılmaktadır.

Anomi, geçerliliğini yitiren kuralların yerine geçebilecek yeni toplumsal kuralların konulamaması ve toplumsal düzenin ve bağların bozulmasıdır. Dolayısıyla modernleşme, sanayileşme ve kentleşmenin etkisiyle ortaya çıkan yalnızlaşma ve yabancılaşma ile gelen toplumsal sorunlar anomiktir. Modern insan rasyonalite ve bürokrasi kıskacında geleneksel değerlerden soyutlanan, güvencesini ve güvenini

kaybeden bir birey hâline gelmiştir. Köylerden kentsel alana tecrid yaşayan çalışan kesimin çevre edinebilecek zamanları da tüketilmiştir (Ören, 2018: 154).

Kamusal gücün faaliyetinin ve müdahalesinin doğurduğu maliyete tepki olarak arz-talep düzenini temel alan neoliberaler, kamu yönetimselliğine karşı politik, hukuk dışı ve ticari bir eleştirinin oluşturulması yani karşı ticarî eleştirinin sinizminini yapmışlardır. Örneğin, sağlık, eğitim, ırkçılıkla mücadele gibi alanlarda 1960-1970 yılları arasında sosyal projelerin öncüsü Amerikan Girişimcileri Enstitüsünün esas işlevi kamusal aktiviteleri maliyet ve kazanç temeline dayanarak ölçmektir. Bu yönetimsellik politikasının eleştirisi ekonomik pozitivizmdir (Foucault, 2015a: 203-204).

4.5. Neoliberal Toplum Modeli ve Biyopolitiği

Foucault'ya göre neoliberal toplum, piyasanın rekabet ilkesinin bireyler, toplumlar ve devletler nezdinde benimsenerek ideolojik ve özgün şekilde yaşamımızın ve öznelliğimizin yapılanışının içkin bir parçasıdır (Read, 2012: 92).

Neoliberal toplumlarda özelleştirme ve vergi indirimi, işsizliği artırsa da enflasyona hükmeden parasal önlem ve devletin küçültülmesi gibi uluslararası piyasalar üzerindeki denetimi kaldıran politikalar işlemektedir. IMF ve DB gibi kuruluşlardan, gelişmekte olan ülkelere sağlanan fonlarla dayatılan neoliberal politikalar, topluma göreceli yoksulluk olarak yansımış, tezat bir biçimde gelişmiş ülkelerde de sosyal devlet anlayışı ile kamusal harcamalar artış göstermiştir (Uçkaç, 2010: 423).

Neoliberalizmin esası, politik iktidarı piyasa ilkelerine uyumlu hale getirmek, piyasa mantığını yönetim sanatıyla hayata geçirmektir. Piyasa ekonomisi, saf rekabet teorisine dayanır. Buna göre kendine has biçimsel özelliklere sahip rekabet, fiyatlar mekanizması sayesinde ekonomiyi düzenler. Rekabetin işleyebileceği somut ve gerçek alanı fiilen ortaya çıkarmayı hedefleyen neoliberal politikalar, bırakınız yapsınlar'ın tersi bir müdahaleci yönetim tarzına yaslanmaktadır (Foucault, 2015a: 110-111).

Negri'ye göre, tahakküm iş bölümünü dönüştürecek ve ortak akıl ve bilimsel emek baskın hale gelecek ve bilgi üretici güç olacaktır. Baudrillard için tüketimle var olan toplumun tüketim toplumu, Bauman ve Lyon için gözetlenen toplumun gözetim toplumu, Beck için risklerle kuşatılan toplumun risk toplumu olduğu literatürde, bilgi toplumunun bilgili olması beklenir. Neoliberalerin bilişsel kapitalist dönüşümü açıklamada kullandıkları bilgi toplumu yaklaşımında; bilgi, toplumun denetim ve

disiplin altına alınmasında kullanılmaktadır. Hardt ve Negri ise bu dönüşümü ekonominin postmodernleşmesi olarak değerlendirmiştir. Bu dönemde gerekli eğitimi alan, sürekli değişime uyabilen çalışana ihtiyaç doğmuş, böylece dijitale aktarılan emek, dijital emek adını almıştır (Saf, 2018: 81-82).

Üretim aygıtının yeni biçimini Foucault iki yönde çözümlemiştir. İlki iktidar fiziği, yani iktidarın okuldan fabrikaya her bireyi biçimlendiren uygulamalarıdır; ikincisi ise biyopolitik yani hayatın politik yönetimidir. Artık bireylerin bedenlerini doğrultmak ve gözetlemek değil, sağlık, hijyen gibi yönetim programlarını oluşturarak yönetmek söz konusudur. Foucault'ya göre beden politik bir soruna dönüştüğünden, tarihsel ve kültürel bakımdan iktidar ile bedenler arasındaki ilişkiler sorunu güncelliğini korumaktadır. Beden, insanlık tarihinden bu yana iktidara olan direncin bir yüzünü, biyopolitik ise öteki yüzünü temsil eder (Revel, 2012: 24-26).

Deleuze'e göre disipliner kapatma kurumları krizde olduğu için hapisane, fabrika, okul gibi kapatma kurumları işlevlerini yitirmişlerdir. Bu nedenle, disiplin toplumlarının yerine geçen denetim toplumlarıdır. Bu toplumlardaki makine düzeneği, bilişim araçları ve bilgisayarlarla karakterize edilir. Hardt ve Negri de ekonominin postmodernleşmesi sürecini bilgisayar metaforuyla açıklar. Bu anlamda disiplin toplumundan denetim toplumuna geçiş, aynı anda hem iktidarın yapısına hem de yaşamla işin ilişkisine dair bir değişimi işaret eder (Özmkas, 2015: 12-13).

Foucault'ya göre yönetim sanatının öğeleri, toprak ve haklar öznesidir, fakat 1700'lerden beri çıkarıcı ekonomik öznelerin varlığı söz konusudur. Homo economicus, homo juridicus ile zıt ve heterojendir. Politik olanın kurulumu, yargı öznesinin (juridical subject) kendi haklarını devretmesiyle başlar. Ekonomi insanı ise çıkarlarından vazgeçmez, çünkü ancak çıkarlarının korunmasıyla çoğalan toplum ihtiyaçları karşılanır. Ekonomi ve hak öznelerinin yönetilebilir hale gelmesini sağlayan çerçeve sivil toplumdur ve sivil toplum bir yönetimsellik tekniğidir ve yönetim sanatı olarak liberalizm ve biyopolitikanın doğduğu kesişim noktasıdır (Lazzarato, 2013: 20-21).

1980'lerde gelişen postfordizm, kültürel tek tip üretimi azaltarak tüketim kalıplarını farklılaştırdı. Tektipleştirici kültür endüstrisinin yerini alan kültürel endüstriler, farklılık ve çeşitliliği sanatsal ve ekonomik değerin yaratıcısı ilan ettiler. Yaratıcı emeğe odaklanan bu endüstrilerdeki üretim süreci çelişkili ve çatışmalı, karmaşık ve dağınık faaliyetlerden oluşuyordu. Kültür endüstrisine üretme mantığı,

kültürel endüstrilere ise yaratma mantığı hâkimdi. Yaratmak, üreticinin biricikliğini ve ürünün yaratıcısına bağlılığını tanımlamaktaydı (Kaya, 2016: 46).

Politik bir program olarak neoliberalizmin bireysellik, seçim özgürlüğü, serbest piyasa, piyasa güvencesi ve minimal devlet olmak üzere beş temel dayanak noktası bulunmaktadır. Neoliberalizm, piyasalaşma ve özelleştirme yoluyla savaş sonrası tıkanan sermaye akışının önündeki engelleri kaldırarak kapitalist sınıfın gücünü restore eden bir projedir. Neoliberal düzen, üretimin çevre ülkelerde yapıldığı, kontrolün ise oldukça küçük bir merkezde toplandığı postfordist üretime geçilmesine neden olmuştur. Ulus ötesi ticaret ve rekabetin sağlandığı bu negatif entegrasyonda, şirketleşmenin, üretimin ve ekonomik gücün merkezileşmesi sağlanmıştır (Kurt, 2018: 872). Foucault'ya göre ırkçılık barındırmayan bir biyopolitika geliştirilmelidir. Aslında bu, antiemperyalizmden öte yurtiçinde hükümranlılığın terk edilmesidir. Foucaultcu amaç, yaşamın korunması ve teşvik edilmesini bütün insanlığa yaygınlaştırarak emperyalizme bir son vermek, yani küresel bir biyopolitikaya yönelik çalışmaktır (Kelly, 2016: 73).

Hardt ve Negri için kontrol toplumuna geçişi ifade eden postmodern dönemin disiplin aygıtları ruhu değil, bedeni temele alır ama bedensel tahakküm amacını gütmaz. İtaatkar ve faydalı bir yönetim tekniğinin inşası sayesinde ortaya çıkan iktidar mekaniği (politik anatomi), kendilerinin istediği şekilde kendi belirledikleri tekniklerle iş görebilmeleri için başkalarının bedenlerinin ele geçirilmesini ifade eder. Böylelikle disiplin, kapatma kurumları ve teknikleri vasıtasıyla iktidar mekaniğini amacına ulaştıran bir makineyi oluşturur. Gilles Deleuze'e göre, Foucault'nun bu saptaması, fiziksel mekânın belirleyiciliğini taşımaktadır (Özmkas, 2015: 12-13).

Nüfusu çepeçevre kuşatıp onun yaşam koşullarını artırıp denetimi artırma ve bununla beraber nüfusu kontrol etme üzerine kurulan biyoiktidar, emek üzerine de biyopolitikalar gerçekleştirmektedir. Yeni iletişim teknolojileri yardımıyla dijital emeğin denetlenmesi ve üretimin maksimizasyonunun sağlanması için planlanan disiplin ve denetim uygulamalarıyla adeta bir dijital kuşatma sürecine sokulmuştur (Saf, 2018: 79). Toplumsal denetimle ilişkili olan biyopolitika Küba'da başarılıdır, çünkü Küba devleti, nüfusun sağlığına yönelik başarılı bir ekonomi yürütmektedir. Küba örneği, Anti-emperyalizmin biyopolitikasıdır. Kuzey Kore ulaşılan verilere göre biyopolitik bir toplum örneği olabilir. 1990'larda milyonları kırp geçiren kıtlıkla başetmeye çalışan, tarım işçilerinin dahi açlıktan öldüğü Kuzey Kore içe kapanmacı,

militarist ve kendine yeterlik politikalarını kurumsallaştırmıştır. Bu nedenle nüfusun meşru ortak iyisi için milyonların açlıktan ölmesine izin vermek kusursuz biçimde biyopolitiktir (Kelly, 2016: 72-73). İktidarın nesnesi ve hedefi olan beden tanımı klasik çağda son şeklini almıştır. Foucault, bedene yönelik işkence ve ceza içerikli iktidarın meşrulaştırılmasından, bedene biçim verici iktidara geçişi incelemiştir. 1700’lerde bedenin toplumsal denetimi, cezalandırma ve kapatma iken, 1800’lerdeki denetleme mercilerinde, çalışan kesim bedensel gözetim ile yönetilmiştir. Mikro iktidarın, bireyleri daha sıkı kuşatarak bedenleri ve davranışları sıkı güvenlik alanlarına ayırmasıyla burjuva liberalizmi kurumsallaşabilirdi (Revel, 2012: 23-24).

Foucault’a göre iktidar her yerdedir ve ekonomik süreç, bilgi ve ilişkiler ağıyla gelişen, özneyi denetim altında tutan mekanizmalardan oluşmaktadır. Foucault, beden üzerinden özneyi oluşturma ve denetleme söylemine vurgu yapmıştır (Kalan, 2014: 140).

BEŞİNCİ BÖLÜM

NEOLİBERALİZM VE BİREY

5.1.Piyasa Toplumunda Öznenin Yapısı

18. yy. da özne, ekonomi ve çıkarıcılığın deneysel anlayışına bağlıdır. Homo economicusu belirleyen, çıkar öznesinin eylemlerinin kârlı bir niteliğidir. Ekonomik insan, belirsizlikler içinde çıkar elde ederken bütüne sağladığı faydanın da belirsiz ve hesaplanamaz olduğu üretim ilişkisinde kendini sınırsız bir içkinlik alanında bulur. Çıkarların birleşimi ve uyuşması, sayısız kazadan oluşan karmaşanın önüne geçecektir. Belirsizlik ve hesaplanamazlık, bireysel çıkarını ve çıkarını korumak için yürüteceği hesapları geçersiz kılmadığı gibi bireysel hesabını tutarlı, etkili hale getirir. Bu öyle bir sistem ki, homo economicus hesaplamalarının pozitif niteliğini tamamen kontrolü dışındaki etkenlere borçludur (Foucault, 2015a: 227-229).

Şirket/sermayedarlar ve çalışan/insanlar arasındaki çıkar çatışmasını belirsizleştirmek; yönetim yoluyla çalışanın ideallerini ve yaşam alanlarını (evde çalışma gibi) şirket ile birleştirmek neoliberal politikaların amacıdır. İnsan ilişkileri, şirket/sermaye odaklı ekonomik çerçevede kurulmalıdır. Şirket insan gerektiğinde organizmanın/bütünün işlevselliği için kolayca dışarıya atılabilmektedirler. Bedenin hücrelerine indirgenen insanlar, bağımsız düşünmeyi ve iradesini kullanamaz. Homo economicustan beklenen, gerektiğinde kendini atık hâle dönüştürebilmek ve gerekeni yapmak için aklını kullanmaktır. Şirket için bir değer üretiyorsa değerli sayılan yaşamların adı survivaldir (Coşkun, 2019: 235-236).

Biyopolitik yönetsel çağın bireyselleştirici kendilik ilişkisinde, hakikat inşası sabit, bastırılabilir veya özgürleştiricidir. Benliğini ve hayatını özgürce ve kendi kararları doğrultusunda şekillendirebildiği izlenimi vermesi bu türden iktidar ilişkilerini belirsizleştirir, kendi özgür kararı, kişisel bir perspektif gibi görünür ve günümüze kadar; “Ben kimim, kendimi nasıl bulabilirim ve kendi özümü en iyi ne şekilde geliştirebilirim?” diye sorma arzusunu uyandırır. Neoliberal yapılandırmada kendisinden sorumlu birey anlayışı, sahiplenilen bireyci liberal kuvvetin parçasıdır; insanın kendini yönetmesi için neoliberal bir çağrı işlevi gösterir (Lorey, 2013: 18).

Modern liberal demokrasilerde güç kaybeden homo politicus neoliberal aklın yükselişiyle birlikte yurttaş-özne olarak siyasi bir varlıktan ekonomik bir varlığa dönüşmekte, devlet ise şirketleşmektedir. Neoliberal yönetim, neoliberal devrim, özgürlük, serbest piyasalar adına gerçekleşirken devletler piyasaya tabi kılınmakta, piyasa için yönetmekte, piyasanın gelgitlerine göre meşruluk kazanıp kaybetmektedir. Kendi insan sermayelerini artırmanın peşinden koşsunlar diye serbest bırakılan öznelere ise, piyasanın buyrukları içine alınmaktadır. Marx'ın feodal öznelerin proleterleşmesi için ön koşul addetmiş olduğu, devletten ve diğer tüm değerlerden azat olmak, piyasa aklını neo-öznenin yaşamına hâkim rasyonalite haline getirmektedir (Brown, 2018: 126-127).

Liberal demokrasiler, insan ilişkilerini ve gündelik pratikleri çoklu gerilim ve ayrıştırıcı atılımlar gibi politik yollarla dönüştürmüştür. Şehirleşmeyle birlikte toplumsal ilişkilerin ticarileşmesi, geleneklere karşı bireyi özgürleştirmiş ve Marx'ın deyimiyle bir çeşit köleliği getirmiştir. Böylece liberal birey, Locke'taki kendisinin sahibi olan özne misali, özgürlüğünü ilan etse de klasik politik ekonomi mekanizmalarının daimî çarkıdır. Bu metalaşma sonucunda oluşan gönüllü sözleşmeler, geleneksel akrabalık ve soy bağlarının yerini aldı. Sözleşme, bütün insan ilişkilerinin ölçeği oldu ve modernlikte, birey özgürlüğünü, ötekiyle ilişkisi içinde hissetti; toplumu kutsal kişilerle iş birliği bütünü olarak algıladı (Dardot ve Laval, 2018: 362-364).

Çalışma, aile, söylem ve oyun kurallarını uygulayarak bazı kişileri marjinalleştiren toplumlarda bu bireyler, çalışmaya karşı belli bir dışlama statüsü içinde deli adını almışlardır. Deli çalışmayan ya da mesleki statüsü olmayan kişidir. Orta çağ Avrupasında deli, başıboş bir serseriydi. 1600'lerde bu çalışamaz deliye bir tedavi/önlem uygulanmaya başlandı. 1700'lerde açılan büyük hastaneler çalışamayanları kapatmak içindi. Akıl hastalığının ilk belirtisi, çalışma kurallarına uyum sağlayamamadır. Bir diğer işaret olan homoseksüellik gibi cinsel davranış bozukluğu, 1800'lerde akıl hastalığı olarak kabul gördü. Akıl hastası sadece çalışamayan kişi değil, Avrupalı burjuva ailesinin ahlakının kurallarına uyum sağlayamayan kişidir (Foucault, 2019: 217-221).

Foucault'ya göre disiplin toplumunun temel işlevlerinden biri, bürokrasinin hiyerarşik düzeninde, üstlerin astları sınamasıdır. Kurumların temel işlevi, iktidarı rahatsız eden istenmedik davranışların önüne geçmektir. Burada Foucault, soykütük yöntemiyle toplumun dışında bırakılan ve kurum uzmanları nezaretinde tutulan deli,

suçlu, aylak, sapkın vs marijinal kişilerin, tarihi yazılmayanların izini sürer. Foucault dışlamanın istinasız her toplumda; ekonomik üretim ve toplumsal üretime dahil olamayanlar, hitabet ve oyunun dışladıkları olmak üzere dört şekilde görüldüğü belirtir. Dışlamayı sağlayan ilişkisel iktidar, akılsallığa yaslanarak gündelik yaşam içinde oluşur, dolaşır, davranışlara, bedenlere nüfuz ederken özne, varlığını iktidar alanlarında kazanır. Ona göre, iktidarın bulunduğu her yerde direniş de vardır. Özne, ancak bu direnişi gerçekleştirirse, özne olabilir (Şimşek, 2014: 90-91).

Günümüzde kurumsal düzeyde dışlanmış özneler ile ilgili olarak, kimi bireylerin kendisi gibi düşünmeyen kendisi gibi bir yaşam tarzını benimsemeyen ya da rakip olarak gördükleri kişileri birkaç sözce ile kolaylıkla dışladığı; deli ya da hasta diye etiketleyebildiği bilinmektedir. Bu durum çalışma hayatında statünün verdiği yetkiler ve unvandan elde edilen güç ve bilgi ile birleştiğinde karşı taraf için bir mobbinge maruz kalmasına ve psikolojik sorunları olan biri yerine konulmasından işi bırakmasına sebep olmaya kadar birçok dışlayıcı ve ayrıştırıcı, tecride yol açan ciddi toplumsal problemleri doğurmaktadır.

Neoliberal ayrıştırıcı mekanizma terimi, kapitalizmin genel ve neoliberalizmin tikel ortak özelliklerini deneyimleme biçimleridir. Bireylerin haz elde edebildikleri ve mutluluk ideolojisi ile kendilerini gerçekleştirdiklerini düşündükleri tüketici bir yaşamı değerli kılar. Politik öznelliği kendisine tanınan sınırlar içinde sermaye birikimi ile uyumlu bir biçimde oluşturur. Neoliberalizm bu öznelliği bireysel öznellik, mülkiyet, bireysel sorumluluk ve rekabet gibi değerler üzerinden kurar (Harvey, 2015: 73-76).

Sivil toplum hukuken, üretim ve mübadele işlemleri olarak tanımlanan ekonomiye dayalı bir liberal yönetim teknolojisidir. 1700’lerde ulus, ardından da toplum denilen sivil toplum, her şeyi kontrol eden, hukuk kurallarına uyan ve ekonominin özelliklerine saygılı bir yönetim, yani sivil toplumu, ulusu, toplumu ve sosyal alanı idare eden bir yönetimdir. Homo economicus, somut ve karmaşık bir düzlem olan sivil toplum hakikatini oluşturan soyut, ideal ve ekonomik olgudur. Ferguson’un sivil toplumu, ekonomik insanın olduğu somut çevredir, tarihsel-doğal bir süreklilik ve sentez unsurudur, daimî bir politik iktidar kaynağı ve tarihi olayların motorudur (Foucault, 2015a: 242;245).

Toplumsal yapı, bireysel/psikolojik özellikler ve ülkenin ekonomi politik sistemi girişimciliğe yol açar. Kimi kültürler doğaları gereği, girişimciliği baskımlarken kimileri de girişimciliğin önünü açar. Bireyci, rekabetçi ve girişimci güdüler, sosyal grup

yoluyla girişimci kültürün inşasını sağlar. Çalışma ya da meslek olarak girişimcilik, dinamik bir iktisadi gelişim ve değişim süreci oluşturur. Girişimciler de toplumsal hiyerarşide farklılaşma yaratıcı bir sınıfı oluşturur. Bu yüzden pek çok sosyal bilimcinin sınıf analizlerinde de girişimciler ekonomik, toplumsal ve politik açıdan topluma yön veren, toplumsal ayrımlarda belirleyicidir. Girişimcilik, liberteryan düşünce, liberal demokrasi gibi düşünsel eğilimler üreterek toplumsal değişimi sağlar (Aytaç, 2006a: 156).

Alan kavramının tamamlayıcısı habitus, öznelerin düzenlenme biçimlerini açıklayan bir kavramdır. Habitus Bourdieu'ya göre bireyi şekillendiren ve eylemlerin şekillendirdiği bir karşılıklılık durumudur. Birey, habitusla farklı ihtimaller karşısında çözüm üretme yeteneği kazanırken, yapısal bir sınıflamadan gelmekle beraber yapılaşma sürecindeki bir sınıflamayı inşa eder. Kişi daha önce herkesin yaptığı birçok şeyi yeniden yaparak habitusu yeniden üretir. Habitus, kişinin hesap yapmadan ve toplum tarafından kabul görmek için pratiğe döktüğü bir gerçekliktir ve kişiyi toplumsal düzendeki yerine uygun hale getiren eylem eğilimleri setidir. Bireyleri psikolojik ve biyolojik olarak oyuna dâhil etmeyi sağlar (Görgün Baran ve Özsöz, 2013: 9).

Şirket başarısı, üretim araçları gibi maddi yatırımdan, birey, toplumsal yapı ve kültür gibi maddi olmayan yatırımın niteliği ve uygunluğuna bağlı hale gelmiştir. Maddi olmayan yatırım gelişiminin gönderme yaptığı anahtar kavram öğrenim kavramıdır. Bu mantıkta sanayi modelinin tek boyutlu insanının yerini, karar veren ve taahhütte bulunan, ama aynı zamanda ve her şeyden önemlisi bireysel ve kolektif olarak öğrenebilme gücü olan ve öğrenerek de kendini değiştirecek bir varlık olarak görülen bir insan alacaktır. Şirket o zaman, entelektüel kapasitesi tam da ücretlilerinin yetenekleri tarafından oluşturulduğu ölçüde eğitici ve öğretici haline gelir ve sahip olduğu insan sermayesi artık, Bourdieu ile Putman'ın sözünü ettiği türden bir toplumsal sermaye içerir (Paltrinieri, 2016: 45).

Yönetimsel özyönetim insanın kendini yönetmesi, denetlemesi, disipline etmesi ve kendini oluşturması, güçlü ve özgür kılmasıdır. Egemen özneler ancak bu çelişki içinde yönetilebilir. İnsanın kendisini yönetme teknikleri tabi ve muktedir kılma, zorlama ve özgürleştirmeden doğduğu için birey modern özgür özne haline gelir. Böylece özne yönetimsellik üretimine sürekli katılır; faillik ilk kez bu senaryoda ortaya çıkar. Foucault'ya göre iktidar ancak öznelerle özgür oldukları ölçüde uygulanabilir ve tabi kılınan öznelerin özgürlüğü liberal iktidar ilişkilerinin (biyopolitik yönetimselliğin)

sebebidir ve de sonucudur. Bu durum, 18. yy. dan bu yana bireylerin yönetilmesine vesile olmuştur (Lorey, 2013: 19-20).

Sanayi toplumunun eseri üretici özne emek, refah, haz ve mutluluk üretir. Politik ekonomi ile duyumların psikofizyolojisinin buluşması, zevk ve acıların yönettiği insanın yeni ekonomisini belirlemiştir. Özgür birey cürüm işleyen ve kendi çıkarıyla hareket eden bir varlıktır. Herkesin birbirini gözetlemesine yarayan panoptik anıtlarla açılan bu politikanın niyeti, azami mutluluk yaratmak, çabaların ve sonuçların yoğunlaştırılması, gereksiz harcamaları en aza indirmek, verimliliği sağlamak, uysallıkla çalışan, yararlı, tüketmeye hazır etkili bir hesap insanı yaratmaktır (Dardot ve Laval, 2018: 365).

Piyasa toplumunda neo-öznenin karakterinde yer edinmiş ve kimi gruplarca vicdan rahatlatma ritüeli olarak tanımlanan hayırseverlik, neoliberalizm yoluyla piyasalaşmış, acımasız sahte bir resimdir. Piyasalaşmış hayırseverlikte, çalışma zamanının yarısı finansal spekülasyonlara, diğer yarısı ise insani faaliyetlere ayrılmaktadır. Hayırseverlik, siyasal iktidarın elini güçlendirmektedir ve neoliberalizme karşı tampon mekanizmaları oluşturarak iktidarı yeniden üretmektedir. Özellikle yerel yönetimler, burs dağıtan, yiyecek-giyecek yardımı yapan, sportif faaliyetler düzenleyen bir dayanışma kurumudur. Böylelikle muhafazakâr kültür, minnettarlık ve aidiyet hissiyle iyice kökleşmektedir (Akyıldız, 2010: 1268).

Günümüzde hayırsever ilgi ve faaliyetler kurumsal olarak stratejik amaçlarla yürütülmektedir. Zenginler, özel vakıflarla hayırsever faaliyetlerine ekonomik katkı sağlamaktadır. Bu olumlu etkilerine rağmen ekonomik sistem içerisindeki işleyişi, bağışların akışı ile ilgili şeffaflık ve bilgi verilebilirlik konusundaki gizil ve ketum davranışlar, stratejik ve kurumsal hayırseverliğin sorgulanmasına ve endişeyle karşılanmasına yol açmaktadır (Aytaç ve Eroğlu, 2020: 225).

Neoliberal toplumu yöneten ve insan unsurunu önceleyen yeni şirket, yeni bir iktidar mantığıyla yani, mesleki faaliyetine bütünüyle katılan, kendini şirkete adayan ve teslim eden, etkin çalışan özne mantığıyla işler. Yeni iktidarın hedefi, kendini gerçekleştirmektir, şirket ortağını güdüleyen her ad altındaki arzudur. Neo-öznenin inşası ve idaresi, bireyin kendisi için çalışır gibi şirket için çalışmasını sağlamalı ve her türlü yabancılaşma duygusunu ve birey ile istihdamı sağlayan şirket arasındaki mesafeleri ortadan kaldırmalıdır. Birey kendi verimliliği ve çabasını yaygınlaştırmalıdır;

sanki böyle davranmak içinden geliyormuş gibi, kendi arzusunun emriyle kendi içinden yönetiliyormuş gibi yapmalıdır (Dardot ve Laval, 2018: 366-367).

5.2.Biyopolitik ve Bedenlerin Politik Kuşatması

Biyopolitika, modern insan, doğa bilimleri ve bu bilimlerden doğan politik eylem ve amaçlarını belirleyen normatif nosyonların bir araya gelişini simgelemektedir (Lemke, 2013: 54).

Yaşam iktidarı, 17. yy. da bedenin anatomo-politikası ve nüfusun biyo-politikası şeklinde gelişti. İlki, disiplin iktidarı yoluyla bedenin makineleştirilmesi ve böylece ekonomik, yetenekli, itaatkâr ve faydalı hale getirilmesidir. İkincisi bedeni merkez almıştır; çokluk, sağlık, doğum ve ölüm oranları gibi nüfus istatistikleri gibi denetim ve müdahale sonucu, iktidarın öldürme gücü, bedenlerin yönetimine ve yaşamın hesapçı bir biçimde işletilmesine dönüşür (Foucault, 2007: 102-103).

Engizisyon döneminin mimleyici, sorgulayıcı, şüpheli ve büyücü olarak tecrit eden iktidar tekniği, psikiyatri şeklinde dönüşüm geçirmiştir. Szasz, mimleme, teşhis, sorgu teknikleriyle; Foucault ise, toplumsal-polisiye bölümlerine ayırma teknikleriyle ilgilenmiştir. Suçlu hastayla özdeşleştirilmekte, mahkûmiyet ise reçete yerine geçmektedir. Bu, hukuk toplumundan norm toplumuna geçiştir. Bitip tükenmeyen bir görünürlük, sınıflandırma, hiyerarşi, sınır ve teşhis koyma bu toplumun, gözetleme sistemidir. Bireyleri norma göre bölümlere ayıran norm toplumunda tıp, bilimlerin kraliçesidir. Szasz'a göre tıp, din-tıp ardışıklığı içinde modern çağın dinidir. Foucault'da ise klasik döneme kadar dinin iktidarı, hukuk-norm ardışıklığı içinde buyrukları, mahkemeleri ve günah çıkarmasıyla, hukuksal bir iktidardır (Foucault, 2019: 79-80).

Agamben'de antik felsefeye, Aristoteles'e kadar uzanan egemenlik çıplak hayatı/zoe'yi, politik yaşamdan/bios'tan ayıran bir içererek dışlamanın politiğidir. Böylece egemenlik, en eski biçimi istisna/olağanüstü hâl olan bir yasaklamanın yapısını kurar. İstisna hali, politik sınırı, olgu ile gerçek arasında egemen kararın alındığı bir belirsizlik alanıdır. Egemen, hukukun geçerliliğini, onun dışında kalarak ve yasal düzeni bütünüyle askıya almak için iktidarı koruyarak garanti altına alır; bu, kararlaştırılmaz ve anomik kalan bir iktidarın kaynağıdır, çünkü yasallık alanının ne bütünüyle içinde ne de dışındadır, tam sınırdadır (Wallenstein, 2019: 17).

17. ve 18. yy. da burjuvazinin icadı olan disiplin iktidarı mekaniği, hükümlanlık sisteminin hedefinde olan toprak ve üründen çok, bedenler ve bedenlerin ne yaptığıyla ilgilenir. Bedenlerden, mal ve zenginlikten çok, zaman ve emek elde etmeyi sağlayan bir iktidar mekanizmasıdır. Vergi ve borcu değil, sürekli olarak gözetlemeyi gerektiren; bir hükümdarın fiziksel varlığından çok, somut zorlamalarla dar güvenlik bölgelerine ayıran disiplinci iktidardır ve uyruklaştırılan ile uyruklaştıranların gücünü büyötmeye dayalı iktidar ekonomisini belirler (Foucault, 2002: 49-50).

18. yy. da ceza sistemi maliyetini en düşük düzeye çekmek için uygulanan ceza yasası mekanizmasında, yasaya karşı gelmek biçiminde tanımlanan suç, yasanın olmadığı yerde suç sayılamaz ve yasaların belirlediği cezayı, ceza mahkemeleri uygular. Homo penalis, cezalandırılabilir insan, aslında dar anlamıyla homo economicustur. Cezayı ekonomik sorun kapsamında ele alan ekonomik ilke, yasalaradır. 19. yy. da bu türden bir ceza ekonomisi çelişkilere yol açtı. Bir eylemi cezalandırmanın değil, suçluyu örnek göstermenin etkin olması, suç ve suçlu arasındaki müphemlik, yasal yaptırımın bireyselleşmesine ve yasaya tâbi tutulan kişinin psikolojik, sosyolojik ve antropolojik açılardan sorunsallaşmasına ve bir çeşit enflasyona yol açmıştır (Foucault, 2015a: 206-207).

Biyopolitik, 18. yy. ve 19. yy. da bedenin yönetimi ve liberalizmin politik rasyonel çerçevesinin tarihsel bir çözümlemesidir. Liberalizmin toplumu bir yönetme aracına dönüştürdüğü bu yeni yönetimselliğin iktidar teknolojisi, demografiktir. Nüfus, iş gücünün yönetilmesini sağlayan, canlı varlıkların toplamıdır. Nüfus veya direnebilir beden, Batının davranışlarını dönüştürmüştür. Disiplin, bedenlerin anatomo-politiğidir; biyopolitik ise, nüfusun toplumsal hekimidir, yaşamı iktidarın bir parçası yapar ve yönetir. Biyopolitika, Almanların 18. yy. daki devlet iktidarını, yaşamın ekonomi politliğini ve geleneksel devlet/toplum dikotomisinin aşılmasını anlatır. Biyoiktidarlar birliği olan biyopolitika yaşam, çalışma hayatı, dil, beden ve arzuların içinde bir karşı iktidarın doğuş yeri, uyruksuz bir öznellik üretiminin yeridir (Revel, 2012: 31-34).

Fransız kapatma tekniği ve İngiliz tipi denetim usulünden doğan ve 19. yy. da okul, hastane, hapisane gibi gözetleme yapılarından oluşan modern tecrit işçi şehri, tasarruf ve yardım sandığı gibi kurumlarda da görölmüştür. İngiltere'de toplumsal gözetleme, dinsel ve muhalif gruplarda uygulanan denetim içinde gerçekleşirken; Fransa'da ise bir kurumsal mimaride gerçekleşmiştir. Quakerler, Metodistler kendi grupları ya da grubun toplumsal ve ekonomik mekânındakileri denetlemiştir. Bu

merciler daha sonra yukarıya ve devlete doğru yer değiştirdi. Aile ya da toplumsal gruplarda, kurala uygun olmayan davranışı ile bireyi marjinalleştiren kapatma, dışlayıcı bir tecridin adıydı (Foucault, 2015b: 244-245).

Foucault'ya göre, iktidar ilişkileri, öznel temsil tarafından ikame edilmeden maddi olarak bedenlerin derinliğine nüfuz edebilmektedir. İktidar bedene ulaşıyorsa, bu öncelikle insanların bilincinde içselleştiği için değildir. Bir biyo iktidar, bedensel iktidar ağı vardır hem kendimizi tanıdığımız hem de kendimizi kaybettiğimiz tarihsel ve kültürel fenomenler bu ağlardan geçerek doğarlar (Foucault, 2019: 111). Burada tarihsellik izinde toprağın yönetiminden nüfusların yönetim istikametine ilerlerken, toprakta çalışan bireyler/nüfuslar hem yöneten hem de yönetilendir. Fakat bürokrasi/rasyonalitenin hâkim olduğu modern toplumlarda çalışanlar/nüfuslar bürolara/binalara taşınarak mekân kayması yaşamışlardır. Bu bağlamda çalışanların yönetimsellik politikaları modern dönemler öncesinde de biyopolitiktir.

Çalışma yaşamında beden denetimi yoluyla metalaştırma, beden-tüketim ilişkisini yansıtmaktadır. Hizmet sektöründe çalışanların görünümüne önem verilmesi, denetlenen bedeni tüketim metasına dönüştürmüştür. Günümüz kapitalist beden, örgütün amaçları ve değerlerinin karşı tarafa iletilebilme aracıdır. Beden denetimi, duygusal emek ve estetik emek gibi yeni kavramları ortaya çıkarmıştır. Çalışanların duygularını dönüştürmeyi ifade eden duygusal emek tarafından örgütsel ideallere uygun hâle getirilen çalışanların fiziksel görünümleri ve davranışlarında, yönetimce belirlenen estetik normlarına göre bedenlerini kullanmaları estetik emek sürecini tanımlar (Kalfa Topateş, 2019: 93).

Beden, çalışma yaşamındaki değişimini, çalışanların bedensel görünümünde somutlaştırır. Pazar ekonomisindeki gelişmelere uyum sürecinde, çalışanların bedenleri de şirkete göre değişmek ve kendini yenilemek durumunda kalmıştır. Çalışan kesimler bilgi ve beceri yanında, dış görünümleri ile de bütünsel ve görsel bir farklılık ortaya koyarak rekabet etmek zorunda kalmakta ve böylece çalışan bedenin dış görünümü de yeniden inşa edilmektedir. Tüketim kültüründe çeşitli tüketim malları sayesinde yeni kimlikler ve değerler sunulurken, bireyler denetlenebilir nesnelere dönüştürülmektedir. Çalışma koşulları, artık sadece potansiyel, bilgi, eğitim vb. özelliklerin yanında, beden üzerine oluşturulan cinsiyetçi, sınıfsal, kültürel ve iktidar söylemlerine uyumu çerçevesinde belirlenmektedir (Çetin, 2009: 81).

Çağdaş toplumsal hayat, düşünümsellik çerçevesinde sürekli inşa süreci yaşamaktadır. Bedenin günümüzde öne çıkması, öz kimliğin görünür bir taşıyıcısı durumunda, bireyin verdiği kararlarla bütünleşmesindendir. Beden, postmodern dönemde benlik ve bireysel kimlik ile yakından ilgilidir. Rahatsızlıklar ve gerilimler alanı olan beden bir eylem sistemi, bir praxis tarzıdır ve gündelik hayatın etkileşimleri içinde tutarlı bir bireysel kimlik duygusunu sürdürmenin unsurlarından biridir. Bu anlamda beden benlikle ve bireysel kimlikle ilişkilidir (Tekin, 2018: 139).

Nüfus, istatistik, yaşam süresi, kaynakların dağılımı, bedenin üretim ve emek aygıtı haline gelmesi, yani biyo-iktidarın yaşamsal bir ilişki kurduğu pozitif iktidar biçimleri gibi hesaplanabilir ekonomik yaşama dair tüm olaylar biyopolitikadır. Buna Foucault biyolojik modernlik eşiği demektedir. Artık biyo-iktidar, yasalar ve yasaklardan çok, tıbbi, yönetsel, profesyonel vb. düzenleyici ve düzeltici normlar ve normalleştirici uygulamalara başvurur. Söz konusu olan ölüm değil, değer ve yararlılık normları çerçevesinde yaşam dağıtmaktır. İktidar bilimlere, uzmanlara, profesyonellere ve yöneticilere geçer ve söylemler, kurumlar, yapılar, yasalar, bilimler ve ahlaki önergeler bütünü olan dispozitiflerle işler. Biyopolitikada şiddet, bir hükümrânın şiddeti değil, uzman bilgisinin hukuki ve siyasi meşruiyete yönelmeyen şiddetidir (Coşkun, 2019: 118-119).

Kendilik teknolojileri ile nüfusun politik teknikleri arasında net bir kesişme noktası yoktur. Foucault'ya göre, kendilik teknolojileri iktidar karşısı gönüllü kölelik değildir. İkisi arasında, Agamben'in ifadesiyle, belirsizlik mıntıkası ve çıplak hayat Foucault'ya yabancıdır. Agamben'e göre, biyopolitika iktidarın ön yüzü ise kendilik teknolojileri arka yüzüdür; çıplak hayat politik alanda egemen iktidarı oluşturur, biyopolitik bir beden üretmek, egemen iktidarın ilk etkinliğidir. Bu ilk edimler, Foucault'nun karşı çıktığı bir politik iktidar ve egemenliğin temelidir (Wallenstein, 2019: 18).

Sınırsız özgürlük ve iletişimi yayan internetli, akıllı telefonlu ve Google gözlüklü dijital panoptikonda twit ya da postlar eşliğinde şeffaflık ve enformasyon hakikatin yerini alır. Neoliberalist iktidar tekniği psikopolitik yönlendirmelerle ileriye dönük ve destekleyicidir. Bir bolluk, hatta aşırılık içinde iletişime ve tüketmeye yönlendirilen insanların ihtiyaçları bastırılmaz, teşvik edilir. Akıllı telefon bir itiraf aleti işlevi görür ve gönüllü kendini sergileme aracı olur. Dijital panoptikonda gözetlenme hissi uyandırmaz ve herkes kendini özgür hisseder. Ama Orwell'ın gözetim devletinin

aksine dijital panoptikon, gönüllü teşhirden yararlanarak özgürlüğü sömürür. İletişim bir kontrol biçimine bürünür ve herkes kendisinin panoptikonu olur (Han, 2019: 46-47).

20. yy. ın sonlarına dek uygulanan yasal politika esas olarak uyuşturucu arzını azaltmaya, piyasaya sunulan uyuşturucu miktarını azaltmaya yönelikti. Üretimin denetlenmesi ve büyük satıcıların tekelleşmesi uyuşturucu fiyatını yükseltti, zira piyasa ve rekabet kanunları işlemez olmuştu. Esnekliğe sahip olmayan uyuşturucu kullanımında bağımlı kişinin, isteneni ödemek için her şeyi yapması, suç oranını artıracaktır. Liberal ekonomik diğer çözüm ise uyuşturucu arzını özgürleştirmektir. Yani madde tüketimini en az suça sebebiyet veren seviyede tutmak için talebi esnek olmayan, bağımlılara, düşük fiyatlar; talebi esnek, müptela olmayanlara da yüksek fiyatlar sunmaktı. Söz konusu olan suçun neliğinden çok, ekonomik olup olmadığı üzerinde yoğunlaşılın, kazanç ve kayıpları hesaplanabilir neoliberal bir çevre politikasıdır (Foucault, 2015a: 213-216). Bu türden neoliberal politikalar güvenlik, sağlık, hukuksal vb. alanlarda çalışan kesimlerin norm işleyişini de etkilemektedir.

Marx'ın analizini yaptığı sermaye ve emeğin çatışma ilişkisi, disiplinlere ait gözetimler, terbiye etmeler, uyruklaştırmalarla mümkün kılınabilirdi. İş bölümü için insana ihtiyaç duyan kapitalist düzenin halkın direnişiyle yıkılacağından korkulduğu için, tıbbileştirme gibi kesin ve somut gözetimlere gerek duyuldu. Kapitalist iktidar alanındaki bu çatışmanın getirdiği bölmeler, hiyerarşiler, iş bölümü, disiplinci mevzuatlar, uyruklaştırma, sağlık denetimleri yoluyla, işgücünü üretimin zorlamalarına boyun eğdiren, uyarlayan bu ilişkileri kodlayan ve yoğunlaştıran aygıt disiplinler ve normlardır (Foucault, 2002: 282-283).

Hardt ve Negri, bedenin iktidar tarafından denetim altına alınması yani biyopolitika kapsamında gayri-maddi emek, bilgi ya da iletişim gibi görünmeyen malları üreten emektir. Gayri-maddi emeğin bir bileşeni olan duygulanımsal emek rahatlık, esneklik, tatmin, heyecan ya da tutku gibi hisleri üreten ya da işleyen bir emektir. Mesela danışmanların, uçuş görevlilerinin ve fast-food işçilerinin güler yüzlü hizmetinde karşımıza çıkar. Bakım işi bedensel bir iştir, ama ürettiği duygulanımlar maddi değildir. Duygulanımsal emek, toplumsal ağlar, cemaat biçimleri ve biyo-iktidar üretir. Hochschild'in çalışma süresi ve işgünüyle sınırladığı duygusal emeği, Hardt ve Negri, biyopolitik üretim aracılığıyla çalışanın boş zamanları dâhil tüm yaşamında hissettiği bir emek türü olarak tanımlar (Savul, 2015: 302).

5.3.Çalışan Neo-Öznenin Yönetimselliği

Fraser'a göre küresel yönetimsellik, bir küresel yönetim meselesidir. Nicholas J. Kiersey, küresel yönetimsel ussallığın, neoliberalizm olduğunu iddia etmiştir. Michael Merlingen ise iktidarın uluslararası iktidar ilişkileri ağı içerisinde işlediğini ileri sürer. Son olarak Michael Dillon ve Julian Reid, küresel yönetimselliğin, biyopolitika olduğunu söyler. Dillon ve Reid'e göre biyopolitik yönetim, hükümet olmaksızın yönetmektir. Foucault, biyopolitikayı/biyoiktidarı farklı özel teknikleri ve icatları bir araya getiren ve her failin esnek şekilde kullanabildiği bir iktidar teknolojisi biçiminde tanımlar. Foucault için biyoiktidar, biyopolitika tarafından inşa edilen nüfusu denetler. Bu teknoloji, yönetimselliği çerçeveleyen nüfus sayımları, oy pusulaları, hidrografi ve sigorta poliçeleri gibi tekniklerdir (Kelly, 2016: 22-24).

Davranışları, tutumları, söylemleri, arzuları ve saireyi tıbbileştiren disiplin ve hükümlanlık, Batı toplumunda genel iktidar mekanizmalarını oluşturur. Disiplinlere, disiplinci iktidara karşı savaşımlar vermek için gereken, disiplinci olmayan bir iktidar anti-disiplinci ve hükümlanlık ilkesinden kurtulmuş yeni bir hukuktur (Foucault, 2002: 52).

Foucault, Batı toplumlarında bir devleti yönetme ile kendi kendini yönetmenin/özyönetim tekniklerini yönetimsellik ile ortaya koyar. 16. yy. ın modern yönetim tekniği 18. yy. a kök salmış, Machiavelist geleneksel egemen ve Hobbesçu 17. yy. sözleşmeli gönüllü tebaa, egemenin refahı için halkı tahakküm altına almıştır. 18. yy. ın liberalizm ve burjuvazi hegemonyasını merkeze alan; nüfus, yaşam ve yaşamı daha iyi hale getirmeye yönelik yönetim, liberal politik ekonomiye dönüşerek serbest piyasa lehine kendi kendini sınırlamıştır. Ekonomik özne, itaat yoluyla değil, yaşam süreleri, sağlık durumları ve davranış biçimlerinin ekonomik ilişkilerle iç içe geçmesiyle yönetilebilir olmuştur. Modern yönetimselliğin yapıtaşı liberal yönetim tarzları biyopolitiktir. Yani, liberalizm biyopolitikanın ekonomi politik iskeleti ve kapitalist gelişimin olmazsa olmazıdır (Lorey, 2013: 6-7).

Foucault'nun düşüncesini uluslararası düzeye taşıyan belki de en ünlü çalışmanın sahibi olan Hardt ve Negri, düşünürün biyoiktidar kavramının, dünya çapında İmparatorluk adında yeni bir ağ iktidarı için kullanılabileceğini ileri sürmüştür. Küresel yönetimsellik perspektifi, Foucault tarafından düşüncelerle pratikler arasındaki kavuşma, yönetimsel bir ussallık anlamında kullanılırken, bazen de bizatihi yönetim anlamında kullanılır (Kelly, 2016: 19-20).

Bir devletin gücü ve refahının nüfusun sağlığına bağlı oluşu bugün de güncelliğini korumaktadır. Liberal burjuva yönetim politikası daima normalliği üretir. Bunun için doğum ve ölüm oranı olasılıkları, hastalıklara yakalanma sıklıkları, yaşam koşulları ve beslenme biçimleri gibi istatistikler hazırlanır. Ama bütün bunlar da yetmez. Bu biyopolitik yönetim metotları, bir nüfusun sağlık standardı için, her bir bireyin aktif katılımını, yani özyönetimini de gerektirir (Lorey, 2013: 8).

Kendi farklı rolleri bakımından birbirine bağlı olan bilgi teknikleri ve iktidar stratejileri arasında dışarıdalık yoktur. İktidar ilişkileri tekillikler (duygular) belirleyen diferansiyel ilişkilerdir. Bunları istikrara kavuşturan entegre edici faktörler, katmanlaştırma unsurları kurumlardır: devlet, aile, din, üretim, pazar, sanat, etik gibi kurumlar kaynak/öz değildir ve bir devleti yok sayan bir devletleşmenin varlığı diğer kurumlar için de geçerlidir (Deleuze, 2019: 85).

Foucault'nun politik akılsallığı, toplum ve nüfusun yönetilebildiğini; devletler ve yurttaşların pratiklerinde birkaç farklı ve çatışması muhtemel akıl biçiminin veya Foucault'nun tabiriyle oyunun bir araya getirilebildiğini anlama çabasıdır. Willlliam Callison'ın sözleriyle, politik akılsallık, özne-kuran (homo oeconomicus) ve nesne-kuran (nüfus) toplumsal politik kuvvet topluluğunun koşuludur. Yani politik akılsallık, hakikat ve iktidar-bilgi meşruluğunun kavranması için kullanılır. Ama bu hakikatler hürriyet, eşitlik ve evrensellik, devlet aklı, serbest piyasa ya da hukukun üstünlüğü değildir. Daha ziyade, politik akılsallık, yurttaşların, yasaların, hakların, ekonominin, toplumun ve devletlerin ontolojik nitelik ve ilişkilerini varsayar (Brown, 2018: 134).

1800'lerde, bayramları kaldıran ve dinlenme zamanlarını azaltan ve işçilerin ekonomisini kontrol eden bir teknik geliştirilir. Ekonominin, esnekliğe sahip olması için, ihtiyaç olduğunda insanları işten çıkarabilmek veya çalışmaya yeniden başlatmak ve bu aralıkta açlıktan ölmemeleri için yüksek ücretlerle yaptırılan tasarruflarını işsiz kalınca kullanmalarını sağlamak gerekir. Tasarruflarıyla grev ya da şenlik yapmalarını önlemek asıl amaçlardan biridir. Böylece işçinin tasarruflarını kontrol etme politikası olarak tasarruf sandıkları, yardım sandıkları oluşturulmuştur. Görünüşte koruma ve güvenlik kurumları biçimindeki bu bağımlı kılma kurumları sayesinde tüm zamanın koparılıp alınarak çalışma pazarının ve çalışma taleplerinin kullanımına sunulduğu bir mekanizma oluşur. Gelişmiş ülkelerde zamanın denetimi, tüketim ve reklam mekanizması tarafından gerçekleştirilmiştir (Foucault, 2015b: 248).

Belirsizlik, tepkisellik, esneklik, yaratıcılıkla ücretlileri yeni iktidar biçimlerinin etkisiyle disipline eden bir öznelilik yaratılır. Değerlendirme, projelerin normalleştirilmesi, ademi merkezîyetçilik gibi tekniklerin, kişinin beklenen davranış normuna katılımını sağladığı varsayılır. Proje şirket, performans beklentilerine bağlılık ve saygılarını sürekli kanıtlamayı esnek şekilde çalışana dayatır. Bu hiyerarşik yönetimsellik tipi, psikolojik kategorileri manipüle ederek kendini şirkete adamaya davet edilen özneyi şirkete bağlayan sözleşme türünün ve çalışmaya bağlılığını değerlendirme tarzının buyurduğu iktidar türüdür. Girişimci akılsallık, bütün iktidar ilişkilerini tek bir söylemin ağında tutar (Dardot ve Laval, 2018: 369-370). Burada, Foucault'un biyopolitiğinin çalışma hayatındaki yönetsel akılsallığına vurgu yapılmıştır.

Fabrikalar, hastaneler, okullar, hapishaneler gibi görünüşte uzmanlaşmış kurumlar disiplin kurumlarıdır. Örneğin, 19. yy. da fabrika patronları için ahlaksızlığın (cinsel ahlaksızlığın) sorun olmasındaki asıl sebep, işçilerin sefahatine, işçilerin cinselliğine bu patronların tahammülsüzlükleridir. Hastanelerde cinsel davranışın yasaklanmasına temizlikle ilgili bir neden ileri sürülebilir. Yine de bu nedenler psikiyatrik olsun olmasın bir hastanenin, yaşamların tümünü görev edinme kararı açısından marjinaldir. Mesela okulda sadece okuma öğretilmez ve insanlar yıkanmaya da zorlanır. Kısaca tabi kılma kurumları zamanı denetlerken, bedenin toplumsal denetimini de sağlamaktadır (Foucault, 2015b: 249).

Foucault'ya göre disiplin mekanizmalarının amacı yaşam zamanını emek gücüne dönüştürerek üretken bireyler yaratmaktır. Emek zamanı, işçinin ücret karşılığında sattığı herhangi bir zaman değildir. Satılmadan önce üretken bir zamana, disipline edilmiş, düzenlilik ve dayanıklılık terbiyesi almış bir bedenin niceliksel zamanına dönüştürülmüş olması gerekir. Ardından bu faydalı zaman nüfus düzeyinde emek gücü olarak nicelenir. Yönetsel pratikler düzeyinden bakıldığında, kapitalizmin ilerleyişi sadece toprak, sermaye ve emek arasındaki bir oyunu değil, aynı zamanda insan zamanının bir biyopolitika tarafından dönüştürülmesini de içerirler. Marx'ı takiben, modern, manifaktür ve sanayi kapitalizminin ekonomik yükselişinin koşulu olarak fiziki sermaye birikimi karşısında, emek zamanının değerini etkileyen niteliksel değişken anlamında insan sermayesinin hızlandırılmış birikimi söz konusudur (Paltrinieri, 2016: 42).

Toplumsal her iyileşmenin ve toplumsal sermayedeki her artışın, emeğin piyasa fiyatını yükselttiğini savunan Ricardo, emekçinin geçim gücünün, ücret miktarına değil, paranın alım gücüne bağlı olduğunu söyler. Tüketim maddeleri ucuzlarsa, emeğin doğal fiyatının düşeceğini belirtir. Zenginlik ve sermaye arttıkça emeğe talep artar ve hem rant hem de ücretler artar. Şiddetle karşı çıktığı devlet müdahalesinden biri olan Yoksulluk Yasasının yoksulu tembelleştirdiği ve atıl duruma getirdiğini savunur. Ona göre yoksula özgürlüğün değerini anlatmak, geçiminde sadakalara değil, kendi bileğine güvenmesi gerektiğini, bunların erdemli kişilerce tercih edilmemesi gereken boş beklentiler olduğunu öğretmek gerekir (Kaya Özçelik, 2015: 14-15).

Günümüz çalışma ilişkilerinde, beden denetimi, çalışanın bir özdenetim mekanizmasını içselleştirmesini sağlar. Bununla ilgili çalışmalarda, Foucault'nun panoptikon metaforunun örgütlerde de geçerli olduğuna ve işyeri denetim sistemleri kapsamında yöneticilerin gardiyan, çalışanlarınsa mahkûm rolünü oynamak zorunda kaldığı örüntülerin oluştuğuna dikkat çekilmiştir (Kalfa Topateş, 2019: 94).

Foucault'da yönetim ile kendilik pratiklerini içeren yönetsel iktidar ilişkilerinde iktidar, bireyler arasındaki bir tür ilişkidir ve öğretmen, öğrenci veya başkalarının eylemleri üzerinde işler. İktidar ilişkileri içinde özgül hareketin imkânı vardır ve tutum, karşı-tutumlara da gönderme yapar. Deleuze için, modern insanın ve yaşamının tarihselliğindeki öznelleşme süreci dinamiktir. Foucault için yönetsel ve özneleştirilen iktidar ilişkileri, şeylerin tersine çevrilebildiği açık bir oyundur. Bu bağlamda Foucault yaratıcı oyunu yalnızca sanatın ve kültürün, bir toplumsal pratikte üretilebilir görmektedir (Ovacık Çoruh ve Uluoğlu, 2018: 172).

Neoliberal dönemde, insanların ve bireyin kendi kendini yönetiminde benzer teknikleri hayata geçiren bir tutum veya zihniyet olarak yeni bir yönetsellik anlayışı oluşturulmaktadır (Read, 2012: 86).

Neoliberalizm yeni bir hakikat rejimi ve insanların özneye dönüştürülmesinin yeni bir yoludur. Hakikat (iktidar), sözcelerin üretimi, düzenlenmesi, dağılımı, dolaşımı ve işleyişi için düzenlenmiş bir prosedürler bütünüdür. Hakikat kendisini üreten iktidar sistemleriyle ve kendisinin meydana getirdiği ve kendisini yayan iktidar etkileriyle döngüsel bir ilişki içinde olmalıdır (Foucault, 2011a: 51).

Neoliberal akılsallık, ürettiği özneyi rekabet ortamında tüm riskleri ve sorumluluğu alabilecek şekilde yönetir ve bireyin kendini yönetebildiği bir mekân olarak şirket, çalışma toplumunun refah ve başarısının, toplumsal refaha katkılarının

birleşeceği mercidir. Hümanist ve hedonist sözler, kölelik tekniklerini üretirken, yenilik hareketleri, emekçiyi metaya dönüştürmüştür. Emekçi haklarının erozyonu, geçici istihdamın dayattığı güvensizlik, kolaylıkla işten çıkarmalar, alım gücünün zayıflaması gibi etkenler, emekçilerin işverenleri karşısındaki bağımlılığını artırmıştır. Oluşan sosyal korku ortamıyla kökleşen neoliberal şirket söyleminde risk doğallaşmış, kolektif dayanışma azalmış, çalışanlar piyasa dalgalanmalarına maruz kalmıştır (Dardot ve Laval, 2018: 367-368).

Sosyal yardımın ilk örnekleri 16. yy. da monarklarca sorunları gidermek ve kendi iyi düzenlerini hâkim kılmak için alınmıştır. 1900'lere kadar sosyal yardım yasalarıyla yoksulların varlık nedeninin zenginlerin ruhsal selameti olmaktan çıktığı, yoksulluğun çalışmakla tanımlandığı ortamda, yoksulluğu önlemek ve çalışan kesimlerden gelebilecek isyancı hareketlerin önünü kesebilmek ve kontrol edebilmek amaçlanmıştır. Böylece çalışma güvenliği anlayışı yaygınlık kazanmış ve iş kazası sigortası ile bazı sosyal yardımlar yasalarla belirlenmiştir. Bu anlamda günümüze kadar Avrupa ülkelerinde sosyal politika, yönünü çalışma hayatının düzenlenmesi üzerinden sosyal güvenliğe doğru kaydırmıştır (Haspolat, 2010: 80-81).

Neoliberal politikaları içeren, sosyal politika alanında homoeconomicus'u önceleyen işçi-işveren ve insan ilişkilerine alternatif olarak ahilik sistemi bir Osmanlı geleneğidir. Ahilik, devletin yanında yer almış ve korumayı sağlamıştır. Bireyi toplu halde yaşamaya teşvik etmiştir. Neoliberalizm de bireysellikten dolayı geleneksel değerler zarara uğramış, ahilik ise tam tersi birleşme ve birlik oluşturmuştur. Neoliberalizmde iktisadi hayata hâkim olan siyasi hayata hâkim olarak sayılmıştır. Ahilikte ise yaşam iktisadi hayattan ibaret değildir, buna rağmen devlete yardımcı olmak konusunda ahilerin desteği görülmüştür. Neoliberalizmle birlikte devlet, refah devletinden şirket devletine dönüşmüştür. Tek çözüm olarak sivil toplumu görmüşlerdir. Ahilikte de ahi teşkilatlarınca bir nevi sivil toplum eliyle yoksullukla mücadele edilmiş ve yardımlaşma sağlanmıştır (Aydın, 2016: 46).

Batı toplumlarının dışında kalan ve Osmanlı'nın etkisinin görüldüğü topraklarda çalışan hayatı ve bireysel/toplumsal ilişkiler sömürü ilişkisine dayanmıyordu. Ahilik gibi politikalarla ne birey ne toplum ne de devletler zor durumda kalırdı, geçim derdi, gelecek kaygısı, emek hakkının kaybolması gibi endişeler terbiye aracı olarak kullanılmazdı. Ahlakın nakşedildiği toplumlarda, kar hırsı, daha çok zengin olma ya da aşırı yükselme gibi hazlara kurban edilen öznelere inşası mümkün olamaz. Neoliberal

politikalar getirdiği değişim, esasında Batı dünyasının iç dinamikleri ve yapısal dönüşümleri ile ilgili olmakla birlikte dünyanın geri kalanına da dayatılan toplumsal yaşamın dönüşümüne karşılık gelmektedir. Çünkü feodal sistem Batı'ya özgü bir sistemdir.

Çalışma ilişkileri ve toplumsal etkileşime sirayet eden meseleler, neofeodalizmin getirdiği üretim ilişkilerindeki dönüşüm ile ilişkilidir. Mesela, toprak sermayesine hükmedenler, fabrikalara ve makinelere, çalışana/emeğe, ürüne, artı ürüne ve her türlü sermayeye hükmetmekten kendilerini alamadılar. Kar ve çokluk hırsı ve kaybetme korkusu içinde tüm bireylerin, toplumların ve devletlerin biosları/yaşamlarına da hükmetmek istediler. Yönetme hırsı, sahip olma hırsı ve bir iktidar çılgınlığı ve psiko-sosyal ve içinden çıkılamayan neokrizlerden dolayı yönetsel neoliberal politikalar biyopolitiktir. Günümüze gelindiğinde ise biyolojik süreçte benlik/kendilik ve benlik hazzı işleterek, bedene hapsolan ruh dijital yönetsellik teknikleri ile kentsel mekânın temsili olan mimariden geçerek dijital mekâna sıkışıp kalmaktadır. Yani burada da bedene yönelik bir dijital biyopolitika kendini göstermektedir.

5.4.Çalışan Neo-Öznenin Kendilik Girişimi

Foucault Sokratik parrhesia'yı/doğruluk cesaretini sorunsallaştırmıştır. Sokrates diyaloglarda parrhesiastes/hakikat anlatıcısıdır. Sorgulama yöntemi/hakikat oyununda, kendilik kaygısı yaşatılan kişi hakikati itiraf eder. Buradaki amaç muhatabı, logosla, erdemle, cesaretle ve hakikatle yönetilebilen bir yaşama (bios) yöneltmektir. Atina'da soylu yurttaşın hakkı olan parrhesia söylemi, logos, hakikat ve nomos (yasa) arasında vuku bulan bir oyundu ve siteyi ya da zenginliğini güvence altına alacak hakikatlerin açığa çıkarılması için parrhesia bir hatib, lider ya da kralın danışmanında aranan bir nitelikti. Şimdi ise, bu sorunsallaştırma, kişisel öğretilerde, logos, hakikat ve bios (yaşam) arasında oynanır. Kısaca parrhesia söyleminin açığa çıkardığı hakikat, bir insanın kendi gerçekleridir (Foucault, 2014: 76-80).

Neoliberal aklın her insanı kendi kendine yatırım yapan, kendinden sorumlu, diğer sermaye varlıkları ile sürekli rekabet eden ve sadece kendi bireysel değerini ve çıkarını gözetmeye adanmış insan sermayesi/girişim sermayesi olarak dönüştürmesi aile yapısı ile bağdaşmaz. Ailenin özgürlüğü veya çıkarlarını düşünmek imkansızlaşır. Rasyonel seçim iktisadını eleştirenlerin hepsi de tek güdüsü rekabet konumundan ve sağ

kalma hesaplarından meydana gelen, toplumsal olmayan ve toplumsallıktan çıkarılmış insanlardan oluşan McCloskey'nin tabiriyle, Hobbes paradigması içinde, aile veya toplumların iş görmesini bırakın, tutunmasının dahi ihtimal dâhilinde olmadığını savunmaktadır. McCloskey, çağdaş homo economicusa yönelik eleştirisinde, Smith'in projesini etik bulmuştur. Bentham bunu rayından çıkardı ve iktisatçıları ihtiyattan başka bir şey düşünemez hale getirdi. (Brown, 2018: 119-120).

Hristiyan Batı herkese tuhaf roller yükleyen, her şeyi söyleten ve sonra da bunları silebilen, bir mırıltıda bütün suçları ağızdan alabilen ve hiçbir mırıltının ondan kaçamadığı, kendi kendine yaşama gücünü sürdüren bir iktidar mekanizması yarattı. Ama Foucault'ya göre, 17. yy. da bu mekanizmaya baskın çıkan başka bir mekanizma, dinî olmayan, lâik yöneticiler mekanizmasıdır. İktidar odakları direnme odaklarını günlük söyleme göre ele alır. İtirafın yerini şikâyet edip gösterme mekanizması alır, anketler yapılır; halk arasında hafiyelik vardır. Birbirini ele veren bir halk vardır artık. Demokrasi bu tip güç ilişkileri üzerine oturtulmak istenmiştir (Akay, 2016: 194-195).

Philipp Sarasin'e göre 1700'lerde sağlıklı ya da hasta olacağını, hatta ölüm vaktini, bireyin kendisinin belirleyebileceği inancı ortaya çıkmıştır. Kendi kendini yönetmek yönetsellikle bağlantılıdır. Liberal yönetimde kendiliğin hedefi toplumları normalleştirmektir. İnsan kendi kendini yöneten ve cinsiyete tabi bir özne olduğunu kabullenir yani beslenme, hijyen gibi konulara dikkat ettiğinde sağlıklı olan aksi durumda hastalanan bir bedene sahip olmayı öğrenmelidir. Böylece nüfus, biyopolitik özne haline gelecektir. Çalışan kesimde ise, insanın kendi bedeni, emek gücü olarak satması gereken bir beden haline gelir ve modern, özgür birey kendisini öyle güçlü özilişkilerle üretir ki istikrarlı bir yaşam için emeğini satabilir (Lorey, 2013: 10-12).

Nitekim özerklik/özgürlük kavramı karar verebilecek bir alana sahip kişiler için yani köle konumunda olmayanlar için geçerlidir. Özgürlük iktidarın ön koşulu ise iktidar ve ona karşı özgürlüğün direnişi içiçedir ve iktidarın olduğu her yerde bir direniş veya direniş imkânı bulunur (Keskin, 1997: 34).

Klasik Yunan'daki kendilik yönetiminde kendinin efendisi olmak demek, başkalarını yönetebilecek beceride olmak demektir, aynı zamanda akıl sahibi bir varlık da olunmalıdır. Karmaşık hale gelen politika oyununda kişinin kendisi üzerinde kurduğu iktidar ile başkaları üzerinde kurduğu iktidar arasında kişisel bir etik, eylem biçimlerinin statüden ayrıldığı ve bireysel akılcı yükümlülük söz konusudur. Politik çalışma, statünün görev listesinin esasından daha ziyade, sorumluluk ve görevlerin

dayandığı yasaları ve kurallar için kendine dönüşü gerektirir. Kendilik kültürü, tüm bağlayıcı davranış kurallarını belirleyen, doğanın veya aklın genel prensiplerini keşfetmek amacıyla, gerçek düzenlemeler, sınama biçimleri ve ödevler üzerinden işleyen bir kendini bilme sanatını temel bir öge olarak devreye sokar. Bu kendini bilme aygıtının hedefi, kişinin kendisi ile tasarlanan arasındaki ilişkiyi değerlendirmek ve bu değerlendirme ölçütlerini evrensel nizamaya uyarlamaktır (Lemke, 2016: 404).

Foucault'nun tarihsel hakikat olarak verilmiş olana karşı bir eleştiri olarak ortaya koyduğu sınır tutum, içerde veya dışarda olmak değil, sınırların eleştirisidir. Burada amaç norm(al) hale gelen biçimlerin dışında başka birtakım pratiklerin üretiminin imkânıdır. Foucault'nun hakikate karşı geliştirdiği sınır tutumu eleştirisinin önkoşulu olan ve etik olarak kendi üzerine çalışma ve kendine özen gösterme yükümlülüğü getiren kendilik kaygısı yaşamı, bir sanat nesnesi/yaşama sanatı haline getirir. Böylece kendi tutum ve davranışlarımızdaki bir eleştiri olan karşı özneleşme artık yaratıcı bir seçimdir (Ovacık Çoruh ve Uluoğlu, 2018: 173).

Neoliberal teknolojide bir insanın yönetilmesi, öznenin kendini yönetmesiyle mümkündür. Öznenin kendini yönetmesi arzusunun akılsallaştırılması ile mümkün olur. Kendilik girişimi, her alanda kendi insan sermayesini azamileştirmeye, kar ve zararını hesaplamaya yönelik, mesleki başarı ve rekabetçi performans ile sürekli mükemmelleşme sürecini ifade eder. Emek, eğitim ve öğrenim piyasasını kapsayan yeni paradigmlar, hayat boyu eğitim ve istihdam edilebilirlik bunun önemli stratejik tarzlarıdır. İşletme etiği daha savaşıdır; mücadeleyi, gücü, canlılığı, çok çalışmayı ve başarıyı yüceltmektedir. Çalışmanın özgürlük alanı olması, herkesin geçmişteki ücretlinin pasif statüsünü aşmayı bilmesine, yani kendi kendisinin şirketi olabilmesine bağlıdır (Dardot ve Laval, 2018: 371-372).

Girişimcilik dünyasında, hızlı ve düşük maliyetli hizmetlerin sunulduğu kurumlar arasındaki rekabet ücretli çalışanların emeği üzerinden gerçekleşmektedir. Derin bağlardan yoksun, talepleri az olan ve düşük ücretle uzun saatler ve yıllar çalışmak isteyen, güvencesiz çalışmaya uyumlu genç, dinamik, örgütsüz ve girişimci bir iş gücü piyasası oluşması için eğitim kuruluşları girişimcilik, risk alma gibi becerilere odaklanmıştır. Neoliberal anlamda kendini geliştirme, piyasa fırsatlarını ötekilere göre daha hızlı ve etkin bir şekilde kullanabilmek için gerekli olan gelişim sürecidir. Bilginin artık survival için gerekliliği doğmuş, gerçek anlamda iyi bir toplum, iyi bir yaşam,

özgürlük, adalet ve gelişim sağlamak ile ilgisi kalmamıştır. Yaşam, hayatta kalmak için gerekli olan bilgi ve serveti biriktirme çabasına indirgenmiştir (Coşkun, 2019: 236-237).

Neoliberal toplumda bireyin kendini sadece şirkete adanmasını amaç edinen kendilik tekniklerinde farklı söylemler, teknikler ve disiplinler geliştirilir. Bu söylem ve disiplinlerin bireyi tamamen kuşatması, yanlış bilinç oluşturmaları imkânsızdır. Eğer birey tamamen kendini şirkete adarsa, şirket için değerli olan kısmını yitirebilir, öznelliğini kaybedebilir. Aydınlanma anlayışında, toplumun ergen olmadığı, hakikati bilmediği ya da ona erişecek, kendini eğitecek kadar boş zamanı olmadığı görüşü hâkimdi. Günümüzde ise birey sürekli yeni bilgiler, yetenekler edinmek zorundadır. Bilgi kirliliğine rağmen, bilgi ve becerinin önü açıktır ve iktidarın ağlarında karşı-iktidarı oluşturacak boşluk veya özgürlük mevcuttur (Aksu, 2015: 86).

Üniversiteler neoliberal düzenin yeni bilgi ve beceri kaynağı olarak görülmeye başlandı. Üniversiteler müfredatlarında daha fazla girişimcilikle ilgili derslere ve uygulama olanaklarına yer vermeye başladı. Ekonomi ve toplumda bilgi odaklı girişimler sürekli büyüyen ve değişen işgücü piyasası yaratmakta, üniversitelerden bu piyasalara yetenekli öğrenciler sağlanması beklenmektedir. Yaratıcı endüstrinin gelişmesi için serbest düşünme, yaratma ve ortak çalışma ortamlarının oluşturulması ve nitelikli işgücü ihtiyacı ile bu endüstrilere ait ürünlerin geliştirilmesinde farklı farklı nitelikler gerekli, örneğin bir dijital oyun geliştirirken oyun tasarımı, görsel tasarım, kodlama, test, pazarlama vb. çalışmalar gerekiyor. Bazı çalışanlar yaratıcılıklarını kullanırken bazılarının da bu yaratımları ürüne dönüştürmesi ya da pazarlaması gerekiyor. Üniversitelerin önemi burada öne çıkıyor (Kepenek, 2020: 151-152).

Bu türden dijital oyunların üretimi ve girişimci üniversiteler üzerinden neoliberal düzene yapılan katkıların analizi yapılmaktadır. Bir dijital oyunun (özellikle silah, savaş ve öldürme temalı oyunların) öznesi haline gelen çocukların oyun oynama üzerinden rekabet, aidiyet, başarıma duygusu yaşaması, oyunlara aşırı bağımlılıkla sonuçlanabilmektedir. Dijital oyun alanlarında çocuklar kısıtlı bir zaman için bile olsa her oyun oynadığı vakitlerde ahlaki bir yıpranmaya maruz kalmaktadır. Öyle ki ders videoları ya da EBA gibi platformlarda öğretmenleriyle ve sınıf arkadaşlarıyla birlikte ders alanında olduğunu bilen ebeveynler çocuklarının ders saatinde dijital sınıfta olmayıp oyun mekânlarında dolaştığına şahit olabilmektedir. Bazı aileler bunu fark edemiyorlar, sadece öğrencilik görevinden geri kalmıyor, yeme içme, uyku gibi

gereksinimleri bile öteleyerek bedenleriyle zihinleriyle oyunun tutsaklığındaki bu çocuklar yaşamdan alıkonuluyorlar.

Dijital oyun bir çeşit dijital uyuşturucuya dönüşerek çocukları oyun üreticilerinin çalışanı durumuna getirmekte çocuk işçilere dönüştürmektedir. Bu dijital çocuklardan nasıl ne türden bir girişimci ruhu beklenebilir? Oyunları elinden alındığında şiddet eğilimi gösteren, oyun için kendinden bile vazgeçen benlikler, normal hayatına direniş gösteren oyun çerçevesi içinde yaşamı arasına duvar ören bu dijital oyun müptelası çocuklar çalışan rolünü başarıyla gerçekleştirse bile toplumsal ve biyolojik yeniden üretim dijital girişimcilik politikasıyla mı yürütülecek? Nüfusların yığıldığı dijital mekânlardaki tehlikelerden ayrı olarak buradaki tehlike, LGBT'nin insanlığın sonunu getirme tehlikesi gibi üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur. Denetim mekanizmaları ya da biyopolitik neoliberal politikalar tam da bu türden meselelerde hukukun/moral değerlerin kuvvetlendirilmesiyle karşı-tutum sergilemeli esnek bir tutum içine girmemelidir.

Küresel dünyada insanlar ve özellikle gençler, aynı üretim hattından çıkmış gibi dinamik, rekabetçi, bireyci, başarı ve kâr odaklı birer performans ustası değildir. Uyuşturucu, aşırı tüketim, aşırı internet ve sosyal medya kullanımı gibi bağımlılıklar geliştiren, kendi sorumluluklarını reddederek ailelerinin ve yakın çevrelerinin koruması altında yaşayan, etkin bir özne olmaktan ziyade, adeta kendilerini uyuşturmayı tercih eden insan sayısı artmaktadır. Çünkü toplumsal, ekonomik ve politik çerçevenin belirli tipte ve sayıda insanı, belirli şekillerde içerebilmesi nedeniyle, bu insanlar kendilerini uyuşturmak dışında meşguliyet edinmemektedir. Çerçevenin dışında kalan insanlar, bu dışlanmışlığı kontrol etmeye çalışmakta ve kendilerini dışlanmış olarak temsil etmek yerine, verili toplumsal düzenin dışında kalmayı, çalışmamayı, düşünmemeyi ve eylemde bulunmamayı kendi tercihleri olarak göstermektedir (Coşkun, 2019: 251).

Kendilik girişiminde çocuk bile kendi bilgisinin girişimcisidir. Bir anlamda, her şey girişime dönüşür; çalışma, tüketme, hatta boş vakitler. Çünkü azami servet elde etmek, bir tür yara olarak kendini gerçekleştirmek için bunları kullanmak amaçlanmaktadır. Kendilik girişimi, kendi üzerinde ve başkalarına yapılan bir çalışmadır. Kişileri işletmeler, mahalleler, dernekler, aile, ağlar gibi kendi yaşamında, gelişim göstermeye yönelten yaşam boyu gelişim tekniğidir. Kendini yaratma ve geliştirme, aktif kalma, özerk olma ve yaşam stratejisi geliştirme gibi bir üçlü zorunluluğa karşı hem yönetici hem de yönetilenler için geçerli girişimci bir toplumsal

tutumudur. Yaşam stratejisi danışmanlarının yardımıyla yapılacak kendilik girişimi; “Ben ve yeteneklerim, ben ve davranış tarzım, ben ve başarı senaryom” gibi kendi kendine teşhisi sağlayacaktır (Dardot ve Laval, 2018: 374-376).

Benlikler, birbirleri için sıradan ötekiler değildir. Benlikler birbirlerini tanımlarlar, öyle ki ötekiler olmadan, benlikler benlik olamaz. Standart benlik-öteki ikiliğine göre, benlik, katı ve bütünlüklüdür; ötekiler de aynı böyledir ve bunlar, mücadele edilecek dışsal varlıklar olarak karşımıza çıkarlar. Halbuki benlikler basit birlikler değildir; ötekiler, bunları oluşturan bütünlüleyici parçalardır. Atomculuk, bireylerin, kendilerinden bağımsız olarak işleyen toplumsal güçler tarafından yönlendirilen kuklalar ya da başka benzeri pasif nesneler olmadıklarını savunuyor. Kişileri, çevrelerine tepki veren fakat çevreleri tarafından belirlenmeyen etkinlik merkezleri öz bilinçli ve öz yönlendirici, varlıklar olarak nesnelerden ayırıyor. Ayrıca atomculuk, haklı olarak, devlet ya da aile gibi toplumsal varlıkları, üyelerinin etkinliklerinin ürünleri olarak görüyor. Kendimiz olmak için ötekilere de kendimize de muhtacız (Fay, 2017: 77-78).

Girişimci kişilik/benlik yapılarına olan açıklığı ya da kapalılığı etkileyen farklı kültürlerin, farklı benlik yapıları ve farklı ölçüleri bulunmaktadır. Örneğin, girişimcilik için gerekli başarı güdüsü Amerikan toplumunda bireysel çaba ve rekabettir. Bu anlayış, kişisel uyum ve grup sadakatini önceleyen kültürlerde farklıdır. Örneğin Hindistan gibi, toplulukçu ve grup sadakatinin olduğu bir toplumda bireysel başarı güdülerini aşılama girişimleri sonuç vermemektedir. Bu kültürlerde başarı güdüsü ve çabası elbette vardır. Hatta en büyük ekonomik başarı Pasifik’teki toplulukçu kültürlerde görülmektedir. Japon ve Çinli öğrencilerin çalışkanlığı ve yüksek başarı performansını da bu bağlamda değerlendirebiliriz. Toplulukçu/kolektivist kültürlerde, başarı güdüsü, bireyselliğin, benliğin ötesine geçer ve başkalarının benliğine yayılır (Aytaç, 2006a: 151).

5.5.Neoliberal Ruhların İşletilmesi

Neoliberalizm, yeni bir insan türünü yani onun kalbinde ve ruhunda yaşanan dönüşümü üretmeyi hedefleyen böylelikle de insanın bütün varoluşunun ideal bir biçimde iktisadi şartlara göre şekillendiği ve iktisadi amaçlar vasıtasıyla kendisini gerçekleştirdiği bir ideolojik ve kurumsal aygıttır (Rossi, 2018: 122).

Amerikan neoliberalizmi, ekonomik piyasayı, toplumsal alanları kapsayacak şekilde yaygınlaştırmayı hedefler. Piyasa ekonomisi temeline, arz ve talep temeline oturtulmuş analiz, gayri ekonomik toplumsal alanlara da uygulanabilir bir şablona dönüşüyor. Mesela anne-çocuk ilişkisinde annenin çocuğuna gösterdiği emek neoliberallere göre bir yatırım, bir beşerî sermayedir. Bu sermaye ileride gelir üretecek. Annenin geliri ise ruhsal bir kazançtır, gösterdiği bakımın başarılı olduğunu görmesinden duyduğu tatmin duygusudur. Aynı şekilde, neoliberallere göre zengin ailelerin yoksul ailelerden daha az kalabalık olmasının sebebi, çocuklara en az kendilerinin sahip olduğu düzeyde beşerî sermaye aktarma gerekliliğidir (Foucault, 2015a: 200-201).

Durkheim'da, garantör devlet olmadan hiçbir kişisel özgürlük var olamazdı. Fakat Foucault'da özneler, sanayi ve ticaret toplumunca serbest mübadele ya da bireysel zenginleşmeyle, gönüllü ve kendiliğinden rücu edemezlerdi. Hem hesapçı birey hem de üretici emekçi olan insanın yeni idealinin kurumsal biçimleri olan zihin eğitimi türlerini, beden denetimi, emek örgütlenmesi, yerleşim, dinlenme ve boş vakit türlerini, stratejisti olmayan bir stratejiyle düşünmek ve yerleştirmek gerekirdi. Ekonomik faaliyete gerekli insan kaynaklarını bu verimlilik düzeneği sağlamıştır. Üretimin ve tüketimin büyük dolaşımı içinde işlemeye elverişli ruh ve bedenleri üretmeye devam eden de budur. Normalleşme ve verimlilik düzeneğinin genel ilkesi, bedenler üzerindeki disipline edici öznenin dolaylı panoptik tarzda şekillenmesidir (Dardot ve Laval, 2018: 364).

Günümüz finans kapitalizminde değerler yok edilmektedir. Neoliberal rejim tükenme çağını başlatmıştır. Şimdi sömürülecek olan ruhtur. Bu yüzden depresyon ya da tükeniş gibi ruhsal rahatsızlıklar çoğalmıştır. Kendini mükemmelleştirmeye çalışmak, kendini sömürmektir. Yeni bir boyun eğme biçimi olan neoliberal kendini uyarlama dini, fanatik özellikler kazanmıştır. Sürekli olarak "Ben" üzerinde çalışma Protestanlığın boyun eğdirme ve tahakküm tekniğini temsil eden kendini gözleme pratiğine benzer. Günahların yerine peşine düşülen olumsuz düşünceler ruhu gerilime sürükler. Sınırsız uyarlama ile acı dahi sömürülür. Neoliberal psikopolitika, insan ruhunu öldürür. Neoliberal rejimin öznesi uyarlama buyruğuyla devamlı performans gösterme baskısı altındadır. Tedavinin öldürme olduğu ortaya çıkar (Han, 2019: 38-39).

Foucault, öznellik dispozitifinin iki ana sorunsallaştırma alanından oluştuğunu söylemektedir. İlki, öznenin kendisine dair bilgisi, Foucault'nun biyopolitika ve yönetimsellik çözümlemelerinde çağdaş öznenin tarif eder. Tutumları yönlendirmek

için yönetimselliğin öznelere dâhil ettiği hakikat rejiminde, söylem yoluyla özneye dair bilginin üretilmesi, öznenin kendisini bu nesnelleştirici bilme düzenine dâhil etmesi, bunu yaparken de kendisine dair hakikati dile getirmesi esastır. İkincisi ise kendini bilmeye çalışan özne, aynı zamanda eylem alanını kurmasına yarayan yasa-merkezli ahlak, yönetsel öznellikte kilit rol oynar ve ruhanilik kipindeki bir hakikat arayışında, hakikate erişimin ön koşulu öznenin tarihsel dönüşümüdür (Eksen, 2016: 115-116).

Rasyonal söylemlerde, özne ve nesneler norm ve sapma yoluyla oluşturulur, düzenlenir, temsil edilir, değerlendirilir ve idare edilir. Söylemler bir hakikati dolaşıma sokar ve bir tür sağduyu halini alırlar, ama söylemi kuramlaştırırken Foucault öncelikle normlar ve normalleştirmeye vurgu yapar. Ancak yönetim rasyonalitesi söylemsel olarak iş görse de bunun ötesine geçer; bir normatif aklın meşru bir şekilde yönetmeye, hayatı yapılandırmaya başladığını kavrar. Dolayısıyla, neoliberalizm varolma biçimi olarak toplumsal ilişkileri ve kendimizi idare etmeye yönlendirir (Brown, 2018: 135).

Tüm kendilik senaryoları, karmaşıklığın ve rekabetin bütün yükünü yalnızca bireyin sırtına yüklemeye yöneliktir. Lacan deyimiyle ruh yöneticileri, çalışmada belli bir tutum ve belli bir öznellik beklentisini tamamen öznelere yükleyen ve hızlı tepki göstermenin, yenilik yapmanın ve yaratmanın rehberliğini sunan yeni bir yönetim biçimi getirirler. Neo-özne, kendini ve iletişim ilişkilerini ve küresel ekonomiyi yönetebilen, problem çözücü ve güvenilir bir işletmeci mantığıyla çalışma çilelerini yüklenecek, şirketin başarısı için kendini daha başarılı kılacak şekilde çalışmalıdır. Böylece bireyin, şirket piyasasının makro-kozmosuyla kusursuz uyumlu bir mikro-kozmosa ulaşılır. Kişisel refah ve mesleki ödüllendirmeyi elde edebilmek için kendi performansını artıran bir öznellik işletilir (Dardot ve Laval, 2018: 379-381).

Hapishane-fabrikalar, manastır-fabrikalar, yıllık bir ücretle işçinin zamanının tümüyle satın alındığı ücretsiz fabrikalar bir patron düşüdü ya da kapitalist arzusun fantazmalar düzeyinde her zaman üretmiş olduğu şeydir, asla tarihsel olarak var olmamış bu patron düşü, bu sanayi panoptiği 19. yy. da gerçek oldu. Fransa'nın tek bir bölgesinde, bu koşullarda çalışan kırk bin kadın işçi vardı, Batı toplumlarında hapishane-fabrikalar, yatılı-fabrikalar, manastır-fabrikalar modeline göre örgütlenmiş tekstil fabrikaları kompleksi vardı. Özünde aynı işleyişe itaat eden, eğitimin, ıslah edici ve tedavi edici kurumların maliyetinin çok ağır olduğu anlaşıldı, bu hapishane-fabrikaların, bu dev evlerin katı yapısı iflası getirdi ve hepsi yok oldu (Foucault, 2015b: 242-243).

Neoliberal kendilik yönetimselliği, kendinden daima daha fazlasını bekleyen ve kendine saygısı, paradoksal bir şekilde daha önce gerçekleştirilmiş performanslara dair hissedebileceği hoşnutsuzlukla büyüyen başarılı bir benliğin imalini temsil eder. Ekonomik sorunlar, örgütlenme sorunları olarak görülür ve örgütlenme sorunları ise kendine ve başkalarıyla ilişkilerine yeterince hâkim olamamaya bağlı psşik sorunlara indirgenir. Etkinliğin kaynağı kişinin kendi içindedir, dışsal bir otoriteden kaynaklanmaz. Derindeki motivasyonu bulabilmek için ruhsallık içi bir çalışma gerekir. Ekonomik ve malî zorlama, bir öz zorlamaya ve bir öz suçlamaya dönüşür, çünkü başımıza gelenden sadece biz sorumluyuz. Şirket etkinliği, öznenin içine girmesi buyrulan sözsöl, yöntemsel, ilişkisel akılsallaşmaya bağlıdır. Yeni kendilik normu bir gelişme normudur (Dardot ve Laval, 2018: 382).

İş görenlerin iş içi yüklerinin oldukça yoğun olması ve giderek sosyal ilişkiler açısından yalnızlık hissetmeleri, çalışanların ailelerine de olumsuz yansımalarla neden olmaktadır. Bu nedenle işletmeler iş görenlerin iş ve aile hayatları konusunda bir denge unsuru oluşturmalıdır. Örneğin Japon Şirketleri kendilerini birer şirket ailesi, işveren ve işçileri ise aile üyeleri olarak görürler. Japon müteşebbis, başarılı olmak için kendi şirket ailesi içindeki tüm elemanlara gözü gibi bakmak zorunda olduğunu bilir. Hatta bahar hücumu (şünto) gibi bir piknik havası içinde tüm çalışanlar ve çalışanların aileleri ile bir araya gelerek tanışma, kaynaşma, takım ruhu oluşturma ve aidiyet duygusunu geliştirme etkinliklerinde toplu görüşmeler yaparak ücretlerin artırılması için pazarlıklar da yaparlar. Böylece uzlaşmacı ve kaynaşmacı bir politika izlenerek iş-aile çatışması ve rol çatışmalarının önüne geçilir (Ören, 2018: 163).

Harvey neoliberalizmin baskısı altındaki modern kentlerde tüketicilerin parasını çekmek için yapılan yatırımların paradoksal bir şekilde arttığına dikkatimizi çekmektedir. Meselâ mutenalaşma, stadyumlar, alışveriş merkezleri, marinalar, egzotik yemek ve eğlence yerleri kentsel yenilenmeye yönelik stratejilerin yüzü olmuştur. Sosyolojik açıdan mekân/kent mekânları, yaşanılan yer olmanın ötesinde toplumsal/politik yaşam deneyimlerine, kültürel çoğulculuğa, yeni düşünsel formlara karşılık gelmektedirler. Bu anlamda postmodern bir mimarî tarzda inşa edilen alışveriş merkezlerinin çağdaş insanın zihin yapısının silüetini yansıttığı söylenebilir (Aytaç ve Öztürk, 2018: 2039).

5.6.Neo-Öznede Risk Yönetimi

Foucault, gündelik yaşamın, en küçük mekânsallığa kadar, bireyselleşme ve özneleşme, yani aynı anda hem daha özgür hale gelme hem de daha disiplin altına alınma sürecine dair yansımalarını analiz etmiştir. Panoptikon kulesinin merkezileştirme işlevi, bugün parçalanarak yerel ve esnek gözetleme ve evrensel bir yapıya dönüşmüştür. Tüm bunlar, iktidar merkezi bir özgürlük ve yıkma fantezisi üretme eğilimi gösterir. Deleuze'ün denetim toplumunda, denetim açık mekânlara uygulanır; açık ortama bir unsur yerleştirilir, örneğin bir mahkûma takılan elektronik kelepçe ya da bilgi bankalarına erişim sağlayan şifreler aracılığıyla işleyen yapılar gibi denetim sayısaldır ve birbirine bağlıdır (Wallenstein, 2019: 37-38).

Biyopolitik toplumlarda normalleştirilmiş özgürlük, özneleştirilen güvenlik mekanizmaları olmadan veya anormal ve sapkın olan kurgulanmadan var olamaz. Normale olan tehdit ve tehlike kültürü yoluyla tahakküm, liberal iktidarın ekonomi politikası ile ilerleyerek özneyi özgür, egemen, burjuva, beyaz olarak normalleştirmiştir. Bu öznenin mülkiyet ilişkilerine uymayanlar, sermayeyle emeğin uzlaşımı dışında kalanlar ile erkek merkezli normal çalışma koşulları içindeki kadınlar güvencesizleştirilmiştir. Ailenin geçimini erkeğe yükleyen, yalnızca çoğunluk toplumu için erişilebilir olan normal çalışma koşulları bugün hegemonyasını kaybetmektedir. Liberal yönetimselliğin çelişkilerinden güvencesizleştirme yönetsel normalleştirmeye dâhil edilmekte, neoliberalizmin hegemonik bir işlevine dönüşmektedir (Lorey, 2013: 21-23).

Neoliberalere göre yasa, yasaktan ibarettir, yasağın ifade edilişi kurumsal bir gerçekliktir. Bunun da kendi maliyeti var, cezanın etkinliği ve suç arzı esnetilemez. Esneklik, yani arzın olumsuz talebin etkilerine göre değiştirilmesi, farklı seviyelere, farklı eylem tiplerine göre heterojendir. Panoptikon ya da şeffaflık ve suçun caydırıcılığını sağlayan ceza politikaları, suçun tamamen ortadan kaldırılmasına yöneliktir. Suçu tamamen ortadan kaldırmaya karşı olan neoliberal ceza politikasının düzenleyici ilkesi, sadece karşılaşılan suç arzına göre suç piyasasına müdahale etmektir. Esasında doğru ceza politikası, suçu ortadan kaldırmayı hedefleyen değil, suç arzı ve negatif talep eğrileri arasında denge kurmayı amaçlayandır. Toplumun itaate ihtiyacı yoktur. Toplum belli bir yasadışılık oranıyla iyi yaşayabilir ve bu oran azalırsa kötü durumda kalır (Foucault, 2015a: 210–213).

Ayers ve Saad-Filho'ya göre neoliberalizm üç nedenden ötürü demokrasinin sınırlarını daraltmakta, siyaseti sınırlı bir elit grubunun ve iktisat uzmanının emrine vermekte, bireylerin öznelliğini de sivil toplum ile sınırlandırmaktadır. İlki sermayenin sınıf iktidarını, toplumun çoğunluğunun sömürülmesini yoğunlaştırarak ve bir yandan karşıtlarını dağıtarak gerçekleştirmesidir. İkincisi sınıf egemenliğini küresel çapta gerçekleştirirken toplumsal denge işlevi gören devleti kendi çıkarları doğrultusunda yeniden yapılandırması; üçüncüsü de pazar ekonomisinin dayattığı politikaların sivil özgürlükleri ve de kolektif eylemliliği zedeleyen illiberal bir ajandayı hayata geçirmesidir (Göymen, 2017: 28).

Belirsizlikten kaçınan kültürlerde girişimciliğin kök salmayacağını belirten Busenitz ve Lau'ya göre, bu kültürlerde, bireycilik, belirsizlikten kaçınma, güç mesafesi ve zaman yönelimi gibi bazı değerler, uygun sosyal hareketlilik pazar koşulları gibi sosyal bağlamlar ve risk alma, başarıma isteği, kontrol odağı gibi bireysel değişkenler yeni teşebbüslere destek verir. Hofstede'e göre, erkek kültürler, girişken, hırslı, rekabetçi, özgüvenli, kararlı, saldırgan, para kazanmaya önem verme, atılganlık özelliklerini üretirken, dişi kültürler şefkatli, merhametli, sadık, uyumcu ve içe dönüktür. Erkek kültürlerde, çalışmak için yaşamak ilkesi benimsenirken dişi kültürlerde yaşamak için çalışmak ön plâna çıkar. Erkek kültürler, girişimci kişilik/benlik oluşumunda daha bir etkindir (Aytaç, 2006a: 154–156).

Neoliberal dönemde birey sadece kendisinin üretiminden doğan iktisadi sermayeden değil, genişletilmiş anlamda insan sermayesinin ve toplumsal sermayenin üretiminden de sorumludur. Bu tüm insan davranışının iktisadi davranış biçimine indirgenmesi anlamına gelir. Neoliberal birey homo economicus, sürekli olarak hesap yapan ve kendi yaşamını iktisadi bir varlık olarak üreten ve bunun sorumluluğunu risk yönetimi mekanizması ile alan bir yaratık olarak kurulur. Dünya ile ilişkisi işlevselci bir rasyonalite ile sınırlıdır. Bu ilişki ayrıca kendisini güvencesizleştiren koşullar karşısında gittikçe artan bir kırılganlığı da beraberinde getirir (Göymen, 2017: 29).

İnsan sermayesi, eğitimi bir bütünsel olgu haline getiren ve biyopolitikayı eğitimsel olana yönelik bir biçimde nüfusun niteliğini iyileştirmenin gidişatı olarak yeniden tanımlayan mucizedir. Aynı zamanda ve paralel olarak, eğitim olgusu uzaktan bir yönetim eyleminin merkezi meselesi olur. Bu yönetim eylemiyle, bireyleri doğrudan doğruya biçimlendirmek yerine, dolaylı olarak yatırım seçimleri üzerinde çalışılır. İnsan sermayesinin biraz da fiziki sermaye modelinden hareketle bir yetenek stoğu olarak

tanımlanması, yeteneklerin kendilerinin tikel doğasını dikkate almaz. Bu yetenekler asla edinilmiş şeyler değil gelecekteki imkanlardır: Yeri geldiğinde yapmayı bilmek, olmayı bilmek, eylemeyi bilmek. Başka bir deyişle, yetenekler virtüelliklerdir (Paltrinieri, 2016: 45).

Neoliberal ekonomik dönüşümler kadınları, toplumun yoksul ve dezavantajlı kesimlerini orantısız bir şekilde daha olumsuz olarak etkiler. Kadınlar aile, iş ve toplum yaşamında yardıma ve ilgiye muhtaç olanların bakımını daha fazla üstlenir. Kreş, eğitim, park, huzur evi gibi kurum ve işlevlerin yetersizliği kadınların bu alanlarda daha fazla görev üstlenmesiyle sonuçlanır. Kadın çalışanların artışı ve kadın emeğinde tarihsel olarak mevcut esneklik, parçalı yapı, düşük statü ile düşük ücretin çalışma yaşamını etkilemesiyle ortaya çıkan kadınsılaşma, neoliberal ekonominin dayanaklarıdır ve tüm çalışanlardan beklenmektedir. Buradaki olumsuz vurgu, kadınlığa ya da dişillığe değil, dişil olduğu düşünülen belirli davranışların bireysel rekabette birer taktik olarak kullanılmasınadır (Coşkun, 2019: 249–250).

Harvey'e göre neoliberalleşme, Smith'in ahlâkî duygular teorisindeki özgürlük tarifinde, görkemli bir başarısızlık manzarası çizerken, suçun kurbanlarının üzerine atıldığı Maltusçu dünyanın ete kemiğe bürünmüş halini yansıtır. Kapitalizmin işleyişinde aslî bir unsur olmasına rağmen, ideolojik giz perdesiyle maskelenen, karları özelleştirip, riskleri toplumsallaştırma mantığı neoliberal politikalarla su yüzüne çıkmıştır (Polat ve Basmacı, 2018: 90).

Neoliberalizmde homo economicus, mübadeleci değil, bir girişimci, kendisinin sermayesi ve üreticisi, kendi gelirinin kaynağı bir şirket, kendi kendisinin şirkettir. Tüketici, tükettiği ölçüde üreticidir ve tüketim de, bireyin sahip olduğu belli bir sermaye aracılığıyla kendisi için ürettiği bir şirket faaliyetidir. Maaş, sermayeye aktarılan ücret anlamında bir beşerî sermayedir. Doğuştan ya da kazanılan öğelerden oluşan beşerî sermaye neoliberalleşme göre, sadece kıt kaynakların kullanımıyla oluştuğunda ekonomistler için anlamlıdır. Gelecekte vücut veya genetik yapımız için de bir bedel biçilebilir. Bir toplumun beşerî sermayesi riske girdiğinde, beşerî sermayesinin denetlenmesi, geliştirilmesi ve arındırılması gündeme gelecektir. Böylece genetik kullanımı politik beşerî sermayenin kuruluşu, artırılması ve geliştirilmesi etrafında şekillenir (Foucault, 2015a: 190–192).

Girişimci neo-öznenin maruz kaldığı yaşamsal risklerin sebebi kendi kendinin girişimcisi olmasıdır. Kendilik girişimi, orta çağdan sonra sigortalama teknikleri, piyasa

risklerinden korunma gibi yöntemleri içerir. Cantillon, 18. yy. da girişimcileri güvencesi olan ve güvencesi olmayan şeklinde ayırmıştır. Hükümdar ve toprak sahipleri hariç, herkesi özne olarak girişimciler ile güvencesi olan insanlar diye bölmüş ve girişimcilerin güvencesiz olduğunu, geri kalanın ise görevlerinde oldukları sürece güvenceye sahip olduklarını söylemiştir. Bir general, saray mensubu ve hizmetçinin güvencesi olduğunu, dilenciler ve hırsızlar da dâhil tüm diğerlerinin kendi şirketlerini yöneten belirsiz yaşayan girişimci olduğunu iddia etmiştir (Dardot ve Laval, 2018: 383).

Özellikle sanayi üretimi, teknoloji ve bilgi bakımından muazzam seviyelerde gelişmeler kaydederek topraktan kopan ileri endüstriyel toplumlara özgü olan küresel dünya, zengin-yoksul polarizasyonunun arenasına dönüşen şaşaalı bir yaşama ev sahipliği yaparken; yoksullaşmış, marjinalleşmiş, işsiz, güvencesiz işlerde bir gün aç bir gün tok çalışmak zorunda kalmışların, hayırsever birey ya da devlet yardımlarının yolunu gözleyenlerin ortak mekânı haline gelmektedir (Yılmaz, 2015: 225).

Smith zenginliğin kaynağının emek olduğunu söyler. Fakat emek gücünün fiyatı söz konusu ise, sermaye birikimi arttıkça bireysel kapitalistin zenginliği artacak ve böylelikle çalıştırdıklarına daha iyi bir ücret ödeyecek ve hem kapitalistlerin hem emekçilerin refahı artacaktır. Smith ücretlerinden rahatsız olanların direnişlerinin kendilerine zarar verdiğini de belirtmekte, özel mülkiyetin eşitsizliğe sebep olması halinde de devleti ve hukuku, sermaye birikimini güvenceye almak, büyük ölçekli yatırımlar yapmak ve yoksullara karşı özel mülkiyeti korumakla mükellef tutmaktadır (Kaya Özçelik, 2015: 13–14).

Piyasa yoluyla bireyleşme yeni olmasa da, Beck günümüzde bunun daha radikal bir şekil aldığını göstermektedir. Refah devleti, sosyal yardımlarla toplumsal risklerin oluşumunda rol oynamıştır. Fakat işsizlik ve işgücünün sağlık durumu gibi sosyal risklerin, ekonominin ve toplumun işleyişinden kaynaklandığını ortaya koydu. Risk konusundaki yeni norm, yazgının bireyselleştirilmesidir. Risk artık herhangi bir sosyal devlet politikasının üstlendiği sosyal risk olmaktan çıkmakta ve yaşamsal risk halini almaktadır. İşinin, eşinin ve sağlığının risk altında olması gibi risk, çok kişiselleşmiş bir mikro-risk halini almıştır. Neo-özne bu riskin ve karşılanma tercihinin sorumlusudur, kendi risklerinin yöneticisi olmalıdır (Dardot ve Laval, 2018: 385).

Risk toplumunda esneklik ve eksik istihdam ile çalışma anlayışı çoğullaşmakta ve dönüşmekte ve de bu çalışma hayatında özgürleşme adı altında tüm kesimlere benimsetilmektedir. Bu durum fordist çalışma hayatında elde edilmiş kazanımların

ortadan kalkmasına; güvenli işlerin kaybedilmesi ise risk algısının yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Tam istihdamın getirdiği toplumsal statülerin, mesleklerin içinin boşaltılması çalışan geniş kesimler için belirsiz ve riskli bir yaşam demektir. Bu durum güvencesizlik, risk algısını yaygınlaştırmıştır. Örneğin emek piyasası bireyi geleneksel ve toplumsal değerlerinden kopararak rekabete sürüklemektedir. Çünkü işgücü pazarında ücret getirecek bir işe sahip olmak ve bunun sürdürülebilirliğini sağlamak önemli bir hareket kabiliyeti gerektirmektedir (İlhan ve Yılmaz, 2017: 1777-1778).

Neoliberal sistem, geri ödemesi hiç bitmeyecek bir borçla yaşayan bir insan ve toplum üretir. Borç, hayattaki yoksulluğu daha da artırarak, bireyselliği ve kolektifliği bütün güçlerinden ve imkânlarından mahrum bırakır. Neoliberal homo economicus'u üretmek için en uygun araçlardan birisi olarak etkinliğini sürdürür (Demirtaş, 2018: 46).

Neoliberal stratejinin kalbini temsil eden borçlandırılmış insan kamusal alanın bütününe işgal eder. Neoliberal toplumlarda, toplumsal iş bölümüne dair tüketici, kullanıcı, emekçi, kendinin müteşebbisi, işsiz, turist vs. adlandırmalar borçlandırılmış tüketiciye, borçlandırılmış kullanıcıya ve nihayet, Yunanistan'da olduğu gibi, borçlandırılmış vatandaşa dönüşen öznel borçlandırılmış insan figürü tarafından kuşatılmıştır. Bireysel bir borç olmasa da, herkesin yaşamını ağırlığıyla tam anlamıyla ezen kamu borcu söz konusudur (Lazzarato, 2015: 37-38).

Şirket kâr denetiminin ekonomik, toplumsal, kültürel ve politik faaliyetler bütününe aktarılması, ücretlilerin mali özneleşmesini sağlar. Her ürün bir mali nesne olur ve öznenin kendisi bir hisse senedi yaratıcısı halini alır. Kendilik girişimi teknolojilerinin ücretliyi daha çok özerk kıldığı sanılırken, değerlendirici teknoloji, şirket bağımlılığını artırır. Değerlendirme öznesi, müşteriye, hasta ya da öğrenciye, ötekine, tabi olana şirket önceliklerini dayatır, mesela bir bankanın finans danışmanı gibi, postanenin gişe memuru da herhangi bir ürünün satışlarını artırmalıdır. Kendilik, rekabetçi bir performans tekniğidir ve uyum, entegrasyon ve performansın yaygınlaşmasını hedefler (Dardot ve Laval, 2018: 388-389).

Rekabetçi yapının artırılması ve krizin etkisini yok etmek için emek maliyetinin azaltılmasıyla kötüleşen çalışma koşulları ve esnek emek piyasalarına rağmen işsizlik oranlarının beklenen seviyelere getirilememesi, neoliberal politikaların başarı getiremediğini göstermektedir. Nitekim gerçekleştirilen esnek emek piyasaları ile birlikte özellikle sendikalar her geçen zaman diliminde güçlerini kaybetmektedir. Douzinas'ın da dediği gibi bu sürecin kaybedenleri emekçilerdir. Avrupa'da neoliberal

bir düzen, esnek emek piyasası politikası üzerinden oluşturulmuştur. Esnek emek piyasası işsizlik oranlarını düşürememiştir. Aksine yüksek işsizlik, düşük ücret, kötü çalışma koşulları ve güvencesiz istihdam oluşmuş krizin maliyeti çalışanların sırtına yüklenmiştir (Bakır, 2018: 25-26).

5.7.Neo-Öznenin Klinik Durumu

Psikiyatri, 19. yy. a ait toplumsal tıp biçimlerindenidir. Tıbbın iktidar etkileri aile, okul, fabrika, mahkemeler, cinsellik, eğitim, çalışma, suç vs tüm alanlarda görülmüştür. Tıp genel bir toplumsal işlev olarak hukuka eklenir. Günümüzde iktidarın temel biçimi olarak ortaya çıkar. Fakat tıbbın böyle bir güçle işlev görmesi dine değil, bilimsel kuruma bağlıdır. Tıp disipline etme ve toplumsal kontrol mekanizması gibi birçok işlevi görebilir; bilimsel türde teknik bir bilgiyle ancak hayali bir ilişki kurabilen psikiyatriyi tıpla ele almayı engelleyen budur. Eleştiri aynı düzlemde yer almaz. Delilik ne tıbbîleştirilebilir ne de patolojikleştirilebilir (Foucault, 2019: 81).

Neo-öznenin klinik tablosuna göre kendinin girişiminin muzaffer çehresi, başarıdır. Çöküntü halindeki diğer çehresi de hâkim olunamayan süreç ve normalleşme karşısında yenilgidir. Depresyon ile sapkınlık arasındaki neo-özne, hayran olunan performans ustası ve fırlatılıp atılan haz nesnesi olarak ikiye bölünmeye mahkûmdur. Neo-özne saygı duymayan anarşik haz insanı değildir. Haz almaya yönelten reklamcı buyruk, şeylerin estetikleşmesi/erotikleşmesi ve markanın büyüğü yoluyla arzu nesnesi, haz vaadi olarak oluşmuş seçmeli nesneler evreninin parçasıdır. Fakat neo-öznenin, yönetilme tarzını da ele almak gerekir. Batı toplumlarının geçirdiği dönüşüm, geleneksel otoritelerin bir kriziydi ki bu da eski değerlerin restorasyonu ile aşılabildi. Bu, çalışmaya, teknik ve toplumsal iş bölümüne bağlı olarak sanayi öznelerini kısıtlayan yeni biçimleri göz ardı etmektir (Dardot ve Laval, 2018: 407-408).

Neo-özne insan sermayesinin değerini gelecekte artıran yeteneklerden ziyade şimdi artıranı seçer. Bu şizofrenik bir durumdur, zira birey kendini şimdiki zamanda değerlendirmeye tutar, ama bu değerlendirme hep olabileceği şey üzerinedir. İnsan sermayesi sürekli ertelenen bir vaat gibi vereceği sefa ve kullanımı sürekli geleceğe gönderen yeteneklerden müteşekkildir. Bu psikik bölünme bir yana; insanın düzeni değiştiremediği riskli yaşamının normalleşmesi hatta zorunlu hâle gelmesi, endişe, güvensizlik, şüphecilik, düşmanlık, haset ve saldırganlık gibi duygu ve tutumlar

yaygınlaşmıştır. Dayanışmanın olmadığı çalışma yaşamı sadece bir haz düzeneği değil; bir anlamsızlık, kaygı, stres, taciz, rekabet ve savaş alanıdır. Ayağı takılan, düşen, hata yapan, işten çıkarılan, haksızlığa ve mobbinge uğrayan herkes anında yenilmiş ve başarısız sayılır (Coşkun, 2019: 266).

Neoliberal söylem, Goffman'ın açıkladığı üzere, tımarhanedeki psikiyatrik söylem gibi güçlüdür, yani iktisâdi ilişkileri belirleyenlerin güçlü olan taraf olması nedeniyle mücadele etmesi zor politik bir bilimsel bilgi programıdır, çünkü neoklasik ekonomi şirketleri, sendikalar veya ailelere rağmen sadece bireyi tanır. Neoliberal piyasanın kuralsızlaştırma politikası, saf piyasa mantığı önünde duran tüm kolektif yapıları engelleyici, dönüştürücü ve hatta yıkıcı eylemlerdir. Buna, yabancı yatırımı koruyan çok taraflı yatırım MAI anlaşması örnektir. Bu kolektif yapılar ulus, maaş ve kıdemin bireysel yetkinliğe göre uygulandığı ve çalışanların atomize olduğu çalışma toplulukları, sendikalar, dernekler, kooperatifler, piyasaların yaş gruplarına göre şekillenmesiyle tüketimi denetleyemeyen ailedir (Bourdieu, 2017: 123–124).

Piyasa toplumunda, sermayedarların sermayesi ile artacak olan servetinin yatırıma dönüştürerek istihdamın ve ücretlerin artacağı tezi bugün çökmüştür. İşsizlik ve yoksulluk, emek gücünü disipline etmek için araçsallaştırılmakta, bir maliyet olarak görülen emeğin doğal fiyatını ucuzlatmakta ve sömürünün yoğunlaşmasını sağlamaktadır. Serbest piyasayı koruyan ölçüde, ancak zorla ve gönülsüzce kabul edilen, kapsamı giderek daraltılan ve edinilmesi giderek güçleşen yardımlar, bu büyük toplumsal sorunu geriletmede etkili olmaktan uzaktır. ILO'ya göre zorla çalıştırılan 21 milyon modern köleden 150 milyar dolar illegal kâr elde edilirken, istihdam edilenler daha yoğun sömürülmekte ve işsizler insan makinelerini birikim piramitlerinde kurban eden bir üretim yığnında bulunmaktadır (Kaya Özçelik, 2015: 30–31). Çalışma hakkının istismarı, serbest piyasanın güvencesi iken çalışanın güvencesizliğine ve risklere davetiyedir.

Kişinin göreve ve şirkete adanmışlığının dinamiklerini güvencesiz çalışmada, çile ve streste bulan sosyal Darwinci bir dünyanın pratik inşası, yönetim kademeleri de dâhil tüm işyeri hiyerarşisinde işsizlik tehdidi ve prekaryalaşma sayesinde ehlileşmiş bir işgücü ordusunun varlığının ve güvencesizliğin ürettiği prekaryalaşmış habitusların iş birliği olmasaydı kuşkusuz ki bu derece başarılı olamazdı. Bireyin özgürlüğünden destek alan bütün bu iktisâdi düzenin temeli, işsizliğin, prekaryalaşmanın ve işsiz kalma korkusunun ürettiği yapısal şiddettir. Bireyci mikro ekonomik modelin ahenkli

işleyişinin ve kişisel çalışma motivasyonunun koşulunu son tahlilde kitlesel bir olgu oluşturmaktadır: İşsizler ordusu. Gerçi bu bir ordu da değildir, zira işsizlik yalıtır, atomize eder, bireyselleştirir, hareketsizleştirir ve dayanışmayı parçalar (Bourdieu, 2017: 126-127).

Günümüz çalışanlarının esneklik temelli özgürleşmesi, belirsizliği, istikrarsızlığı besleyerek toplumsal risklerin etkisini derinleştirmektedir. Düzenli bir iş vb. için rekabete zorlananlar güvensizlikle depresif kişilik/karakter yapıları geliştirmektedir. Kişiliğin bağıllık ve kendini geliştirebilme potansiyeli, yeni kapitalist kültürün bağlan(a)mama, güven(e)meme, kısa vadeli ilişkiler gibi parametreleriyle çatışmaya girmektedir. Çalışanlar geçicilik ve akışkanlık içinde toplumsal ilişkilerden kendini geri çekmektedir. Bu da dayanışmayı zayıflatır ve sosyal sermayenin yıkımına yol açar. Ayrıca neoliberal sınıf yapılarını dönüştüren güvencesizliğin neo-öznel/çalışanlar aracılığıyla inşası, eşitsizliği yeniden üretmektedir (İlhan ve Yılmaz, 2017: 1791).

2003 TÜİK verilerinde çalışanların genel mutluluk düzeyi, 2008 ekonomik krizi nedeniyle düşüşe geçerek azaldığı görülmüştür. 2003-2014 arasını kapsayan çalışma hayatının analizinde ise çalışanlar mutluluğun kaynağını sırasıyla sağlık, sevgi, başarı, para ve iş değerleri olarak tanımlamış, mutluluğun kaynağını iş olarak görenlerin sayısının da gittikçe azaldığı ortaya çıkmıştır. İş yeri ilişkilerinden memnun olan çalışanlar, elde ettikleri kazançla ilgili memnuniyet belirtmiş diğer taraftan çalışma koşulları ve idari konuların ücret miktarı ve ücretler arası farklılıktan daha fazla sorun teşkil ettiği sonucuna ulaşılmıştır (Beşel vd., 2015: 315-316).

Foucault, tıbbileştirilen toplumu 18. yy. da çözümlemektedir. Buna göre tıp normallikten ziyade sağlık üzerinde ilerlemiş, hastalığın kaybettireceği ve yeniden sağlanması gereken güç, esneklik ile emek gücü kapasitesi niteliklerine başvurmuştur. 19. yy. tıbbında norm, kavramlarını oluşturduğu ve müdahale şekillerini belirlediği bir işleyiş ya da organik yapı biçimine göre, sağlığın kendisinden daha fazla alan işgal eder. Böylelikle, daha önceleri hekim için marjinal ve salt kurumsal olan fizyolojik bilgi, tüm tıp düşüncesinin merkezine yerleşecektir. Bu yapılandırma ise, bir deneysel pedagojik kurum olarak kliniği vaftiz etmiş olur (Demir, 2018: 7).

Buraya kadar ki klinik açıklamalar göstermektedir ki, çalışan neo-öznenin delilik üzerinden analizini ortaya koyan Foucault, takipçilerini bunun üzerine düşünmeye sevk etmiştir. Marjinal konumda olan deliler, suçlular, hastalar, yoksullar vb. üzerindeki tarihsel kazı ile birçok toplumsal problemin kaynaklarına tuttuğu ışığı günümüze tutmak

mümkündür. Örneğin yoksulluk sorununun marjinalliği çalışma olgusu ile ilintilidir. Çünkü yoksul olanlar ya çalışabilecek durumda değildir ya da çalıştığının karşılığını tam olarak alamamaktadır. O halde sorunsallaştırılabilecek olan şey, bugün yoksulluğa ya da işsizliğe, Foucault'nun çalış(a)mayan/marijinal ile başlattığı analizi çerçevesinde bir karşı çözüm üretmenin yoksulların girdiği girdaptan çıkmasını sağlayıp sağlamayacağıdır.

5.7.1. Çalışan Neo-Öznenin Aşman Özerkliği

Esnek çalışma koşulları çerçevesinde, kendi yaratıcılıklarının sorumluluğunun kendilerinde olacağına, kendi hayatlarını kendi kurallarına göre ve kendi arzuları doğrultusunda şekillendirebileceklerine inanan neoliberal özneler; kendi arzu ve adapte oluşlarıyla sermayenin tabi kılma biçimlerine katılırlar. Özgür ve özerk olduklarına inanıyor olmaları, kendilerini gerçekleştirme imkânına sahip olduklarına duydukları inanç onları somut yaşam ve çalışma koşullarına katlanmalarını ve böylece sömürüye açık hale gelmelerini kolaylaştırır. Ekonomikleştirilen hayat özgürlük ya da kendini gerçekleştirme yerine; korku ya da kontrolü kaybetme gibi deneyimlerle, kesinliklerin ve teminatların ortadan kalkması sonucu ortaya çıkan güvensizlik hissiyatıyla, keza başarısızlık, toplumsal açıdan düşüş ve sefalet korkusu ve deneyimiyle karşılaşır (Göymen, 2017: 29).

Disiplin toplumunda benzer bireyler ve kitleler, yan yana dizilirken; kontrolün dijital sistemlerinde ayırklar ve yığınlar, kaotik işlemle kodlanmıştır. Bedenlerin performansı, varyasyon halindeki kontrol şebekelerine kaydedilmiştir. Kontrol, toplumsal alanda yeni bir iktidar tekniğini üretime sokmuştur. Artık yaşam boyu eğitim vardır ve değerlendirme prosedürlerine başvurarak işler; çalışma, boş zamanı da kuşatan bir performans ölçüsüdür. Herkesten girişimci, yatırımcı ve rekabetçi olması beklenmektedir. Hastane, gündelik hayatın tıbbileştirilmesinin bir parçasıdır, hasta kontrole gider, çünkü hastalık kontrol altındaki bir bedenin parçasıdır. Para, bedenleri ve nüfusları kuşatarak, onları tüketim ve reklamcılık, enformasyon ve iletişim içerisinde açılar. İşte bu yüzden borç, kontrol toplumunda duygusal, kültürel, finansal dizgelerde örgütlenir (Çalcı, 2016: 80).

Batı modernliğinde, ekonomi politik yeniden üretim ve yaşam, iktidar ilişkilerinin ürünüdür. Tabi kılma ile muktedir kılma, düzenlenme ile özgürleştirme

arasındaki modern özneleştirme paradoksudur. 1960’larda neoliberal yönetsel yaşama ve çalışma koşulları, kendisini ısrarla normal çalışma koşullarından, disiplin ve denetimden ayırmaya çalışmıştır. Burada, insanın ne iş yapacağına kendisinin karar vermesi; güvencesiz çalışma ve yaşama biçimlerini tercih etmesi, kendi zamanını kendisinin düzenleyebilmesi, daha fazla özgürlük ve özerkliğin mümkün olması ve kendi kaderini kendisinin belirlemesi yani özbelirlenim söz konusudur. Emek iyi kazanmak değil, işten keyif almak olmuştur. Burada asıl gözetilen, çeşitli becerileri hayata geçirebilme olanağıdır (Lorey, 2013: 25-27).

Kablolu işçiler olgusu gelecekte, çalışma biçimimiz değıştikçe daha da artacak. Evde çalışmaya kimi işveren şüpheli yaklaşmaktadır. Bir çalışanın yaptığı işi, büro dışındayken gözetlemek çok daha zordur. Bu yüzden, çalışanların özgürlüklerini suistimal etmemeleri için, düzenli aralıklarla büroya gelmeleri ya da yaptıkları işle ilgili raporları daha sık vermelerini istemek gibi kontrol biçimleri devreye girebilir. Esnek çalışma ile aynı işte çakılı kalmayacağı ve iş yaşamlarını kendileri plânlayabileceğini savunanların karşısında başkaları, esnekliğin kendi istedikleri gibi insanları işe alıp işten çıkaracaklarını ve güvence fikrini aşındıracağını söylemişlerdir. İşverenler, işgücüyle yalnızca kısa dönemli bir bağlantı içine girecek ve fazla ödeme ya da emeklilik haklarını en aza indirebileceklerdir (Giddens, 2013: 822–823).

Locke’tan bu yana liberal demokrasinin vaadi, halk ve birey egemenliğinin sağlama alınmasıydı. Yani modernlikte homo politicus aynı anda hem bireysel egemenlikte köklenmiş hem de bu bireysel egemenliğe toplumsal, siyasi ve yasal düzlemde saygı gösterileceği vaadine işaret etmiştir. Homo politicusun yerini insan sermayesi figürü aldığında, Mill’in sözüyle, herkes kendi yolundan kendi iyiliğinin peşinden gitme hakkına sahip değildir. Tüm sermayeler gibi insan sermayeleri de rakiplerinden daha iyisini yapmak ve kendilerini piyasaların gidişatına göre ayarlamak durumundadır. Disiplinli ve sorumlulaştırılmış olsa da piyasa bu sermayeyi hızla karanlık bir sona sürüklemektedir. İnsan sermayesinin işverene tabiyeti, çözünmezliği ve artırılabilmesi, onu diğer sermaye türlerinden ayırmaktadır (Brown, 2018: 127–128).

Yönetme sanatı olarak finansallaşma, kendi biyo-iktidarını sivil topluma göre kendi dışallığıyla ortaya koyan, üretim ve istihdamı artırmaya yarayan yönetilebilir bir toplumun dönüşümüdür, yani bir biriktirme mantığı taşıyan kapitalizmin devamıdır. Emekğin özerkleşmesi hareketine karşı, soyut, esnek ve akışkan para/sermayesi özerkleşmiştir. Foucault’un deyimiyle sivil toplumun kendi kendisini düzenlemesi, yani

hukuksal özne ile ekonomik özneyi bir araya getiren sivil toplum finansallaşmıştır. Bu toplumsal yapının boyutları sayesinde finansallaşmanın yönü sermayeden gerçek otonomluğa çevrilebilir (Marazzi, 2014: 68-69).

Esnek çalışma, yaratıcılara zaman, mekân ve geleneksel yönetimin olmadığı bir serbestlik içinde, istediği işi gönüllü seçme, şirket yönetimi baskısından uzaklaşma, kendi işinin kontrolüne sahip olma gibi demokratik ve eşitlikçi üretim koşulları vaad eder. Buna karşın, esnek çalışma, serbest zamanı giderek yok ederken, emeğin 7/24 bir mesaide denetlendiği, işin tüm yaşama yayıldığı bir düzeni de beraberinde getirmektedir. İşyerleri artık Foucault'nun kapalı bir disiplin mekânı değil, Deleuze'ün açık bir denetim mekânına dönüşmektedir. Raunig'e göre de esneklik ve özerklik gündelik hayata yayılmakta, çalışanlar istekli olarak esnek çalışmayı seçmektedir ve bu seçim, sömürüyü kabullenmek demektir. Kendi kendini güvencesizleştirme, yaratıcılığın ve hayatın her vehçesinde sömürüyü kabullenmektir. Güvencesizleştirme, kültürel bir özellik kazanmıştır (Evirgen, 2018: 166-167).

Esnek/güvencesiz çalışma alt kademedekiler için acizliği ve pasifliği beslemekte zayıf bağlar oluşturmakta ve istikrarsız bir ortamda, hayatta kalabilme adına başlarını aşağıda tutma eğilimine sebep olmaktadır. Hecksher'in belirttiği işten atılma endişesiyle yönetici kaplanlarına görünmez olma beklentisine Fraser, duygusal kopuş adını vermektedir. Geçiciliğin, belirsizliğin, seyyaliyetin çalışma dünyasında güvencesizleştirici bir kültürün yayılımını dayatan esnek kapitalizmde geleneksel çalışma ilişkileri, insan karakteri ve tüketim gibi her şey bir anda değişmekte, bireyler birbirlerini tanıma fırsatından yoksun bırakılmaktadır. Bu durum aşırı bireyciliğin, parçalanmanın, değer kayması, huzursuzluk, kaygı ve stresin artmasına yol açmaktadır. Öznenin özerkliğinin elinden alınması, mahremiyetin teşhiri ve çalışanların sürekli gözetlenmesi yeni kapitalizmin ideolojik ve kurumsal baskısının önemli yansımalarıdır (İlhan ve Yılmaz, 2017: 1779-1780).

Günümüzde, fabrika, okul, hastane, hapisane gibi kurumların gayesi, bireyleri dışlamak yerine sabitlemektir. Bu kurumlar bireyleri dışlasa da ilk hedefleri bir üretim sürecine, bir üretici oluşturma ya da normalleştirme, ıslah etme sürecine bağlar. Böylece, belirli bir norm çerçevesinde üretim ya da üreticiler garanti olur. Marijinallerin dışlanması ya da marijinalliğin güçlendirilmesi için bireyleri toplumsaldan dışlayan 18. yy. tecridinin yerine, içirme ve normalleştirme için bireyleri üretim, formasyon, reform ya da ıslah aygıtlarına bağlayan 19. yy. tecridi konabilir. (Foucault, 2015b: 245–246).

Çalışma süreleri en yüksek olan çalışanların duygusal bağlılık düzeyi yükselmektedir (Aydıntan ve Kördeve, 2016: 44–45). Çalışanın yönetilmesi duygusal bağlılığın artmasıyla daha da kolaylaşacaktır. Öyleki, özünde sosyal olan birey ailesine, eşine, çocuğuna duyması gereken bağlılığı dahi uzun çalışma süreleri nedeniyle çalıştığı işyerine ya da kuruma geliştirmektedir, çünkü işte çalıştığı kadar ailesi ile zaman harcayamayınca ailesine, çevresine yabancılaşmaktadır. Şirkette verimli olan neo-özne, ailesini ve sosyallığını ikinci plana bırakmak durumunda kalmaktadır. Aile bağlılığı, arkadaş bağlılığı, bir çeşit şirket/iş bağımlılığına dönüşmektedir. Artık neo-öznenin birinci derece ailesi sürekli rekabet/mücadele içinde olduğu şirket ve çalışanlarıdır.

Özellikle emeği koruyan sosyal devlet düzenlemelerinin ilgası, neoliberal sermaye politikalarıyla sosyo-ekonomik sistemi dönüştürmüştür. Şirketlerin, istihdam yapısını, iş bölümünü hızlı bir şekilde değiştirilebilen ve maliyeti azaltıcı fonksiyonlara sahip esneklik, çalışma hayatını dönüştüren bir sermaye aracıdır. Düşük ücretler, çalışan haklarını ve yüksek ücretleri ödemekten kaçınmak, geçici personel çalıştırmak, sigorta primlerinin ödenmediği kısa vadeli sözleşmeler ve sözleşmeler, görev yerlerini ve personel sayısını değiştirme hakkını kendi kendisine tanıyan işveren tipleri, esnekliği sermaye için varoluşsal kılmaktadır (İlhan, 2019: 362-363).

Yönetişim özneleri kendisini işe koşan uluslar, firmalar, üniversiteler gibi oluşumların gaye ve rotalarına entegre eder. Kamusal hayatta yönetim, liberal demokrasinin adalete gösterdiği alâkanın yerine problemlerin teknik formülasyonunu, hak mevzularının yerine verimliliği, yasallık yerine etkinliği geçirir. İş yerinde ise, sendikalarda ve işçi bilincindeki yatay dayanışmaların ve mücadele politikalarının yerine hiyerarşik biçimde düzenlenmiş ekipler, çok taraflı iş birliği, bireysel sorumluluk ve anti siyaseti geçirir. Yönetişim, bireysel faillik ve imkânlar, toplumsal konum veya olumsuzluktan bağımsız, kendi kendine yetmeyi sağ kalmanın ve erdemin mahalli haline getiren sorumlulaştırma politikaları ve pratikleri için olduğu kadar, sahaların ve davranışın en iyi pratikler ve nirengileme ölçütleri aracılığıyla ekonomikleştirilmesi için de hayati bir mekanizmadır (Brown, 2018: 151).

Axel Honneth'in ifadesiyle toplumsal özgürlük kavramı 19. yy. da birbiriyle rekabet halinde algılanan eşitlik, özgürlük, kardeşlik ilkelerini uzlaştıran bir anahtar sözcük olarak belirmiştir. Böylelikle dayanışma ilkesiyle, gerilim taşıyan bu üç ilke bütünleştirilmiştir. Bu geleneğin çağdaş ifadesi demokratik sosyalizmdir. Bu ifade özgürlük, toplumsal adalet ve dayanışma için bir uluslararası hareketi anlatır. Sosyalist

bakış açısına göre özgürlük ile zıtlık taşımayan eşitlik, bireysel şahsiyetin gelişiminin temel şartıdır. Bu açıdan bireyin özgürlük ve temel hakları toplum içinde insan haysiyeti adına korunmalıdır. İnsan haysiyeti bireyi ve toplumu, çağdaş sosyal gerçekliği mümkün kılan kurucu ilkedir. Bu nedenle robotların ve biyopolitika/biyoiktidar ekseninde egemenliğin yarattığı tahribatın tartışıldığı bugünlerde insani haysiyeti savunmak demek bizatihi insanlığı savunmaktır (Akman, 2019: 5320).

Neoliberal hegemonya halen devam eden bir süreçtir. Neoliberal toplum projesi eğitim, sağlık, ulaşım gibi kurumların sermaye birikim süreçleri için metalaştırılması ve piyasaya uyumlu şekilde yapılandırılmasını kapsar. Neoliberal öğretisi, özelleştirmelerle devletin sistematik bir biçimde deregülasyona tabi tutulması ve serbest finansal piyasalara yönelik bir ekonominin inşa edilmesidir. Böylelikle, kamuda istihdamın küçülmesi, yedek işgücü havuzlarının oluşturulması yoluyla güvencesiz, sendikasızsız istihdamın yaygın bir hale getirilmesi amaçlanmaktadır. Neoliberal dizgenin sermaye birikim süreçlerinde öngördüğü bu model, aynı zamanda yapılan işin niteliğini ve bireyin mesleğiyle arasında kurduğu tutkulu-idealist bağlaşıklığı da söz konusu dönüşümün bir parçası haline getirmektedir (Özdemir, 2014: 29-30).

Stres, taciz ve intiharların artışı gibi zihinsel patolojiler hedeflere ulaşmada sorumluluğun bireyselleşmesiyle alâkalıdır. Kolektif çalışmanın zayıflaması ücretlinin bu tecridini güçlendirir. Denetim vurgusu, örgütlenmedeki toplumsal oyunu, yani ücretlilik ilişkisindeki özgürlük sayesinde ücretlinin özerkliğini engeller. Normalleşen meslekî risk, bireyi, şirket kitaplarının coşturucu ve zenginleştirici diye yorumladıkları sabit bir zayıflığa sürükler. İşletme öznesi kendi narsisizmini, rekabetçi bir savaş ortamında benlik ile şirketin başarısına bağlar. Neoliberal şirket, rekabetin belirsizliği ve sertliğiyle yenilgi, utanç, değersizleşme tarzını dayatır. Çalışmadaki yeni örgütlenmenin çelişkileri mesleki hayal kırıklıklarını teşvik ederek, toplumsal çatışmayı engeller çünkü iktidar okunabilir bir şey değildir (Dardot ve Laval, 2018: 397-398).

Weber kapitalizmi çileci bir etik, çok katlı ayrımlar mesela mal sahipleri ile üreticiler, üretim ile mübadele arasında ve verimli servet üretimi uğruna kullanılan bir araçsal rasyonalitenin bileşimi diye tarif etmişti. Weber'e göre kapitalizmin ironik, hatta trajik yönü, insanın hâkimiyetine, hatta insan özgürlüğüne dönük bu başlangıçtaki projenin, insanı demirden bir kafese kapatan, eşi görülmemiş bir insan tahakkümü düzeneğiyle sonuçlanmış olmasıdır. Bürokrasi gibi kapitalizm de bir araç olarak

başlayıp, kendi amaçları olan, tüm failleri bu amaçlara hizmet etmekle sınırlayan bir sisteme dönüşmüştür (Brown, 2018: 130).

Kapitalist ideolojilerden biri de toplumsal koşullardaki olumsuzluklara karşı sabretmeyi ve sunulan fırsatlardan yararlanmayı öğütlemesidir. İş hayatında başarı, bireysel çaba ve kendine doğru hedefler belirlemeye bağlıdır, böylelikle sisteme uyum mümkündür. Kitle iletişim araçları gibi toplumsal varlığın pek çok alanında sıklıkla bireysel çabasıyla zorlukları aşmış, iyi bir konuma gelmiş ve sonunda mutlu olmuş insanların yaşamları öyküleştirilir. Bu ideoloji kapitalizmin ideolojik araçlarıyla toplumsal yaşamın katı gerçeklerini olumlu göstererek kendi varoluşunu sürdürür. Ekranlarda, şöhret, zenginlik gibi hayallerin bireysel çaba ve kendini piyasaya kabul ettirmeyle gerçek olabileceği yansıtılır. Oysa dizi setleri gerçekte ağır çalışma koşullarına, sigortasız ve güvencesiz çalışma ortamlarına örnektir (Çeliker Saraç, 2019: 438).

Kitle iletişim araçları ile öznelerin beyinleri yönetilmekte iken arka planda bu biyopolitik yönetimselliği kolaylaştıran çalışan öznelerin de ezildiği ve haklarından mahrum bırakılarak sahnedeki öznelerin zamanından geçimliğinden sömürüldüğü gibi, sahne arkasındaki öznelerin sömürüye dâhil edildiği görülmektedir.

Günümüzde kimliklerini ve ne olduklarını hararetli bir şekilde gösterme girişi, giyimden saç stillerine, aksesuarlardan ten ve kas biçimlerine kadar çeşitli bedensel imajlarla yapılmaktadır. İnsan bedenini çekici göstermenin, bedensel bir kimlik duygusu ifade etmek için kullanılması yaygın hale gelmiştir. Bedenin cinsel ve erotik bir nesne olarak teşhiri, erkek bedeni için de geçerlidir. Erkek dergilerindeki fotoğraflar, reklâmlar, günümüzde ise TV dizileri ve çeşitli görsellerle erkek bedeninin cinselleştirilmesi yaygınlaştı. Maço erkek gerçekliği, erotik ve narsistik erkek görüntülerin istilasına uğramaktadır (Tekin, 2018: 139).

Bireysel hürriyetlerin dokunulmaz olduğunu savunan her siyasi hareket, neoliberal sürüye dâhil olabilir. Daha fazla kişisel hürriyet arzusu, örneğin bütün dünyayı saran 1968 siyasi ayaklanmalarının şeklini güçlü bir şekilde değiştirdi. Aile, eğitim, şirket, bürokrasi ve devletin kısıtlamalarından kurtulmak istediler. Ama 1968 hareketinin öncelikli siyasi amacı toplumsal adaletti. Neoliberal söylem, bireysel özgürlük sayesinde narsistik tüketicilik ile devlet iktidarını ele geçirerek toplumsal adaleti sağlamak üzere saf tutmuş toplumsal kuvvetleri birbirinden koparma gücüne sahiptir. Örneğin ABD solunda, siyasi aktörlerin özgürlük ve kimliklerin tam

tanınmasına ters düşmeden, toplumsal adalete ulaştıran kolektif disiplinin imkânsız olduğu uzun zaman önce kanıtlanmıştır. Bu ayrımları neoliberalizm yaratmadı, ama sömürmesi, hatta körüklemesi çok kolay oldu (Harvey, 2015: 49-50).

Weber'in anlatısı bugün kulağa köhnemiş gelmektedir: Neoliberal rasyonalite, içindeki ağlamaklı yaratıkların elde edemedikleri özgürlüğü uzaktan hayal meyal seçtikleri bir kafesten çok daha fazlasını oluşturmuştur. Marx'ın vampirimsi, sömürücü bir şekilde genişleyen, fetişist her girişimi ayağa düşüren kapitalizm tasviri de neoliberal rasyonalitenin oluşturduklarının yanında yetersiz kalmaktadır. Weber ve Marx kapitalizmle uyumsuz bir siyasi dış ve öznel iç varsayarlar; özgürlük, eşitlik ve halk egemenliğinin vaadini sergileyen bir siyasi hayat; kıymet, saygınlık, kendi kendini yönlendirme ve hatta anlamlılığa göbekten bağlı bir öznel şahsiyet figürü. Neoliberal aklın devletleri, yurttaşları ve ruhları homo oeconomicus imgesinde yeniden yapılandırıp homo politicusu ortadan kaldırması, tam da böyle bir dışsallık ve içsellik yok olması tehlikesini doğurmaktadır (Brown, 2018: 130).

İstihdam ilişkilerindeki dönüşüm ve standart-dışılığın yaygınlaşması kalıcı işsizlik/yeni yoksullukların türemesine, prekarya ve fleksitarya gibi yeni anlayışlara neden olmaktadır. Burada prekarya, güvencesiz işlerde çalışanlar, emeğe ilişkin güvencelerden mahrum kesimleri karşılamaktadır. Yeterli geçimliğe engel olan bir emek piyasası güvencesizliği, rastgele işe alma ve işten çıkarmada, statü kazanma ve ilerlemede koruyucu yasaların ve yöntemlerin geliştirilememesi gibi etkenler iş/meslek algısının değişmesine ve iyi/kötü, garantili/geçici, güvenceli/güvencesiz iş gibi dikotomiler yeni gerçekliklere yol açmaktadır (Yılmaz, 2019: 1721-1722).

19. yy. modern toplumu, bireylerin mekânsal aidiyetine ve denetimine ilgisizdir, bireylere ilgisi onların kendisine sunacağı zamanla orantılıdır. İnsan zamanının üretim aygıtına sunulması, üretim aygıtının yaşam/varoluş zamanının kullanılması için denetim uygulanır. Sanayi toplumunun oluşması, insan zamanının pazara, satın almak isteyenlere sunulmasına bağlıdır ve zamanın çalışma zamanına dönüşmüş olması gerekir. Hapishane-fabrika gibi kurumlar yönetilemeyince, insanların sabah gelip akşam gidecekleri bir çalışmanın olduğu ve zamanın, çalışma zamanına dönüşmesi için denetlendiği kurumlar çoğalmıştır (Foucault, 2015b: 247-248).

5.7.2. Çalışan Neo-Öznenin Karakterindeki Değişimler

Neoliberal biyopolitik çalışma anlayışına göre başarılı olanlar rasyoneldir. Başarısızlar ise irrasyonel ve sorunludur, patolojiktir, yetersizdir. İşsiz kalan, geçinemeyen, borçlarını ödeyemeyen ölümün sınırında, kendi kendinin girişimcisi ve yatırımcısı iken iflastan, işsizlikten, yoksulluktan kurtulamamaktadır. Ürünler, şirketler, meslekler, insanlar, yetenek ve beceriler, kişilik özellikleri, bilgiler vb. faktörler, kara dönüşmüyorsa feda edilebilir, değersiz bir atıktır. Belirli normlara, örneğin performansa dayalı hiyerarşiler içinde yaşamaya/istihdam edilmeye layık olanlar belirlenmekte, nüfusu yöneten ve rekabetçi performans pratikleri ortaya çıkmaktadır. Neo-özneler kendilerini bu normallik sınırlarına getirmek için sürekli kendileri üzerinde çalışarak işe yaramayan parçalarını dışarıya atmalı, kendilerinden sürekli şüphe etmeli, girişimci bir ruhla eskiyi terk edebilmelidir (Coşkun, 2020: 48-49).

Neoliberal girişimcilik ve sorumlulaştırma, insanları güçlendirmemekte tam tersine zayıflatmakta; sosyal ve psikolojik yönden tehlikeye açık ve savunmasız hâle getirmektedir. İçinde yaşadığımız düzenin ürettiği öznellikler ve karakter yapıları kaygı, şüphecilik, gerginlik gibi etkilere neden olmaktadır. Bir yandan, elde ettikleri başarılarından ötürü büyüklenmeci bir kendilik geliştiren insanlar, bir yandan da kendilerinden ve değerlerinden şüphe duyar ve yetersizlik hisseder ve bu tüm toplum yapısına nüfuz eder. Günümüzde hızlı değişim projeleri ve yeniden yapılandırmalar sistemin, kurumların ve insanların var olmaya devam edebilmek için sürekli bir yıkım-yeniden yapım zorunluluğu ile ilgilidir (Coşkun, 2019: 240).

Dardot ve Laval' a göre neoliberal kapitalizm döneminde emekçinin metaya dönüşme eğilimi artmıştır. Çalışarak elde edilen hakların gittikçe erimesi, geçici/eğreti ve dönemsel yeni istihdam şekillerinin çalışma ilişkilerine damıttığı güvensizlik, kolaylıkla işten çıkarmalar, çalışanları zayıflatan etkenler, emekçilerin bağımlılığını artırarak sosyal korku ortamı yaratmaktadır (İlhan ve Yılmaz, 2018: 304).

Korku kültürünün etkisindeki neoliberal biyopolitik toplumlarda çalışma hayatında yaygınlaşan tükenmişlik sendromu karakter aşınmasına sebep olmakta ve çalışma koşullarını ağırlaştırmaktadır. Bu bağlamda yapılan kişilik ile tükenmişlik ilişkisini ölçen çalışmalar neticesinde; kişilik özelliklerinin tükenmişlikle ilişkili olduğu ortaya konmuştur. Yükseköğretim elemanları örnekleme üzerinde yapılan çalışmada; Neo-Beş Faktör Envanteri ile ölçülen kişilik özelliklerinin tükenmişlikle ilişkili olduğu

doğrunlamıştır. Bulgular yüksek düzeyde duygusal istikrarsızlık; düşük düzeyde dışadönüklük, deneyime açıklık, geçimlilik ve sorumluluk kişilik özelliklerinin tükenmişliği teşvik edeceğini ortaya koymuştur (Dinç vd., 2013: 63).

Tüm çalışma hayatına sirayet eden şirket yönetimselliğinin teşvik ettiği rekabetin, normalin üstünde bir performansı dayatması, çalışan neo-özneye olan yoğun taleplerin müsebbibi olarak görülmektedir. Birey işini kaybetme korkusu ile aşırı ve saplantılı taleplerin üstesinden gelmeye çalışmakta, kendi işinin esasını içeren mesleğinin gereklerini icra etmesine alan bırakılmamaktadır. Yarış pisti misali iş alanlarında işleri koşturmakla meşgul olan birey, çalışma şevkinden çoğu zaman yoksunluk içinde ortaya koyduğu ürüne/hizmete yabancı kalmaktadır.

Baudrillard'ın deyişi ile özne kendisini yeniden üretmekten ziyade aşırı bir imaj ve bilgi üretme ile birlikte dijital ortamda yok etmektedir. Yaşamın tüm alanlarını sürekli olarak saran yeni ağ teknolojileri sanal toplumsallıklar olarak adlandırılabilen yeni ilişki biçimi üretmektedir. Bireyin kaçınılmaz olarak kendisini içinde bulduğu bu sanal alandaki iletişim ve etkileşimler toplumsal yapıyı da yeniden üretmekte tek tipleşmeyi yaygınlaştırmaktadır. Herkesin aynı tarz telefon kullandığı, aynı sosyal medya programları ve kanallar üzerinden iletişimin gerçekleştiği sanal etkileşim alanında bireysel farklılıklar görünmez. Yeni teknoloji ve teknik bilgi bireysel kimliğin inşa sürecini etkilerken benzer kullanımıyla benzer ürünler ortaya çıkarır. Kimliğe yeni inşa alanları sunan teknolojik yapılar ve bireye sınırsız bir alan sunar gözükse de dijitallik, aslında kullanılan teknoloji ve sunulan alt yapı ile sınırlıdır (Ertürk, 2017: 74).

İş yapma usulleri, mevzuat ve yasal bağlayıcı hükümler, çalışanların tutum ve davranışlarını bir örnek, alışıldık, standart bir form içinde tutar. Belli saatlerde işe gelme ve işi bırakma, işi belli usullerle kayıtlama/dosyalama, bürokratik dilin dışına çıkmadan benzer anlatımları kullanma, otorite ve hiyerarşi korkusuyla disiplin ve itaat halinde olmak, değişime karşı mevcut olanı koruyarak üniform giyim ve davranma ölçüleriyle hiyerarşiyi gözetici bir psikoloji içinde olmak, bürokratin/memurun dönüşüm yaşadığına işarettir. Kurumsal sosyalizasyonun katılığı, baskıcılığı, cezalandırıcı ve dışlayıcı bir yaptırımlar dizgesine sahip oluşu, bürokratik ethosun kişilik ve kimlikteki yapıcı rolünün önemini açığa vurur (Aytaç, 2014: 73).

Kişilik inşasında toplumsal cinsiyetin etkisini ortaya koyarken kadının toplumsal rollerinin önemi büyüktür. Çalışan toplumlarda kadının da ücretli işlerde ya da ev dışı

işlerde çalışmasına olan arz-talebin artması sadece karakter inşasını değil, toplumların karakterini de dönüştürmede en etkili dinamiklerden biri konumundadır.

Çalışmayan kadınların benlik değeri toplumun değer yargılarına bağlıdır. Çalışmayan kadınların muhafazakârlık temel değerinin daha önemli olduğu saptanmıştır. Çalışan kadınların ise yeni olana ve yenileşmeye hazır olma durumları daha fazladır. Yenilikçilik değer tipi çalışan kadınlarda daha önemlidir. Çalışan kadınların bugüne ve geleceğe önem vermelerinin oranı çalışmayan kadınlara göre daha fazladır. Bu durum insani değerler ölçeğinde; değişime açıklık temel değeri ile bağdaşmaktadır. Çalışan kadınların değişime açıklık temel değerinin çalışmayan kadınlara göre daha önemli olduğu ispat edilmiştir (Ağtürk, 2015: 107).

Çağdaş kişiliklerin akışkanlığı ya da uçuculuğu üzerine yapılan saptamalara göre, yaşamı özgürce şekillendirme olarak sunulan esneklik, karakteri, kişiliği, başkalarıyla ağırları, değerleri ve ölçütleri erozyona uğratar. Yaşam zamanı giderek daha az programlanabilir. Çalışma artık istikrarlı bir çerçeve, bir kariyer, sağlam bir kişisel ilişkiler bütünü sunmuyor. Projelerin ve misyonların istikrarsızlaştığı, ağırların ve ekiplerin sürekli değiştiği profesyonel dünyada, sadakat ve bağlılık içeren toplumsal ilişkiler yerini anlık sözleşmelere bırakarak özel yaşam, aile örgütlenmesi ve benlik temsilini etkiler. İnsan sermayesi, teknik sermayeyle aynı değer yitimine uğrar ki bu da yaşları ilerledikçe toplumsal ve ekonomik yararsızlıklarının çökertici duygusuyla bireyleri elbette derinden etkiler (Dardot ve Laval, 2018: 398-399).

Seyyarlık ve esneklik, yeni işler ve mekânlar arasında sürekli mekik dokumak emek piyasasının ratio'sudur. Bu piyasada işin kazancına ve çekiciliğine göre sürekli mobil modda olmak, kişiyi değişkenleştirmekte, akışkanlaştırmakta, esnekleştirmekte ve onda sabit karakterin köklenmesini imkânsızlaştırmaktadır. Geçici/kısa vadeli olma, sabit bir aşırı bireyci ve çıkarıcılık, mekânsal ve mesleki konuma bağlılığa ve de stabil norm ve değerlere kapalılık gibi özellikler tümüyle farklı bir emek profilini ortaya çıkarmaktadır. Böylece mesleki değer, norm ve etik ilkelere bağlı, sabit ve güvenilir bir karakter olarak somutlanan eskinin meslek mensubunun yerini, bugünün belli bir meslekte sabitlenmeyi anlamsız bulan, aidiyeti olmayan, geçiciliğin değişken dünyasında devinen yüzergezer çalışanı almaktadır (İlhan, 2008: 320).

Sennett'e göre, esnek çalışma davranışı başarılı sonuçlar yaratabileceği gibi kafa karışıklığı ve zararlı sonuçlanacaktır, bunun nedeni güçlü kişilikler için gerekli olan güven ve amaç sahibi olma, uzun dönemli hedeflere yönelme, adanma, bağlılık gibi pek

çok özellikle çatışmasıdır. Kutsal esnekliğin işçilere daha fazla özgürlük sunması yeni katı sınırlamalar getirir. İşçilerden artık, akışkan takım çalışmaları ile sürekli bir işten ötekine geçmeleri beklenmektedir. Bağlılık, bir varlık değil, bir yük gibi görülmektedir. Yaşam, uyumlu bir kariyer olmaktan çok, ayrık işler dizisi olduğunda ve uzun dönem hedefler aşıldığında toplumsal bağlar ve güven kalmaz (Giddens, 2013: 835-836).

Beden nosyonu ile iktidarı ve tahakkümü örten mitleri yıkmak isteyen Bourdieu itaati toplumsal tahakküm ilişkilerinin bedenselleşmesi biçiminde kavrar. Kültürel maddi tüketimin dayanağı, yine toplumsal olanın bedenlerde yansıttığı algı, beğeni ve eylem şeması sistemleri, yani habitustur. Toplumsal gerçekliğin, alışkanlık ve yatkınlık sisteminin bedenselleşmesi demek olan habitus, fiziksel ve simgesel bir sermaye olan bedenin sosyal güçler ve eşitsizliklerle olan bağını kurar. Habitusların farklılığından üretilen statü, güç ve iktidar ilişkileri, kültürel/ekonomik tercihler, zevkler (spor, beslenme biçimleri, hobiler vb.) ve beğeni yargılarından oluşan değerler setini içinde barındırır. Örneğin burjuva sınıfının gözdesi olan golf, tenis, gibi etkinliklerin işe odaklanmayı kolaylaştırdığı aşikârdır, üst sınıflar için asıl endişe başarısızlığı oluşturan odağını kaybetme korkusudur (Köse, 2016: 184-185).

Çalışanların sorunları ve toplumsal sorunlardaki artış bir virüs gibi dünyayı zorlamaktayken, çalışma düzenini dönüştüren salgın krizine karşı hala mücadele vermekteyiz. Covid-19 kriziyle birlikte devlet, her alana müdahale etme ve hastaneleri devletleştirme ihtiyacı duymakta, özel sektörün üretimlerini ve satışını yönlendiren zorlayıcı kararlar almaktadır. Neoliberal piyasanın egemenliğini ilan ettiği düzen karşısında, salgın yeni ihtiyaçları gün yüzüne çıkardı. Toplumsal bağları güçlendirme, dayanışma ve demokrasiye ihtiyaç var, örgütlü toplumu inşa ederek, temel ihtiyaçları üreterek, sosyal iletişim güçlendirilmelidir (Yorğun, 2020: 100;111).

Günümüzde yaşanan pandemi ile insanların yaşama ve çalışma biçimleri değişmiştir. Kentli, eğitim seviyesi yüksek, orta ve orta üst gelir gruplarına mensup kişileri kapsayan araştırma, geçim konusunda endişeler olduğunu göstermiştir. Özellikle özel sektörde online çalışan kadınlar arasında tükenmişlik hissi artmaktadır. Ölüm/mikrop kapma korkusu, geçim derdi ve diğer psiko-sosyal sorunlar arttıkça online çalışanlar ile en alt gelirli olanların verimlilikleri büyük ölçüde gerilemektedir. Dijitalleşme ve online çalışma, salgın döneminde bir can simidi olmakla birlikte, yeterince verimli işlememektedir (Bozkurt, 2020: 134-135).

Ayrıca çalışanın bu zorunlu dijital dönüşümü, salgına eklemlenmiştir. Neoliberal biyopolitikanın kapsama alanı dâhilindeki çalışan politikalarına virüsün misafirliği destek vermektey [miş gibi] bir durumla karşı karşıyayız. Dijital çalışma politikaları gündemde kaynarken, ateşi daha da alevleyen bir salgının ortaya çıkması, bu politikaların tüm toplumsal hayata entegrasyon sürecini web hızıyla başlatmaya yetmiştir. Aniden meydana gelen toplumsal olayların yıkıcı sonuçlara sebebiyet verdiği durumlarda, hatta zaten varolan bir belirsizlik ya da anominin üzerine yığılan bir birden birelik durumunda, temelsiz bir binanın yükselmesi ve bu nedenle oluşan eninde sonunda aniden yıkılma tehlikesinde olduğu gibi, neo-özne de kişiliklerin anlık şekilde akışkanlığını ya da uçuculuğunu hızlandırır. Oluşan büyük boşluklara sıkışan esneklik vurgusu, karakter yıkımlarına ve değerlerin erozyonuna neden olur. Her fırsatta fetişleştirilen esneklik, oluşan boşlukların arasında parçalarken parçalanır.

Küresel salgın gibi bir kriz üzerinden uygulanmak durumunda kalınan; belirsizlik, esneklik, güvencesizlik ve girişimcilik, kendilik, rekabetçilik ve istikrarsızlık getirdiği ve tüm bunları körüklediği iddia edilen neoliberal politikaların, devleti dışlama, elinde tutabileceği ve istediği tarafa çevirebileceği bir araca dönüştürme gibi başarılı girişimleri, bu süreçte tersine bir seyir izlemiştir. Dışlanan ne olursa olsun kim olursa olsun bir gün dışladığı konuma düşmekten kaçamayacağı aşikâr olsa da neoliberalizm ihtiyaç duyduğunda devletleşme politikalarını da hakikatleri arasına dâhil etme becerisini edinmiş bir (izm)dir. Neo-öznenin birey olma özerkliği ya da hakikat gibi işlevlerini yitirmeden devlet olma özerkliği zedelenmeyen düzen sağlayıcı politikalar biosa yüklenirse, kendilik kaygıları kaosa dönüşmeden ve kişiliği temellendiren değerler korunarak ilerleme sağlanır. Böylece çalışma hayatının toplumu etkileyen kuralları yeni bir krize neden olmaksızın sağlıklı bir şekilde belirlenir ve uygulanır.

McClelland, girişimciliğe destek veren kültürlerin yüksek sorumluluk üstlenme, hesaplı risk alma ve performansa dönük geribildirim talep etme olmak üzere üç temel davranışı üzerinde durmaktadır. Girişimcilik, kültürel bir refleks ve ifade aracıdır. Toplumların kültürel bağlamları, girişimci tutumlarını ya da girişimcilik stillerini önemli ölçüde etkiler. Çünkü kültür, toplum üyeleri için genel davranış düzlemi oluşturur, risk almada, belirsizlikten kaçınmada, değişime ve yeniliklere direnç göstermede belirleyici, yönlendirici bir rol oynar. Yine bir başka girişimcilik özelliği olan başarıya tutkusu da Amerikan toplumunda çokça kutsanan bir değerdir. Morrison

da, kültürün, girişimciliği harekete geçiren güdülerini taşıdığını ileri sürer. Demokratik toplumlarda kişisel başarısızlık ve hatalar çok büyütülmez, bu da kişileri yeniliklere ve teşebbüse teşvik eder (Aytaç, 2006a: 154).

Foucault'nun, güncelliğini ve gücünü koruyan, iktidar ve bilgi ilişkileri, normalleştirme tekniklerini bilgilendirir, bunlar da bugün bedenlerimizin ve arzularımızın en ince liflerine kadar uzanan sonsuz bir modellemeyle özneler ve nesneler üretir. Hastanenin laboratuvar olarak oluşumu, biyopolitik makine olan modern mimarlığın ortaya çıktığı eşiğin, yaşam ile insanın bir üretim sürecinde birlikte tezahür ettiği noktadır. Mimarlığın kendine yeni bir yer bulduğu, yeni söylemler ve iktidar montajı farklı ittifaklar yaratır ve aynı zamanda buna en başından itibaren direnen bir yaşama alan açar. Bu direniş momenti biyopolitik makinenin bozulduğunda sınırlarında direngen bir çokluk yaratır (Wallenstein, 2019: 39).

5.7.3. Çalışan Neo-Öznenin Moral Değeri

Neoliberal bireyselleşme, homo economicus ve şirketleşme; toplumsalda ve çalışma yaşamında etiksel yıkımlara yol açmıştır. Neoliberalizm, demokratik seçimleri tanımayan serbest piyasa, küçük ve güçlü devletten oluşur. Neoliberalizm devlet ile bireyi bağlayan şirket dışındaki her yapıyı dönüştürmüş ve bireyi şirketleşen, hırsına yenik çıkarcı ve kişiselleşen bir dünyada acımasız piyasa içinde yalnızlaştırmıştır. Böylece neoliberalizmin açıkları ve sahipsiz kalan etik değerlerimiz görünmektedir. Bu değerlerimiz ile sosyal, ekonomik ve siyasi sistemlerimiz restore edilmezse bencil, çıkarcı, özgürlük saplantılı bir topluluktan ileri gidilemez (Aydın, 2016: 40;46).

Piyasalaşmış yaşam üreten, bir savaş tekniği olarak girişimciliğin onaylamadığı tarzda esnek olmayan işi teknik olarak iyi yapmak, profesyonel ve etik normlara uymak gibi tutumlar, başarısızlık getirmektedir. Kurumlarda/şirketlerde dedikodu toplama ve işaretleri okuma, şirket ortamlarındaki güvensizlik ve kaygı ortamının yaygınlaştırdığı paranoid bir tarza işaret etmektedir. Homo economicus kendisine hiçbir zaman güvenemez. Her zaman yakalaması ve adapte olması gereken yeni trendler, piyasa bilgileri ve beceriler vardır. Tüm kaynaklarını, zamanlarını para kazanarak hayatta kalma çabasına aktaran insanların kendilerini geliştirmeleri için insanlarla uzun vadeli ve güvene dayalı ilişkiler kurmaları mümkün değildir. Uzun süreli ilişkilere dayanan

güçlü bağlarla gelen güvenlik duygusu, insanlara ekonomik alan dışında bir varlık geliştirmeleri için gerekli olan cesareti ve zamanı verebilir (Coşkun, 2019: 239).

Liberal insan doğası, burjuva bireyinin tarihsel doğasıdır. Burjuvazi, insan doğasını evrenselleştirirken kendi iktidarını, çıkarını egemen kılmıştır. Mülk sahibi olmayan kitleler de bir evrensel ve eşit insan sanısıyla özel mülkiyetin dokunulmazlığını içselleştirmişler, hatta liberal insan doğası düşüncesinin de sürekli bir üreticisi haline gelmişlerdir. Rousseau, bir bütün olarak ahlâksızlığın ya da yeni ahlakın içselleştirilmesi olarak değerlendirdiği bu süreci insan doğasının bozulması olarak nitelendirmiştir. Esasında bozulan bir insan doğasından değil tarihsel olarak dönüşen toplumsal ilişkilerden, çeşitlenen insan gereksinimlerinden türeyen yeni insani güçlerden bahsetmek daha doğru olur (Koç, 2014: 73-74).

Ekonomik alan, onun pazar rasyonalitesi ve neoliberal yönetimselliğin hâkim olduğu çağdaş toplumlar ekonominin, kültür gibi tüm alanları değiştirmesi, bir annenin çocuğuna uyguladığı bakımın niteliğinden tutun da bilginin üretilmesine kadar her şeyin ekonomik mesele olarak görülmesi ile açıklanır. Neoliberal yönetimsellik, ekonomik alan hariç diğer bütün alanların görece özerkliğini zayıflatır. Pazar rasyonaliteleri yerine ahlaki değerler ve politik idealler üzerinde temellenen toplumsal pratiklerin, politik etkinliklerin ve kurumların erozyonunu içerirler. Bütün politik kararlar değerce tarafsız ekonomik değerlendirmeye tabi tutulduğunda radikal politika biçimleri anlamsızlaşır (Oksala, 2016: 67).

Neoliberaller piyasa için ve piyasaya karşı bir şirket toplumu yani piyasa değerlerinin etkilerinin dengelendiği, telafi edildiği bir toplum istemektedir. Rüstovv'un deyişiyle, piyasa kuralları ile düzenlenen sosyal alan ekonomisi ve entegrasyon ihtiyaçlarının karşılanması gerekir. Buna Vitalpolitik denir. Röpke'nin piyasa ekonomisinde bir düzen ilkesi olarak gördüğü rekabetin üzerine toplumun tamamı inşa edilemez. Ahlaki ve sosyolojik olarak rekabet ayrıştırıcıdır. Rekabet politikası oluştururken, politik/ahlâki bir çerçeve düzenlemek gereklidir. Rekabet halindeki grupların ve şirketlerin üzerinde bir devlete ihtiyaç duyan bu politik/ahlâkî çerçevenin toplumsal bütünleşmeyi sağlaması gereklidir (Foucault, 2015a: 199-200).

Küresel piyasalar sermayeye hareketlilik sağlarken, kısa vadeli yatırımın kârlılığından endişe eden yatırımcılara/hissedarlara en büyük şirketlerin verimliliğini her an karşılaştırabilmeye, dolayısıyla nispi başarısızlıkları ortaya çıkarmaya imkân verir. Bu süregelen tehdit altındaki şirketler piyasalara hızla uyum sağlamazsa piyasaların

güvenini, kısa vadede kârın peşindeki hissedarların desteğini kaybeder. Üstelik bu hissedarlar mali yönetimler eliyle genel müdürlere kendi iradelerini dayatabilir, normları belirler, işe alım, çalışma ve maaş konularındaki tutumlarını yönlendirir. Kısa süreli sözleşmeler veya taşeronla çalışma, sürekli bir yeniden yapılanma, aynı şirketin özerk şubeleri, ücret ilişkisinin bireyselleştirilmesi yoluyla kişisel rekabeti içeren esnek çalışmanın mutlak hükümlerliği böyle kurulmuştur (Bourdieu, 2017: 125-126).

Etik parrhesia, kendilik kaygısı ile kişiyi kendi üzerinde düşünme, kendine özen gösterme ve çalışma yoluyla nitelikçe üstün yeni bir konuma taşımayı hedefler. Foucault, insanın nasıl biri olduğundan nasıl biri olmak istediğine kadar, pek çok konuda kendisiyle kurmuş olduğu bu ilişkinin başında kişinin kendini tanımasının sonunda ise ahlaki bir özne olarak biçimlendirmesinin yer aldığını belirtir. Ona göre, kişinin kendisiyle kurmuş olduğu bu ilişki, öncelikle çağının temel ahlaki sorunu ile ilgili davranış ve edimlerini içerir, yani belli bir tutum almasını gerektirir. Antik Çağın temel ahlaki sorunsalı olarak tanımladığı cinsel arzu ve zevkten yola çıkarak Foucault bunu şöyle açıklar: Kişi cinsel arzuları karşısında ya onları denetim altına alıp yönetmeyi ya da onlar tarafından yönetilmeyi seçer. Birinci yolu seçerse ahlaki, aksi halde ahlaki davranmamış olur (Gökçe, 2016: 1230).

Özgürlüğün zorlamalara yol açtığı bir tarihsel dönemde yaşıyoruz. Özgürlük krizinin sonucu oluşan depresyon ya da ruhsal tükeniş günümüzde özgürlüğün zorlamaya dönüştüğünün patolojik işaretleridir. Kendini özgür sanan, kendini gönüllü olarak sömüren, yaşamı merkeze alarak çalışan efendisiz performans öznesi aslında neoliberal köledir. Çalışmayı totaliter kılan Hegel diyalektiğinde kendini yaşatmak için ölümü göze alarak egemenliği ve özgürlüğü sahiplenen efendi çalışan köleye yabancıdır. Oysa çalışmak onu özgür kılmaz. İşin kölesi olmaya devam eder. Hegel'in kölesi efendiyi de işe zorlar. Girişimci neoliberal öznelere amaçtan yoksun ilişkilerden ve amaçsız dostluk kurmaktan acizdir. Hâlbuki özgürlük (Freiheit) ve arkadaş (Freund) Hint-Avrupa dil ailesinde aynı köke sahiptir ve özgür olmak (frei-sein) dostlar arasında olmak (beifreundensein) anlamına gelir (Han, 2019: 11-12).

19. yy. da beden artık eziyet edilmesi gereken bir şey değil, oluşturulması, ıslah edilmesi, yetenek kazanması, çalışabilir beden olma niteliğini kazanması gereken şeydir. Tabi kılmanın ilk işlevi, insanların yaşam zamanlarını çalışma zamanına dönüştürerek söküp almaktır. İkincisi bedenleri işgücü haline getirecek şekilde davranmaktır. Üçüncüsü, kurumlarda uygulanan ekonomik, politik, hukuki ve

epistemolojik bir iktidardır. Çalışma hayatında bireylerin gözlemlenmesi, sınıflandırılması, kaydedilmesi ve davranışlarının karşılaştırılmasından doğan, bireyler üzerine bir teknik bilginin yanında kapatma kurumlarına özgü bir gözlem bilgisi, psikiyatri, psiko-sosyoloji, kriminoloji gibi bir tür klinik bilgi doğmuştur. Böylece bireyler, yeni denetim biçimlerine imkân tanıyacak bir bilginin nesnesidir ve psikiyatrik bir bilgi böylece doğmuş ve Freud' a kadar gelişmiştir (Foucault, 2015b: 249-251).

Foucault'a göre kendilik, insanın nasıl biri olduğu ve olması gerektiğine kadar pek çok konuda kendisiyle kurmuş olduğu epistemik, etik ve estetik boyutları olan bir hakikat ilişkisidir. Bu ilişkide kişinin kendini tanıması, ahlaki bir özne olarak biçimlendirmesi gerekir, benimsediği tutum doğrultusunda çalışması, yani etik hedefine uygun araçlar geliştirmesi ve etkinliklerde bulunması esastır. Foucault, bu etkinliklere kendilik pratikleri/asetik pratikler demiştir. 20. yy. da Heinz Kohut'un kendilik nesnesi, dış dünyadaki nesnelerin bireyin iç dünyasındaki anlam ya da karşılıklarını anlatan bir terimdir. Bu nesneler, bireyin iç ve dış dünya ya da hakikat ile bağlantısını sağlayan araçlardır. Kendilik nesnesi, çocuk için anne, baba, yakın akraba ve oyuncak; erişkin için ise eş, çocuk, para veya sanat yapıtı olabilir. Bu nesneler olmaksızın kendiliğin kuruluş, bütünlük, gelişim ve sürekliliği imkânsızdır (Gökçe, 2016: 1229).

Öznenin oluşumu öznenin tarihine içkindir. Ahlak kodları, davranış biçimi ve başvuru teknikler ve bilinç ilişkisi özneliğimizi oluşturur. Etik ilişki, bilgi ve iktidarın oluşturduğu deneyimler, doğruluklar ve dayattıkları sınırlar ile kurulabilir. İnsanın kendisi ile ilişkisi, etik özneliğin oluşumu ve yönetsellikle ilişkilidir. Zira kendimizle, kendisini çeşitli yollarla yöneten bir çeşit spesifik özne olarak ilişki kurarız. Kendimizi yönetme kendi davranışımıza, yaşamımıza ne tür bir biçim vereceğimize karar verme sanatı olarak Foucaultcu etik kavrayışı bir varoluş estetiğidir. Özneler benlik/kendilik teknolojileri sayesinde kendi ruhları ve bedenleri üzerinde bir dizi operasyonla kendi değerleri doğrultusunda kendi yaşamlarını, kendilerini dönüştürebilirler. Foucault, günümüz öznelerinin kendi yaşamlarını bir sanat eseri olarak inşa etmeleri gerektiğini söyler (Işık, 2014: 113-114).

Yeni işletmecilik zorlayıcı bir çaba gerektirerek tutum ve davranışları denetlemeye eğilimlidir. İşletme performansının hizmetindeki bu çile, şirket içinde ücretlilerin değerlendirilmesiyle birleşerek davranışları normalleştirirken, öznelerin birbirlerine bağılıklarını yok eder. İlişkiler ve olumlu duygulanımlar verimlilik adına seferber edilir. Çalışma hayatındaki herşeyin sorgulanması, toplumsal bağları zayıflatır.

Çağdaş bireyin hareketliliğinin oluşturduğu bağlantısızlık ve ilgisizlik eğilimi, ekip ruhunu yüceltme ve şirket topluluğunu sağlamlaştırma çabalarını boşa çıkarır. Fakat yeni çalışma örgütlenmesi, kolektif bir dayanışma yaratabilir. Yani yoksullara, tembellere, yaşlılara ve göçmenlere karşı küçümseme nefret duyguları, toplumsal zamlar etkisi gösterir. Eğer herkes kendini günün birinde verimsiz ve işe yaramaz olacağını hissediyorsa, madalyonun arka yüzü de elbette vardır (Dardot ve Laval, 2018: 399-400).

Borçlunun kendine güvence olması için, onu hem sorumluluğa hem de suçluluğa teşvik eden bir hafıza, vicdan ve ahlak ile donatacak bir öznel inşasının etik-politik sürecine ihtiyaç duyan alacaklı-borçlu ilişkisi hem bir ekonomi hem de bir etiktir. Ekonomik üretim ile öznel üretim, çalışma ve etik birbirinden ayrılmazdır. Böylece borç ekonomisi zenginliğin özü olan öznel kuvvetlendirir. Çünkü öznel, fiziksel, zihinsel kapasitelerin emek zamanının kullanılabilir hale getirilmesi ve bireysel öznel üretimi anlamına gelir. Bu anlamda, borç ekonomisi hem emek/çalışma kavramını hem de politika kavramını değişikliğe uğratar (Lazzarato, 2015: 46).

5.7.4. Çalışan Neo-Özde Genelleşen Depresyon

Üretkenliği artırmak, yani işgünündeki en ufak boşluğu daha fazla doldurmak, üretim maliyetlerini azaltan bir neoliberal mekanizmadır. Fordizmde işçilerin daha çok çalışması için baskı yapmak, sadece bandın hızını ayarlamak kadar basitleştirildi. Ücret kesintileri çalışanları daha da yoksullaştırdı. Emek piyasası işsizlik ile baskı altına alındı, yani ücretler azaltıldı. Böylece çalışanlar daha az tüketince artı değer birikimi performansı yine düşmeye başladı. Pazarın daralmasına, kredi kartı sektörü çözüm olarak sunuldu ve henüz kazanılmayan maaşların harcanması sağlandı. Kredi ve finans sektörleri hızla büyüdü. Çalışanların borçları arttı, ama gelirleri azaldı. Bankalar, inşaat ve finans sektörünü korumak için 1990'lardan beri alt gelirli ev kredisi verdi. Borçlanmaya dayalı yatırım mekanizmasının her zaman işlemediği ve işsizliği etkilediği bilinmektedir (Erdoğan, 2011: 22-24).

Deleuze' e göre kontrol kısa vadede hızla değişkenlik gösterir; sürekli ve sınırsızdır, disiplin ise uzun dönemli, sonsuz ve süresizdir. İnsan artık kapatılmış insan değildir, borç içerisindeki insandır. Kontrol, hareketli kodları, çözülebilir şifreleri kullanarak çalışır. Kontrol toplumunda her kod yeniden kodlamanın; her şifre bir başka şifreleme sürecinin parçasıdır. Borcun kodları da bu yüzden entegre kapitalist düzenin

borç rejimleri içerisinde yeniden üretilir. Borçlu daha çok borçlanarak borcunu kapatmaya mahkûm olur ve borç toplumsaldır, çünkü kredi sistemi, nüfusları kapitalist birimler içerisinde örgütler. Kredi türleri ihtiyaç kredisi, konut kredisi, taşıt kredisi v.s. kontrolü dijital mantığın girişimci benliklerinden hesaplanabilir tüketici davranışlarına kadar paylaştırmıştır. Kontrol toplumundaki finansallaşma stratejisi borcu erteleme üzerine kuruludur ve kriz potansiyelini sürekli gündemde tutar (Çalcı, 2016: 80-81).

Küresel dönemde postfordizmin dönüşümü ve yeni istihdam rejimi, kentsel yoksulluk ile ilişkisi bakımından ele alındığında küresel sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, esnek üretim ve çalışma ortamı, özelleştirmeler, taşeronlaştırma gibi postfordist düzenlemeler çerçevesindeki neoliberal uygulamalar toplumda ciddi yaralar açmaktadır. Bilgisayarlı çalışma hayatının dönüşümü emeğe ihtiyacı azaltmakta ve niteliksiz emeği dışlamaktadır, böylece işsizlik oranları hızla artmaktadır. Emeklerinden başka hiçbir güvencesi olmayan geniş kitleler, emek piyasasından sürülmekte, sefaletle mahkûm edilerek kentsel yoksulları, sınıf-altı grupları oluşturmaktadır. Yoksul kitlelerin giderek çoğaldığı günümüz kentleri işsizliğin, açsızlığın, evsizliğin ve dışlanmışlığın mekânları haline gelmektedirler (Yılmaz, 2012: 275).

Neoliberal toplum bir cehalet toplumdur. Bu cehalet, piyasa bilgisi dışında başka bilmeler olduğunu ve neyi bilmediğini bilmemektir. İktidar yapısı, cehalet ile yüzleşmekten alıkoyar ve kapalı bir düşünce dünyasına mahkûm eder. İnsanları hiç bitmeyen mucize arayışı içinde devindirip duran budur. Kişisel gelişim kitapları, Uzak Doğu felsefeleri, yoga, nefes terapileri, farkındalık eğitimleri, hacılar, hocalar, gurular, fallar ve astroloji gibi uzayıp giden arayışların asıl sebebi, gerçek düşünce eylemi olarak felsefeden, gerçek bir çözüm arayışı olarak siyasetten uzak kalmış olmaktır. Şirketlerin ana varlığı olan insanları geliştirmek yönetimin ana hedeflerinden biridir. Öte yandan bu gelişim ancak ve ancak yönetimin başarısını ölçen performans hedefleri doğrultusunda gerçekleşir. Yönetimin başarısını ölçen nihai test performanstır. Bilgi değil, başarı/gerçekleştirme, zorunlu olarak hem amaç hem de amacın gerçekleştirildiğinin ölçütüdür (Coşkun, 2019: 238).

Ekonominin ritmi ile yaşayan gergin akışlı insan, kişisel çöküntüye maruz kalır ve kendi yetersizliğini sınamaya ve depresif biçimleri üretmeye yöneltilir. Negatif bir öge olarak normalliğin parçası halini alan depresyon performansın arka yüzüdür, girişimci öznenin kendinden sorumlu olma ve kendini gerçekleştirme ve kendini daima daha fazla aşma buyruğuna bir cevabıdır. Hata yapma hastalığından çok yetersizlik

patolojisiyle, yasanın evreninden çok işlevsizlik evreniyle karşı karşıya kalır. Depresyonu tetikleyen rekabeti kaldıramayan özne, zayıf, bağımlı, gereken düzeyde olamamaktan çekinen bir varlıktır. Kendini gerçekleştirme ve yaşamı başarıma söylemi, başarısızların, fukaraların, bahtsız insanların, yani toplumsal mutluluk normuna erişemeyenlerin damgalanması sonucuna varır. Toplumsal başarısızlık sonuçta bir patoloji olarak kabul edilir (Dardot ve Laval, 2018: 400-401).

Roberts'e göre de, postmodern boş zamanın ayırıcı karakteristiği daha çok maddî gerçeklik etrafında temellenen eski formların yıkılması yani mekân ve yer imlerinin gerçeklik duygusu ve asıl/otantik olanın ölümü, boş zamanın kronik istikrarsızlık, belirsizlik ve yersiz yurtsuzlukla iç içeliği ve günlük hayatın estetize edilmesiyle kendisini gösterir. Tüm bunlar, boş vaktin, yaşam tarzlarının, kimlik inşasının, benlik ve toplumsallığın plastik yeniden üretilebilir, kurmaca taklit, ticari ve metasal bir içerim kazanması gerçeğine gönderme yapar. Postmodern boş zamanın çok yönlü içeriği, temsil ve ifade gereksinimlerine karşılık verebilmeleri, benlik/kimlik oluşumunu doğrudan besler. Boş vakit ve tüketim merkezli deneyimler, eklektik duruşlar özgürlükçü yaşantılara, toplumsal kabullenimli kimliklere açık kapı bırakır. Sosyal hayatın demokratik ve özgürlükçü sivil işleyişi, hiç kuşkusuz heterojen/atomik grup kimliklerine, mobilite ve kaygan temsiliyetlere alan açar (Aytaç, 2006b: 78-79).

Tarihte hiç olmadığı kadar, insanlar fiziken biraradayken bambaşka, birbirinden kopuk hayatlar yaşamakta, insanın insana yabancılaşması bugün çok üst boyutta kendini hissettirmektedir. Fiziksel ve sosyal hayatların/ bedenlerin yanında, bir tür sanal beden de oluşmuş, birçok elektronik program ve uygulama üzerinden kendini yeniden üretmektedir. Çağdaş bireyin, sanal profili gerçek yaşam profilinin önüne geçmiştir. Artık günümüzde, normal olanın ne olduğu da belirsizdir. Patolojik bir hal yaygınlaştığında ve genel kabul gördüğünde ona anormal demek zordur. Yabancılaşmanın oluşturduğu krizler, eğitim, aile vb. kurumlarda; gündelik yaşamda ve kültürde çok belirgindir. İnsanlar yaşadıkları sorunlara terapiyle çözüm aramaktadır. Sosyoterapi yaklaşımı da, sosyolojik usul ve kavramlarla, diğer terapi türleriyle etkileşim içinde, bir imkan olarak önümüzde durmaktadır (Akman, 2015: 2).

İnsan onurunun farklı şekillerde iş ortamlarında zedelendiği görülmektedir. Çalışma yaşamının kalitesi, çalışanın performansı verimliliği, psikolojik ve fiziksel sağlığı etkilemektedir. Küçük çatışmalarla başlayan ve kişisel saldırılara kadar gidebilen psikolojik şiddet davranışları kişiliğe, temel hak ve özgürlüklere bir saldırı olarak suç

kapsamındadır. Hukuk bu konuyu kendi disiplini içerisinde değerlendirirken, dinler özellikle de İslam dini psikolojik şiddeti kişi dokunulmazlığı ve eşitlik kavramlarıyla değerlendirmektedir (Çekin, 2014: 17-18).

Çalışma hayatındaki bu türden olumsuzlukların sebebi, bireylerin hakikat çerçevesine konumlandıkları resimlerden kaynaklanmaktadır. Öznenin tabiyeti ya da aidiyetini toplumsal etkileşimlerden daha çok bireyselleşen öğelere yöneltmesiyle oluşturduğu bir tabloya kendini yerleştirmektedir. Bu özgürlük sanrısını yaşamasına neden olmakta çünkü, sadece kendini görebildiği self çekimler yapabildiği bir mekanda, örneğin dijital mekanlarda kendini gerçekleştirme duygusunu parçaladığı bir hayat/benlik inşa etmekle meşgul bir özne yığını oluşmaktadır. Bu parçalanmışlık duygusu, motivasyonu, konsantrasyonu da parçalar, aidiyeti, sevgiyi, cesareti, dayanışmayı da parçalar. Örneğin çalışma yaşamının uzun saatleri alması başka bir aile bilincini de oluşturduğu için kendi ailesine karşı rollerini icra etmede yaşadığı tükenmişlik, sosyal medyada da uzun saatler harcayan özneleri tamamıyla dijital tabi hale dönüştürebilmekte. Aile sorunlarının hat safhaya ulaştığı, boşanmalarla ve cinayetlerle sonuçlandığı dünyamızda, dijital mekânlara yüklenen bedensel faaliyetlerle bireysel ve toplumsal problemler derinleşmektedir.

Bir sosyal medya kullanıcısının en temel kriterlerinden biri elâlemdir. Bütün tavır ve davranışlarını onlar için şekillendirir. Modern dünyanın sanal âlemindeki elâlem, Veblen'in bahsettiği ahlak bekçilerinden oluşan eleştirmen sınıf kadar profesyonel olmasa da önemli dönüştürücü araçlara sahiptir. Bir sosyal medya kullanıcısı için elâlemin beğenisi birincil hedeflerdendir. Kitsch' e göre bir hayata sahip sosyal medya kullanıcısı elâleminoğlunun ötesinde bir ideal tip oluşturmaya çalışır. Kameralara kameralarla oynayan, duygularını ve tüm hayatını telefon ve sosyal medyada e-paylaşımlarla yaşayan, fotolarla, e-mesajlarla ve emojilerle konuşan kontrol hastası bir sosyal medya kullanıcısı kendisinin ve diğerlerinin teşhir ettiği durumu (yazı, resim, video) sürekli olarak kontrol etmek ister. Her bir sosyal medya kullanıcı bir panoptikondur; sayısı milyonları bulan diğer panoptikonların gözetiminde bir panoptikon (Gökçen, 2018: 190-191).

Günümüzde hayatın kolaylaştırılması, iletişimin artırılması gibi mücadeleler de söz konusu fakat insanın hayatı anlaması konusunda, varoluşa varoluşsal saldırıdır, yani hakikat fikrinin yitirilmesidir. İnsan hayata değemiyor. Büyük bir anlam krizi var. Bir mekân krizi var. Narsistleşmeye başlıyorsun. Bir şeyler yapmaya çalışıyorsun dijital

dünyada, acayip yaratıcı işler yapmış gibi küçük dağları kendinin yarattığına inanıyorsun. Çağın vebası özgürleştiren narsisizm, insanın yaratıcı yetilerini, yeteneklerini artırıyor, ama insanı insanlığından da uzaklaştırıyor ve şiddet üretiyor. Yani küçük tanrıçıklar üretiyor, yani insan kendini unutuyor; hayatı ve diğer insanları unutuyor; hayata değemiyor, bireyselleşiyor, ruhsuzlaşıyor, yalnızlaşıyor, dünyadan kopuyor ve şiddet üreten imkânları, mekânları çoğaltıyor (Kaplan, 2016: 677-678).

Spritu el ve mistik uygulamalar, modern bireyin ruhundaki eksiklik, yarım kalmışlık ve yabancılaşma gibi duyguların giderilmesinde önemli ve engin bir potansiyele sahiptir. Bu alternatif uygulamaların ve gelenekselliğın modern bilimin metotlarıyla sentezlenmesi sonucunda terapi gören birey hayatının anlamlı olduğunu, büyük bir yapbozun parçası olduğunu ve resmin ancak kendisiyle tamamlanabileceğini hissedebilir. Anlam kaybı sonunda buhranlar yaşayan birey için bu hiç de azımsanacak bir kazanım değildir (Akman, 2013: 10).

Günümüzde medyanın neoliberal politikalar tarafından biçimlendirilmiş eski/yeni bir yapı olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir. Bu yapı 1980'lerden itibaren dönüşmeye başladı. Yayıncılıktaki rekabet popüler kültürü ve tüketimi körüklemekte, reytingler yükseldikçe, kamu yararı kolaylıkla gözden çıkartılmakta, böyle bir yapı içinde çalışmak zorunda olan gazeteci, haberci ve basın çalışanı da bu faktörlerin etkisi altında içerik üretmek zorunda kalmakta ve üretilen içeriğın niteliğı de bu süreçten dolayı düşük olmaktadır. Medya kuruluşları büyük holdinglere bağılı ticari kuruluşlar olarak varlığını sürdürmektedir. Yayın politikasını reytinglerin belirlemesi, çalışanların güvencesiz çalışma koşulları ve aşırı çalışma saatleri ile karşı karşıya kalması, medyayı meta üreten, rekabetçi, karını gözeten, kamu yararı ile çelişen sıradan ticari şirketlere dönüştürmektedir (Olgun, 2017: 27).

Böylece toplumsalı belirleyenin medya olduğı mikro ya da makro mekânlarda toplumsal yaşam, üstünlük ve rekabete dayalı savaş alanına dönüştüğünde bireylerin tüm mekânsal yörüngelerine bir mücadele mantığı yerleşmeye başlar. Bu durumdan tüm toplumsal kurumlara sirayet ettiğı için çalışma ortamı ve çalışan neo-özneler de nasibini alır. Sürekli çatışma hali bir alışkanlığa hatta bağımlılığa dönüştüğünde mobbing gibi sözceler söylenebilir vaziyetini alarak, mevcut durumların ifadesi olmaya çalışır. Sözce böylece yine görevini başarı ile ifa etmiştir, yani bir sorunsalın varlığını, çözölmeyi bekler vaziyette ortaya koymayı başarır.

Çalışma hayatında ve iş dışındaki yaşamında ruhsal çöküntü gibi psikolojik sorunlar ya da maddî ve manevî rahatsızlıklara sebep olan mobbing suçu, bireyin çalışma alanında tanımlanan görevlerde baskı ve şiddet aracıdır. Genellikle kurum içerisinde işe yeni başlayan ve çalışma yaşamında başarılı olanlar mobbinge maruz kalmaktadır. Kurum içi gruplaşmaya varan samimî arkadaşlık ilişkilerindeki dayanışma ruhu diğer çalışanlara karşı kendini göstermektedir. İş yoğunluğu gerginliklere sebep olduğunda kasıtlı davranışlar ve sebebi belirsiz çatışma ve mücadele oluşabilmektedir. Görevi dışında kalan işlerin verilmeye başlanması çalışanın daha fazla sorumluluk almasına ve gerilmesine sebebiyet verir. Her benlik özellikle çalışma hayatında mobbing tehditi altında yaşamaktadır (Şen, 2017: 148-149).

Benlik, bireyin kendiyle ilgili çıkarımları, sosyal çevrenin birey hakkındaki görüşleri ve bireyin ulaşmak istediği amaçları ve hedeflerinden oluşmaktadır. Benlik kavramının ilk aşaması olan bireyin kendi hakkındaki çıkarımları, bireyin kendi özelliklerini nasıl tanımladığıdır. İkincisi sosyal çevrenin bireye etkilerini içerir. Benlik, toplumsal etkileşim halinde olduğu insanların bireyin kendi hakkındaki geri bildirimlerine göre şekillenir. Benliğin son aşaması ise bireyin hayattaki amaçlarının yer aldığı ideal benliğidir. İdeal benlik, her insanın olmak istediği yeri ve konumu anlatır. Birey zamanla asıl amacının ve hedeflerinin farkına varır. İdeal benlik, gerçek benlikle uyuşmalıdır, aksi durumda ruhsal sıkıntılar baş göstermektedir (Albayrak, 2019: 5).

Psikolojik problemlerden biri olan tükenmişlik çalışanın duygusal kaynaklarını tüketir ve insanlardan uzaklaştırır. Böylece duyarsızlaşan birey olumsuzlanan davranışlarının ve mesafeli tutumlarının, çalıştığı kuruma ve topluma katkılarını sınırladığını düşünür. Böylece birey yetersizlik duygusu yaşamaya başlar. Maslach ve Leiteriş'e göre iş yükü, kontrol, ödüller, aidiyet, adalet ve değerler gibi çalışma hayatının alanları tükenmişliğin sebepleridir ve bu alanlar düzeltildiğinde tükenmişlik oluşmaz. Meslekî bir hastalık olan tükenmişlik sendromu aile hayatını da olumsuz etkilemektedir. Rekabet ve teknolojinin çalışma şartlarını olumsuz yönde etkilemesiyle beraber tükenmişlik sendromu günümüz iş dünyasında iş ilişkilerinin kötüye gitmesi sonucunda ortaya çıkan zorluklarla ilgili sosyal bir problemdir (Ardıç ve Polatçı, 2008: 71-73).

Rekabet strese yol açar ve kazananın her şeyi aldığı piyasalarda riskler yükselir. Fakat şirket içi piyasalar stresi daha da yükseltir, çünkü rakip ile iş arkadaşı arasındaki çizgi belirsiz hale gelir. Kaygı olabilecek şeylerle, korku ise olacağı bilinen şeylerle

ilgilidir. Kaygı, kötü tanımlanmış koşullarda ortaya çıkar; korku, acı ya da talihsizlik iyi tanımlanmış olduğunda. Eski piramitte başarısızlık, korku temelli olurdu; yeni kurumda başarısızlığı kaygı şekillendiriyor. Çalışanlarının kendilerine ne olacağı konusunda hiçbir fikri yok, çünkü şirket yeniden yapılanması, firmanın iç işleyişinden çok, finans piyasalarında üretilen borç senetleri ve hisse bedeli değeriyle belirleniyor. Değişimi tasarlayanlar birleşme ya da satış sonrası ne yapılacağını pek bilmiyor. Tacir banka sahiplerinin ya da yatırımcıların netleştiremediği bu belirsizlik, kaygıyı ve eşitsizliği bütün mevkilere yayıyor (Sennett, 2011: 38-39).

Neoliberalizmle birlikte istihdam ilişkilerinde yaşanan radikal dönüşüm, güvencesizliğin oluşmasında etkindir. Neoliberal esneklik, geçici, standart-dışı istihdam biçimlerini yerleştirerek güvencesizliği yaygınlaştırmıştır. Çalışmanın sosyal yaşamda merkeziliği ve çalışma ilişkilerinin güvencesiz temelde kurulması çalışan kesimleri derinden etkilemektedir. Günümüz çalışanlarının iş yaşamında ortaya çıkan yapısal dönüşümlerden kaynaklanan savunmasızlığının adı olan güvencesizlik, toplumsal yaşamda istikrarsızlığa neden olarak sosyal alanda farklı seviyelerde baskılar üretmektedir. Güvencesizlik, insanların hem iş hem de iş dışı yaşamda çeşitli derecelerde örselenmesi ve sosyal travmalar yaşamasına yol açmaktadır (İlhan ve Yılmaz, 2018: 310).

5.7.5. Çalışan Neo-Özne ve Sembolsüzleşme

Hardt ve Negri, neoliberal öznenin borçlandırılmış, medyalaştırılmış, güvenlikleştirilmiş ve temsil mekanizması ile sınırlandırılmış olma şeklinde dört temel özelliğe sahip olduğunu vurgulamaktadır. Onlara göre temsil ediliyor oluşumuz borçlandırılmış, medyalaştırılmış ve güvenlikleştirilmiş oluşumuzu bir arada tutmakta ve bu durumu daimi kılmaktadır. Bu yüzden neoliberalizmin savunduğu temsil sistemi aslında demokrasiyi engeller (Göymen, 2017: 28).

Foucault, Deleuze ve Guattari'nin her biri yaptıkları Nietzsche okumasından hareketle, ekonomiye dair ekonomik olmayan bir kavram telâffuz ederler. Yani ekonomik üretim özneliğin ve onun yaşam biçimlerinin üretilmesini ve denetimini içerimler, ekonomi âdetlerin ahlâkîliğini gerektirir, arzu alt yapının bir parçasıdır. İnsan en âlâ değer biçen hayvan ise de paranın işlevleri olan ölçünün, değerlendirmenin,

kıyasın, hesabın, muhasebenin kökeni ekonomik değiş tokuşta ya da çalışmada değil, borçta aranmalıdır (Lazzarato, 2015: 41).

Simmel'in mülkiyete ve değiş tokuşa dair analizinden yola çıkacak olursak yoğunlaşmış mülkiyet anlamına gelen paranın sahipliği, nesnenin özne/malik ile olan ilişkisinde anlam bulur. Para insanların, insanlar ve mallar ile olan bağlarını gevşetir. Hissedar, kamu alacaklısı ve çiftliğini kiraya veren toprak sahibi tüccar malından uzakta yaşasa dahi, mülkleri para tarafından korunmaktadır. Kişisel bağların daha kuvvetli olduğu zamanlardan arta kalan, hizmetçi ile efendi ilişkisidir. Hizmetçiler, özel bir amaç için kiralanmadıkları için bu ilişkiye bir bütün olarak dâhil olurlar. İşverenler ile işçiler arasındaki anlaşmalar, çalışanı sadece belirli bir amaca bağlamasaydı ve işçinin bireysel özgürlüğü ona öz saygı kazandırmasaydı, işçi hareketleri hiç bir zaman bu kadar güçlü hale gelemezdi. Ücretlerin ödenmesiyle belirlenen hizmetçi-efendi ilişkisi, teknik özelliğe henüz ulaşmamıştır (Altmann, 2011: 309).

Kurumların idealinin zayıflaması, sembolsüzleşme, yeni psişik ekonomiyi doğurmuştur. Kuşaklar arasındaki ilişki, vaktiyle farklı yerler dağıtan bir kültür tarafından yapılandırılmış, şimdi ise belirsizleşmiştir. Sembolik hafifliğe yerleştirilmiş neo-özne, yaşamda yönünü bulabilmek için, serbest seçim adına kendi üzerinde temellenmek zorundadır. Bu daimî seçim çağrısı, özneyi kararsız bir oyuncu yapar. Tatmin ve tatminsizlik oyununa göre, bir gün arabasını değiştirmeye, bir gün başka partner bulmaya, bir başka kimlik ve bir başka cinsel kimlik bulmaya davet edilir. Dünyanın sembolsüzleşmesi de diyebileceğimiz Lacan'daki kapitalist söyleme göre sembolik yapı, kapitalist iktisat mantığı yoluyla araçsallaştırılmıştır. Mevkilerle, görevlerle, şirkete özgü yeteneklerle özdeşleşmeler, tıpkı tüketim gruplarıyla, modanın, reklamın işaret ve markalarıyla özdeşleşmeler gibi, akrabalık içindeki yerlere ya da şehir içindeki statülere kıyasla ikame kölelikler gibi işler. İktisadi aygıtın bu özdeşleşmeleri manipüle etmesi, onları sürekli elden geçirilebilen uçucu benlik idealleri haline getirir (Dardot ve Laval, 2018: 401-402).

Homo economicus hegemonyası ve neoliberalizmin siyasi olanı ekonomikleştirmesiyle birlikte hem devlet hem yurttaş dönüşüme uğruyor, kimlik ve davranış düzeyinde, siyasi egemenlik figürü olmaktan çıkıp finansallaşmış firma figürüne dönüşüyor. Bu dönüşüm de iki önemli yön değişimine yol açıyor: Bir yandan, öznenin kendi kendisiyle ve özgürlüğüyle ilişkisine yeni bir yön veriyor. Benlik, iktidar ve çıkar odaklı bir yaratık yerine, yatırım yapılması, mevcut girdiler, belirlenmiş kriter

ve normlar uyarınca artırılması gereken bir sermaye halini alıyor. Çalışanların eğitim, deneyim ve kabiliyetlerinin işverenler ve ekonominin tamamı açısından ekonomik bir değeri vardır. Daha ziyade, insan sermayesi olarak, ekonomik büyümeye ya katkıda bulunacak ya köstek olacaklar; GSYH'nin artışı bakımından nasıl bir potansiyel taşıdıklarına bağlı olarak, bu yurttaşlara ya yatırım yapılacak ya da yapılan yatırım geri çekilecek (Brown, 2018: 128-29).

Çok niteliklilik, çalışanın yetiştirilmesi ve yeniden eğitimi ile ilgilidir. Birçok şirket, iş sırasında yeni becerilere sahip uzman olmayan kişileri tercih etmektedir. Şirketler, teknoloji ve piyasa talebi değiştikçe, mevcut kadroyu yeni çalışanlara değiştirmek yerine kendi çalışanlarını yeniden eğitmektedirler, çünkü çok nitelikli kendi çalışanı, dışarıdaki pahalı danışmanlara göre daha ekonomiktir. Yaşam boyu değerli işçiler olabilecek bir yeni işe girenler çekirdeğine yatırım yapmak, hızla değişen zamanlara ayak uydurmak için stratejik bir yol diye görülmektedir. Kimi şirketler, işte yetiştirmeyi iş paylaşma takımları olarak düzenlemektedir. Bu teknik yetiştirme ve eğitimin iş yapılırken gerçekleşmesine olanak vermektedir (Giddens, 2013: 821).

Neoliberal biyopolitika, insan sermayesine yapılan yatırımın analizi ile ilgilidir. Aynı anda hem bireysel insan sermayesini hem de nüfusun niteliğini artırmak için tek yol eğitimidir. Eğitim fırsat maliyetlerinin yeteneğe ve insan zamanının ekonomik değere dönüştüğü alandır. Gördüğümüz üzere, çalışan aslında hiçbir zaman bir ücret karşılığında zamanından vazgeçmediği için kendi insan sermayesine çalışma, deneyim ve öğrenim yoluyla yatkınlık ve yetenek eklemeye devam eder. Buradan, yaşam boyu eğitim, özellikle şirketlerde sürekli formasyon, artan şirket üniversiteleri, ulusötesi mesleki yetenekler ortaya çıkar (Paltrinieri, 2016: 44-45).

Kimlik tüketilebilir bir ürün olmuştur. Lacan'ın belirttiği gibi, kapitalist söylem her şeyi tüketiyorsa, doğal kaynakları olduğu kadar insan malzemesini de tüketiyorsa, aynı zamanda Marx'ın Manifesto'da belirttiği gibi çok sayıda kurumsal ve sembolik biçimi de tüketir. Yerlerine birlikte var oldukları başka şeyleri, şirket ve piyasaları koymak için bunu yapar (Dardot ve Laval, 2018: 401-402).

Bauman'a göre bir kimliğin keşfedilmesi, icat ve inşası, satın alınabilmesi değil bu kimliğin çok sıkı olması bünyeye çok çabuk yapışmasının engellenmesi esas meseledir. İyi örülmüş ve dayanıklı kimlik bir avantaj/kazanç değil dezavantaj/borç haline gelmektedir. Postmodern yaşam stratejisinin özü, kimliğin kararlı hale getirilmesi değil, sabitlikten kaçınmaktır. Sennett, kimliklerin kararsız ve uçucu hale gelerek

patolojik bir görüntü çizmelerini, modern dönemin çalışma düzeniyle ilişkilendirir. Ona göre, disiplinli iş yapıları kadar esnek iş yapıları da çalışanlarda istikrarlı, sabit karakter yapılarını aşındırıyor, aidiyet yoksunluğu, geçicilik, yersiz yurtsuzluk, güvensizlik, anlık yaşama, şimdiye ayarlı olma, kalıcı ölçülerden uzaklık, mobilite ve hep riske yatkın olma gibi karakter yapılarında patolojik yer yer şizofrenik farkındalık krizlerine sebebiyet veriyor. Bu durum, hayatın hemen her alanında; yaşam deneyimleri, boş vakit kalıpları ve kimlik stüasyonları üzerinde fazlasıyla etkili oluyor (Aytaç, 2006b: 78-79).

Denetim toplumu ve biyoiktidar kavramsallaştırmaları, imparatorluk kavramının temel özelliklerini resmeder. Denetimin tamamlayıcı unsuru olan biyopolitik üretimin belirleyici ögesi, postmodern ekonomide üretici emeğin geçirdiği dönüşümdür. Bu dönüşümle artık-değer üretiminde fabrika işçilerinin emeğinin yerine entelektüel, maddi olmayan ve iletişimsel emek gücü geçmiştir. Yani, Hardt ve Negri, biyopolitik üretim çerçevesinde ele aldıkları maddi olmayan emekle daha çok enformasyon ve iletişim teknolojileri alanında görülen, üretim süreci maddi olsa da ortaya maddi bir ürün çıkarmayan bir süreci kast ederler. Bu emek, fikirler, semboller, kodlar, metinler, dilsel figürler, imajlar gibi ürünler üretir. Bilişim teknolojilerinin gelişmesiyle üretim sürecinin parçalı hale gelmesi ve buna bağlı olarak işin ortaya çıkması için fabrika benzeri mekânlara gerek kalmamıştır (Özmkas, 2016: 175).

YouTube gibi sosyal medya platformlarında ailelerin desteği ile içerik üreticisi olarak bir pazarlama aracına dönüşen öznelere biri olan çocukların oluşturduğu içeriklerden hem sosyal medya platformlarının sahipleri hem reklam verenler hem de ebeveynleri kar elde etmektedir. Sosyal medya içeriklerini üreten, abone kazanma, beğeni alma, reklam gelirlerini artırma endişesiyle yaşayan çocuk, çalıştırılan çocuktur. Başta oyuncak firmaları olmak üzere çeşitli sektörlerdeki giysi firmaları, yemek şirketleri, makyaj firmaları gibi şirketler, çocukları bir pazarlama aracına dönüştürmüştür (Karabulut, 2019: 8).

Alışveriş merkezleri gibi mekânlar, sadece ürünler ve hizmetler değil sinema, yemek, çeşitli oyunlar gibi eğlence imkânlarının da tüketilmesini sağlamaktadırlar. Böylelikle gerçek tüketimle boş zamanın değerlendirme aracı olan eğlence tüketimi birbirine karışmıştır. Kapitalizm koşullarında eğlence, çalışmanın doğal bir uzantısıdır. Kapitalizm, mekanikleşmiş emek süreciyle yeniden başa çıkabilmek için eğlenceyi bir sağaltma aracı olarak kullanmaktadır. Eğlence metalarının üretimi üzerinden boş zamanı olan insanların mutlu olma şekilleri belirli kalıplara dökülmektedir. Aslında

burada sunulan içerik emek süreçlerinin soluk bir kopyasıdır. Zihinlere kazınmış normlaştırılmış işlemler kendi kendilerine devir daim eden rutinlerden başka bir şey değildir. Fabrika ya da bürolardaki emek süreçlerinden kaçan insanlar boş zamanlarını buna göre ayarlamaktadırlar (Aytaç ve Öztürk, 2018: 2054).

İnsanın doğal ritimlerinin yerini modern hayatın, kentsel mekânın ve akışın yapay ritimleri almıştır. Bugünün insanı, olduğu gibi değil, olması gerektiği gibidir. Bu gereklilikler ise, çağdaş toplumun iş, profesyonel hayat ve eğitim çemberleri tarafından belirlenir. Bilindiği gibi bir haftalık yoğun çalışmanın ardından çağdaş bireyler cuma ya da cumartesi akşamları, eğlenmek, müzik dinlemek, dans etmek, vb. için modern bir metropolün sokaklarına, şehrin eğlence hayatına akarlar. Bu doğal bir ritim değildir, çağdaş kapitalizmin iş ve eğlence ritmi anlayışının bir yansımasıdır. Bu şartlar altında, birey kendi ritminin iç sesinden uzaklaştığı ve bu uzaklaşma derinleştiği oranda, sosyopsikolojik sorunlar ve krizler de beraberinde gelmektedir (Akman, 2015: 10-11).

Sembolik olanın iktisadi kurumlar tarafından araçsallaştırılması, özneye yalnızca ideallerin akışkanlığını getirmekle kalmaz, aynı zamanda şeyler ve çıkarlarının hizmetindeki alet-kelimelerle her şey üzerinde hâkimiyet kurulur; bu kelimeler şeylerin kendisiyle karışır. Cinsiyetler ve kuşakların farklı yerlerini kurumlaştıran yasaklar ve hudutlar dünyasının yerine, bilim ve metanın evreni olan bir nicelik evreni geçmişti. Ticarî söylem ile bilimin söylemi birbirini tamamlayarak psikanalist Jean-Pierre Lebrun'un sınırsız dünya dediği şeyi oluştururlar. Özne böylelikle sürekli kendisine gönderilmiş olur; toplumsal bir ideale dayanan güvenilir bir yasaklayıcı merciinin yokluğunda, tamahkârlığın toplumsal mercileri ile bizzat özneye hitap eden yasakların teşvik ettiği sürekli dürtüler arasında salınmaya yöneltilir (Dardot ve Laval, 2018: 402).

Kendini güvencesizleştirme, korku ve kontrolü kaybetme gibi deneyimler ve güvensizlik hisleriyle; başarısızlık, toplumsal açıdan düşüş ve sefalet korkusu ile bağlantılıdır. Yarışamayan oyun dışı kalabilir. Sakinleşip rahatlamaya ayrılmış net bir zaman yoktur. İnsanın kendini bulmak için sakinleşip rahatlama arzusunu tatmin etmesi imkânsızdır artık. Böylece yenilenme özlemi rahatlıkla pazarlanabilir duruma gelir. Çalışma ve üretim cephesi ile birlikte toplumsalın yeniden üretimi de güvencesizleşmiştir. Panagiotidis ve Tsianos'a göre üretim ile yeniden üretimin bütünleşmesi evde veya işyerinde değil, işin kendisinin cisimleşmesi ile mümkündür. Yine de biyopolitik yönetsel iktidar ilişkileri hegemonik, normalleştirilmiş bedenlerin

ve öz ilişkilerin üretimi yoluyla işlediğinden, bu bedenlerde maddileşen, işin de ötesinde, yönetsel hayattır her zaman (Lorey, 2013: 33-34).

Deleuze ile Guattari'nin tezi ve Lacan'ın daha az bilinen tezini anlatan kapitalist söyleme göre dinsel ve onun politik mercilerinin güçten düşmesiyle birlikte, toplumsallık içerisinde piyasadan ve vaatlerinden başka ortak referans kalmaz. Birçok açıdan, kapitalist söylem sembolik biçimlerin yıkılmasıyla birlikte kitlenin psikotikleşmesine yol açar. Rekabet korkusu, iflâs korkusu, aldanma korkusu, yitirme korkusu güçlü motivasyonlar olabilir. Çalışanlardaki yitirme korkusunu geliştirmek için aynı korkuyu hissetmek gerekebilir (Dardot ve Laval, 2018: 403).

5.7.6. Çalışan Neo-Öznenin Yaşadığı Benlik Hazzı

Marx'ın ekonomik öznelliğinden çok Tarde'ın bilişsellik öznelliği paradigmasına daha yakın bir toplumsallığı yaşamaktayız. Burada zenginlik yerine iman ve tutkular üzerine kurulu bir bilgidir söz etmekteydi Tarde. İnanç, düşünce ve öznelliği oluşturan, arzudur. Zenginlik arzu olduğu kadar imandır da. Tüketim ağları arzuyu kamçulamakta ve biz tüketim mallarının pazarlanması tarafından arzulanmaktayız. Para ekonomisinde arzulayan, öznel değil, paraya dair bir dünyanın, özneli makinesel olarak arzulamasıdır. Medyatik güçlerin, reklâmın, malların arzulanabilirliğinden çok bizleri arzulanacak kişilikler olarak görmesi anlamına gelen parasal ekonomi iktidarı, ancak özne yaratarak öznelliği kurabileceğini bildiğinden, özne kuramının geliştirilmesine destek olur. Ancak o zaman makineler arzulanandır; sistemin mantığı ise sanki onları biz arzularımız gibi çalışır görünmektedir (Akay, 2013: 75-77).

Kapitalist üretimden gelen kârın yanında bir de tüketimi artırarak kârı ikiye katlama mantığına göre yeni, boş zamana ihtiyaç vardır. Çalışma süresi kapitalizmin kontrolünderken çalışmanın bitimiyle başlayan boş zamanı da kontrol etmek ister. Tüketim için gerekli olan zaman, bu boş zamanda bulunur. Ve insanın neye ihtiyacı olduğu değil, neyi tüketiceği, postmodern tüketim kültürünün yaşam formudur. Tüketim düzeni, insanda mantıksal olarak eksiklik duyduğu, olmayana karşı arzu duygusunu uyandırarak tüketmeye sevk eder. Piyasaya sunulan ürünlerin, raf ömründen dolayı, yeni ya da başka bir ürüne kayan tüketme isteği oluşması, tüketme döngüsünü oluşturur. Bu döngüde tüketim zorunlu bedensel bir eylem haliyken, tüketim yolu artık psikolojik olarak kurulmuştur (Şimşek, 2014: 57-58).

Neoliberal psikopolitika giderek daha incelikli sömürü biçimleri icat ediyor. Çok sayıdaki kendini yönetme atölyeleri, motivasyon artırıcı hafta sonları, yaşam koçları, kişilik geliştirme ve zihin antrenmanları kendini uyarlama ve verimliliği artırma konusunda sınır olmadığı vaadinde bulunuyor. Bunlar çalışma saatlerini, bireyin tüm dikkatini, hatta bizzat hayatını sömürme amaçlı neoliberal tahakküm teknikleri tarafından yönlendirilmektedir. Bu teknikler insanı keşfeder ve bizzat onu sömürünün nesnesi yapar. Neoliberal iktidar sadece sistem içerisinde kusursuz iş görmenin hizmetindedir. Verimlilik ve performansı artırmak için tıkanmalar, zayıflıklar ve hatalar tedaviyle giderilmelidir. Bu amaçla her şey ölçülebilir ve karşılaştırılabilir hale getirilerek pazarın mantığına teslim edilir. Egemenler çağı, nesne ve hizmetlerin gasp edilmesi ve çalışan insandan kaymak alma çağıdır (Han, 2019: 37).

Çileci kendilik girişimciliği, kendini tümüyle adayan özneyi üretir. Farklı teknikler, coaching, NLP, TA gibi çeşitli yöntemler daha iyi bir kendine ve duygularına hâkimiyet, müşterilerle ya da meslektaşlarla, üstlerle ya da astlarla ilişkide daha iyi bir hâkimiyet hedeflemektedir. Buradaki amaç benliği güçlendirmektir, gerçekliğe uyum sağlamaktır. Hepsinin kendi tarihi ve teorileri, kendi kurumları ve ortaklıkları vardır. Ortaklıkların ilk özelliği, kendilerini özel bir sözlüğü olan, referans yazarları, özel yöntemleri, ampirik ve akılsal görünümlü argümantasyonları olan psikolojik bilgiler olarak sunmasıdır. İkincisi, temel ilkelerden yola çıkarak, şirket içinde ve dışında kullanılabilen bireysel dönüşüm teknikleri olarak sunmasıdır (Dardot ve Laval, 2018: 377).

Kendilik kültürü antik çağdan, Hristiyan öğretilerine kadar tarihsel bağlamda diriliğini, günümüze kadar özellikle çalışma hayatı üzerinden korumuştur. İslamiyet öğretilerinde ve daha başka mistik öğretilerde de kendilik, kendini bilmek gibi öğretilerde kendine hâkim olmaya kendini yönetmeye yönelik toplumsal düzenleyici mekanizmaların ve tekniklerin tüm toplumlarda varlığı günümüzde bilinen bir durumdur. Kendi kendini yönetme, bilinçaltına hükmedilmesi ekonomik yönetimselliği kolaylaştırıcı bir öğedir. Aynı zamanda dijital ağlar yoluyla beton duvarlardan sanal yol üzerine sıralanan milyonlarca nüfusu yeni bir gerçekliğin oluşturulduğu dijital mekânda yönetme girişimine de yardımcı bir çerçeve görevi görmektedir.

Aynı şekilde neoliberal politikaların insan sermayesine yüklediği şirket tarzı yönetimsellik, ruhların işletilmesi ve böylelikle bedenlerin yönetimselliği üzerine temellenmiştir. Bu temellendirme kendilik girişimine atıfta bulunarak tüm

duygulanımların faal hale getirilmesi ile işlerlik kazanır. Kendi kendisinin istediği arzulanığı şartlarda, kendi mutluluğu için tüketen bir toplumun olması, her türlü müdahaleden ve rekabetten kendi kendini azad eden sermaye piyasasını ve sürekli karperestleri sonsuz özgürleştirici alanlar/pazarlar açmak bu yöntemle kolaylaşacaktır. Burada benlik hazzının her iki taraf için de aktive edildiği bir durum söz konusudur. Kazandığını tüketmek için rekabet içine düşen bireyler, ihtiyaç dışında bile olsa satın aldıklarının ya da çalışarak elde ettiği rekabet ve başarı hazzı gibi başka hazları biriktirmekte ve tüketmekte kar derdinde olanlar ise biriktirme ve çokluğun hazzını biriktirmektedir.

Zamanını, biyolojik/psikolojik yaşamını sürekli çalışmaya adayan neo-özne, saplantılı çalışma tutkusu ile gelenekselin özünde bulunan ve bireyi birey yapan ahlaki kazanımlarımızın yerine, esas mutluluğa gölge düşürebilen yeni bir ahlak öğretisini sosyalizasyona miras bırakmıştır. Görünen o ki en çok da tekasur duygusunun sömürüye açık hale geldiği neoliberal dünyada, bireydeki çokluk tutkusu, biriktirme tutkusu ve açgözlülük saplantısı neoliberal politikaları esir almamış olsaydı, bugün bir tarafta aşırı şekilde hesabına kar/para yığınlar, diğer tarafta bir parça ekmek/su bulamayanlar tablosu ile karşı karşıya kalınmamış olurdu. Moral değerlerinin kendi kendisini ayakta tutabilmesi için yaslandığı din kurumunun tarihsel kendilik analizini sağlayan son durağı kutsal kitap Kur-an'ı Kerim'de de "Çokluk kuruntusu sizleri oyaladı" denilerek benlik hazzının aşırılığına vurgu yapılmıştır. Bu durumda hazların aşırılığı sorunu, hazların mutluluk dozunu aşmayan hem bireye hem topluma faydalı düzeyde tutulması yönünde çözülmesi gereken bir sosyal kontrol sorunudur.

Lacan'da benlik hazzı, toplumsal düzen içinde kendini sınırlı ve kısmî olarak gösterir. Kurumun görevi bu hazzı sınırlandırmaktır. Batılı kapitalist toplumlarda insan kurumunun genel biçimi olan şirket bu kuraldan kaçamaz; benlik hazzını, çalışma zorlamasıyla, disiplin ve hiyerarşiyle, çaba gerektiren belli bir çilenin parçası olan her türlü feragatle sınırlar. Bireyin kendini çalışmaya teslim etmeye, yaşamın gündelik akışının zorlamalarına boyun eğmeye rıza göstermesi gerekir, çünkü kendi kendisinin girişimcisidir. Böylece benlik, eksiksiz bir dünyada desteği alabilir. Herkes efendidir veya efendi olabileceğine inanır. Böylece hayali düzende benlik hazzı ile sınırsızlık aşırı özneleşme ve bir hayali haz ilkesi halini almaktadır (Dardot ve Laval, 2018: 405).

Günümüz çalışma hayatında toplumsal yeniden üretimin bireyselleşmesi, işin ötesinde ve iş yoluyla yenilenmedir; ama çoğu zaman bu, karşılığı lâıkiyle verilen

ücretli emeğin de ötesindedir. Asıl mesele yenilenme, yenileme, insanın kendi benliğini kullanarak yaratması, kendi kudretiyle kendi benliğini yeniden üretmesidir. Kendini gerçekleştirme, benlik için bir yeniden üretim görevi haline gelir. Çalışma, benliğin yeniden üretimini sağlama almak içindir (Lorey, 2013: 35).

Girişimci aygıt, kişinin kendi hesaplarında ve yatırımlarında yalnız kalacağı bir bireyselleşmeye yol açar. Bireysellik, kökleri alışveriş merkezi kültürü ve marka bağımlılığı gibi olgularda yatan bir toplumsal ayrışma durumu olarak algılanır. Marka bağımlılığı kayda değer, kişilerarası bir bağ yaratmaz ve sadece ürünlerimizle değil, yaşamlarımızla da yalnızlığı hissederiz. Girişimci model, bu yalnızlığı denetim altına almaya başlar. Maddi refahımızın hepimize bağlı olduğu ve her birimizin bireysel olarak, gerekirse risk alarak bu refahı koruması gerektiği fikri bizi dünyanın belirsizliklerine karşı derin bir kırılganlık hissiyle baş başa bırakır. Sosyal sigorta ve yardım programlarını tasfiye etmeyi amaçlayan ve mal varlıklarını, istedikleri yönde yatırım yapmaları adına, insanların ellerine teslim etmek isteyen mülkiyet toplumu yanlıları, kontrolsüz ve risk yüklü dünyada sorumluluğu alan ama yalnız kalan neoliberal girişimci benliği oluşturur (May, 2014: 104-105).

Toplumsal ilişkiler, neoliberal dönemde, sınıfsal görünümünden arındırılmış; sınıfsal mücadeleler başarı ile gizlenmiş ve de buna bağlı olarak oluşan sömürü ve iktidar biçimlerini yeniden üreten koşullar yeniden üretilmiştir. Tüm bunlar, bu gelişmelerden olumsuz etkilenen sınıfların rızası ve öznenliğiyle gerçekleşmektedir. Üstelik bu özneler; performans baskısı ile ezilmekte, kendi rızaları ile ürettikleri güvencesizlikte yabancılaşma ve depresyon içinde yaşamaktadırlar. Neoliberalizm, atomize bireylerden oluşan kitleler; üst egemenlik biçimleriyle etik, ideolojik ya da siyasal bir kavga vermeyen, kolektif özgürleşmeyi boşlayan, tikel varoluş alanını ve hazzı maksimize etmeyi amaç edinen kitlelere sahiptir. (Göymen, 2017: 30).

Çalışma bir eza değildir, gerçekleştirilmesi gereken performans yoluyla benlik hazzıdır. Zarar diye bir şey yoktur, çünkü kişi doğrudan doğruya kendi için çalışır. Dolayısıyla inkâr konusu olan şey, yani hazzın benliğin ötesinde sınırlanmasının, ticari birikimin sınırsızlığına göre düzenlenmesidir. Yeni kapitalizmde herkes kazanır. Neo-özne kaybedemez, çünkü o hem sermaye biriktiren emekçidir hem de bundan yararlanan hissedar. Neo-öznel durumun hayali, kendinin emekçisi ve hissedarı olmak, sınırsızca performans göstermek ve birikiminin meyvelerinden engelsizce yararlanmaktır. Neo-özne kliniğinin tanıklık ettiği yükten kurtulma türü, bu öznelerin

sembolik çerçeveler dışındaki ertelenme durumları, başkalarıyla ilişkilerinin anlık sözleşmelere indirgenmesi. Bütün bunlar performans buyrukları karşısında olduğu kadar yeni ağ teknolojileri karşısında da işlevsiz değildir (Dardot ve Laval, 2018: 406).

Haz ilkesi id yönetiminde, arzuları tatmin etmeye iterken, süperegounun gerçeklik ilkesini başarıyla tevhit etmesi dürtülere gem vurup yeni bir yön vermekte, hatta emek harcayan, üretken beden namına ego tatminine sınır getirmektedir. Bastırılan ve yönlendirilen bu ilk özçıkâr, daha uysal, kendine daha az zarar veren ve daha üretken bir hale gelir. Yine de, libidinal dürtülerle yönünü değiştiren psişik ekonomiler, Freud'un uygarlaşmış insanının tam kalbine çıkarı yerleştirmiştir. Uygarlığın Huzursuzluğu'nda süperegounun tehlikeli arzularımızı zayıflatarak, silahsızlandırarak, ele geçirilmiş bir şehirdeki işgal kuvvetleri gibi gözetim altında tutarak hâkimiyet kurduğunu söyler. Klasik ruh ve şehir homolojisidir bu; insan ve insan psişesinin mecazı amansızca politiktir. Homo politicusun neoliberal rasyonalite tarafından alt edilmesi, insan varoluşunun her alanında rasyonel piyasa faillerinden başka bir şey bulunmadığı yönündeki ısrar, Batı tarihinde bir yeniliktir, bir devrimdir (Brown, 2018: 113-114).

Tüketim toplumunda beden, toplumsal ve politik düzenin bir metaforudur. Pastoral iktidar, bireyleri bedeni kullanarak kontrol etmiş, rasyonel iktidar ise bu kontrol mekanizmasını daha da çoğaltmıştır. Neoliberal sistem ve bedensel tekniklerin tahakkümü tüketime dayanmaktadır. Toplumsal beğeni yargısı ve kültür endüstrisi yorumlarında popüler kültürel hazların kuşatması altındaki bir bedenle karşılaşmaktadır. Serbest bırakılan hazlar, bedeni disipline edici iş yaşamı için hazırlayan hazlardır. Lunaparklar, boş zaman gezintileri ve diğer eğlence etkinlikleri hep bu bedensel haz denetimi ve bedeni iş yaşamına hazırlamak için gerekli olan oyalanma, gevşeme ve rahatlama biçimleridir. Dolayısıyla kültür endüstrisinde haz denetimi, bireyleri disiplin altına alır. Zira denetim dışı hazlar, ekonomik ve toplumsal sistemin istikrarı ve yeniden üretimi açısından bir tehdittir (Köse, 2016: 181-182).

Yeni özne, rekabet ve performans insanıdır. Kendi kendinin girişimcisi, başarmak için, kazanmak için oluşmuştur. Misalen idealleşen şirket müdürü figürlerinden daha çok işe yarayan rekabetçi spor, tanrıların, yarı tanrıların ve modern kahramanların sergilendiği büyük toplumsal tiyatrodur. Neo-özne, performans/haz düzeneğinin ürünüdür ve sadece kapitalizmin üretim /tasarruf /tüketim öznesi değildir. Eski sanayi modeli, püriten çalışma asetzimini, tüketimin tatminini ve birikmiş mallardan huzur içinde yararlanma umudunu gerilimli bir şekilde birleştiriyordu. Bu,

söz konusu gerilimi, performans ile hazzı özdeşleştirecek ve ilkesi aşırılık ve kendini aşma olan bir düzenek içinde çözülmesini sezmek demektir. Çünkü kişinin bildiği şeyi yapması ve ihtiyaç duyduğu şeyi tüketmesi artık söz konusu değildir. Yeni öznenin daima daha fazla üretmesi ve daima daha fazla haz alması, sistemik hale gelmiş haz fazlasına doğrudan bağlı kalması talep edilir (Dardot ve Laval, 2018: 389-391).

Girişimci benliğe karşı mücadele; gelecek yıllarda yüzleşmek zorunda kalacağımız, ekolojik krizlerden tutun da zenginliğin giderek daha çok kutuplaşmaya yol açmasına kadar birçok mücadele ile yan yana durmak ve onlarla bütünleşmek zorundadır. Kendimizi, birbirine umutla bağlı dayanışmacı varlıklar olarak değil de risk problemlerini idare eden bireysel girişimciler olarak gördüğümüz sürece, bizi çevreleyen ve bölen baskılara başarıyla karşı koyamayız (May, 2014: 105).

SONUÇ

Günümüze kadar süregelen literatür bilgisinde toplum analizleri farklı biçimlerde yapılmıştır. Bu analizlerde biyopolitikanın modern liberal toplumları açıklamak için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Postmodern toplum, bilişim toplumu, risk toplumu tüketim toplumu gibi ifade edilen neoliberal tüm toplumsal yapılarda, biyopolitik süreçler, kurumları ve yapıları açıklamaktadır. Neoliberal toplumlar bedenin kârı, emeği ve sermayeyi üreten bir makine olarak kurgulandığı biyopolitik toplumlara karşılık gelmektedir. Çalışma hayatında modern öncesi dönemlerde toprağa bağlı üretim söz konusu iken; modern toplumlarda sanayi öznesinin merkezde olduğu bedenin üretimi ve tüketiminden söz edilmektedir. Bu üretim ve tüketim arzusunun bireysel ve özgür olması, krizlere ve bunalımlara engel olamamış, mutsuzluğun temel kaynağı olarak kabul görmüştür.

Modern liberal toplumlardaki biyopolitik güç ilişkilerini düzenleyen en önemli etkenlerden birisi çalışma hayatının inşasıdır /yeniden yapılandırılmasıdır. Modern sonrası toplumlarda da neoliberalizmin biyolojik süreçleri çalışma hayatının yeniden inşasında etkin rol oynamaktadır. Çalışma yaşamının aktörü çalışan özneler, kentsel mekânlarda yoğunlaşan nüfusun disiplin ve denetimini sağlayan bir işlevi yerine getirmiştir/oluşturmuştur. Foucault'un deyimiyle Batı toplumlarında, çalışır durumda olanlarla çalışmayanlar arasındaki ayrım, hastaneden hapishaneye ardından okula geçişi sağlanan toplumsal gözetim mekanizmasının temelidir. Önce çalış(a)mayanlar deli etiketiyle panoptik kapatılma yaşamış, ardından insan sermayesine ihtiyaç duyulduğu için kapatıldıkları mekânlarda, rasyonel çalışan öznelerle dönüştürülmüştür. Bilginin iktidarının ürünü olan psikanaliz gibi yeni disiplinler ve yeni mesleki uzmanlaşma, kapitalist çalışmaya dayalı toplumsal sorunların ve sapmanın mekânsal düzlemde oluşmasında rol oynamıştır.

Modern dünyada liberal çalışma hayatı, kaoslar, intiharlar, savaşlar ile iç içe bir dünyada bürokratik bir varlık göstermiştir. Modern ötesi neoliberal toplumlarda ise ulus ötesini aşarak sermayenin ve paranın esnekliği ve özgür dolaşımı üzerinden çalışma hayatı, toplumsal yaşam, devlet ve bireylerin yeniden üretimi zorunlu hale gelmiştir. Piyasa esnekliği ve özgürlüğü, çalışma hayatına sirayet etmiş esnek ve girişimci akılsallık, tüm toplumsal yapılara sızmıştır. Piyasanın kendi haline bırakılmasıyla krizlerin ve eşitsizliklerin kendiliğinden biteceğini vaad eden neoliberal politikalar,

pratikte ekonomik ve toplumsal krizleri önleyememiş, toplumun alt kademelerine kadar problemleri derinleştirmiştir.

Keynesyen politikaları uygulayan ulus devletler, piyasayı özgürleştirici neoliberal politikalara destek vermiştir. Borç ve kredi politikaları, sosyal devleti zayıflatmış, piyasa iktidarını ise güçlendirmiştir. Böylece piyasaya akan yönetsellik sermayenin etkin olduğu çalışma hayatını yeniden düzenlemiştir. Kapitalizme hizmet eden biyolojik neoliberalist politikalar, piyasa özgürlüğü ve sermayenin devamı için, insan sermayesini şirket mantığı güden çalışma hayatı ile özneleştirmiştir.

İktidar toplumsal boyutuyla çalışma hayatının pratikleri ile güç üretir. İktidar yaşamın kendisini merkeze alarak, bireyin, toplumun ve devletin varlığının devamını sağlar. Bireyin yaşamı, toplumun yaşamı ve devletlerin yaşamı için iktidar kendi yönetsellik gücünü çalışanlarla paylaşır. Bilgi üreten birey, devletler ve toplumlar bilgi ürettiği kadar gücün merkezinde bir konum elde eder. Böylelikle iktidar parçalı ve esnek bir yapıya bürünür. Bu yapı biyolojik süreçlerle uyumlu neoliberal politikalar yoluyla toplumsal aktörleri birer şirket öznesine dönüştürür.

Günümüzde şirketleşme, çalışan neo-öznenin hakları, ücret ve çalışma süreleri gibi değişkenleri esneterek, belirsizleştirerek dijital bir çerçeveye indirgemekte, ofis mekânlarının eve aktarımı ve ağlara aktarımı yoluyla mekân anlayışı dönüşmektedir. Böylece iktidarın daha keskin gözü ile gözetleme alanının genişletildiği dijital mekânlarda belirsiz ve güvencesiz çalışan bireyler, bir taraftan kentsel mekânla bağlı devam eden diğer taraftan dijital ağlarda konumlanan neo-öznenin inşa sürecine dâhil olmaktadır. Bu inşa sürecindeki yönetim sanatının yeni sanat eseri, çalışan neo-özne, neoliberal politikalara uyumlu olabildiği ölçüde marjinallikten uzak, norm(al)lik çerçevesinin içindedir. Adapte olamayanlar ise başarısızlık, işini kaybetme, itibarını kaybetme, borcunu ödeyememe, vb. aşırı korkular ve tükenmişlik gibi patolojik sorunlar karşısında kendilik tekniklerini uygulamaktadır. Kendilik tekniklerinin toplumsal yansımaları sendikalaşma, toplu sözleşmeler, sivil toplum kuruluşları ve sosyal yardımların devamının sağlanması şeklinde gelişmiştir. Günümüzde bu kendilik tekniklerine, psikolojik anlamda destekleyici kurumların yanında, bilinçaltı alanda kendi kendisinin şirketi ve girişimcisi uzman ağları da eklenmiştir.

Neoliberal dönemde insanın sermayeye dönüşümünü ve ekonomi politik özneleşmeyi sağlayan biyopolitikalar, hayatta kalma savaşının sebeplerinden birini oluşturmaktadır. Şöyle ki, toplumsal sözleşme ile toplumsal düzen sağlanırken,

toplumsal sözleşmenin yerine bireysel sözleşmelerin önem kazanması ve yaygınlaşması güvencesiz bir yaşama neden olmuştur. Çalışanlar işini kaybetme korkusu ile bireysel sözleşme kurallarına göre yaşamını şekillendirmektedir. Bu durumun güvensiz bir ortama yol açması kaçınılmazdır ve tam anlamıyla uyum, başarı, üretkenlik beklenemez dolayısıyla mutsuzluğun kaynağına dönüşen tikel sözleşmeler sosyo-psikolojik sorunları derinleştirmeye devam edecektir.

Tarih, izm sunumundan (liberalizm/neoliberalizm, postfordizm/postmodernizm vs.) oluşan bir direksiyon başına geçmiş son hızla yoluna devam ederken, öznenin inşasının, ulusların ötesine taşınan liberalizmin ve kapitalizmin ilkelerinden bağımsız olduğundan söz edilemez. Ulus ötesi rekabet ve müdahalecilik neo-özneyi inşa ederken, özgür yaşam biçimlerinden daha çok birbirine bağımlı bir toplumsal yapı oluşmuştur. Bu neoliberal yapı yaratıcı, sürekli yenileşmeye uyumlu, her koşulda risk alabilen girişimci, katılımcı bireylerin kazandırıldığı hızlı değişimlere dayanıklı bir bireysel ve toplumsal dönüşüm sürecini hayata geçiren bir projedir. Neoliberal kapitalist projenin neo-öznesi, esnek çalışma kurallarıyla üretilir. Böylelikle çalışanlar, sürekli bilgi ve beceri kazanma halini, rekabeti, yenilikçiliği, yaratıcılığı, girişimciliği, esnekliği bir yaşam biçimi olarak benimsemektedir. Fakat her(şey) akışkan olduğu gibi, bilgi, başarı, özgürlük, güç vb. kazanımlar da hızla akıp gitmektedir. Daha güvencesiz, daha tükenmiş bir ruh hali yaşanmaktadır.

Bir başka boyutuyla neoliberal ilkeler, kendi iç dinamikleri farklı olan batı dışı toplumlara dayatıldığında toplumsal sorunlar baş gösterebilmekte, işsizlik, yoksulluk gibi toplumsal problemleri daha da derinleştirmektedir. Liberal politikalarda biyopolitik süreç, topraktan kentsel binalar hattına kayan emek gücünün esnekliği, işgücü göçleri ile işlemekteydi. Fakat neoliberal politikalarda emek/insan sermayesi esnekliğinin yanında ulus ötesi ve mekân ötesi dolaşımı özgürleştirilen sermaye esnekliği ile toplumsal denetim sağlanmaktadır. Sermaye, esneklik uygulamalarıyla daha da güçlü hale gelmekte; şirketleşen girişimciler arasındaki rekabet sayesinde güvencesiz ve esnek olmayan katı bir düzlemde, sermaye iktidarı da sürdürülebilir olmaktadır.

Dijitalleşmenin tüm toplumsal yapıları dönüştürdüğü dünyada çalışma hayatının ve yaşamın dijitalleşmesi ekseninde özneleşmeden söz etmek gerekir. Günümüzde sosyal ağlarda, yemek, ders gibi sayısız konularda sayısız videoları ile geçimini sağlayanlardan, dijital oyun üretip piyasaya sürenlere kadar sayısız çalışan dijital neo-özneler üretilmiştir. Bunların her biri birer şirkettir çünkü özellikle Youtube videolarını

izleyenler ya da ürettikleri oyunları oynayan başta çocuklar, bu biyoşirketlerin çalışanı konumundadır. Bu durum ihtiyaç sahiplerine kendi evlerinde çalışma imkânı ve binlerce çalışanı olan küçük bir şirket olma fırsatı vermesi açısından işlevseldir.

Buradaki yenilik, rekabetçi ve girişimci neo-öznenin her türlü riski alması, esnek, mükemmeliyet savaşçısı ve kendi kendisinin şirketi olmasıdır. Foucault, biyopolitiğin kentsel mekân etrafında üretildiğini, Negri ise biyopolitik üretimin maddi olmayan emek ile yapılandığını iddia etmiştir. Biyopolitik toplumu dönüştüren emek/insan sermayesi, tıpkı zaman, mekân, sınırlar ve diğer sermayeler gibi esnek, akışkan, güvencesiz ve belirsizdir. Sürekli rekabetçi, belirsiz ve güvencesiz bir toplumsal yapı; girişimci, esnek, sürekli yenilenen, gelişen ve kendi kendisinin şirketi konumunda olan neo-özneler üzerinden üretilmektedir.

Neo-feodal yapıyı yeniden canlandıran neoliberal politikaların hedefi, çalışan üzerinden bireylere, toplumlara ve devletlere egemen bir iktidar yapısını şekillendirmektir. Çünkü her ailede, aile üyelerinden en az biri geçinebilmek için çalışmak zorundadır. Aile gibi grupsal yapılar üzerinden, bireyden toplumlara kadar tüm dünyaya nüfuz edebilmenin yolu, yönetebilmekten ve çalışma hayatını dönüştürmekten geçmektedir. Sosyo-ekonomik yapısal dönüşüm ile alakalı piyasa ve şirketlere yön veren neo-politikalar, uygulama alanını, çalışanların yani neo-öznelerin dönüşümü ile genişletmiş, dünyanın her yerine küresel boyutlarda politikalarını benimsetebilmiş ve yaşam tarzı haline getirmeyi başaramıştır.

Burada yönetişimin dayatıldığı toplumsal bir dünyadan söz ederken aslında toplumu olmayan her bireyin bir toplum olarak addedilebileceği bir toplumsuz toplum yapısına vurgu vardır. Bu durumda, kendini kanıtlamak, kendine yetmek ve kendinin girişimcisi olmak, bir hayatta kalma mücadelesinden ibarettir. Toplumsal bir yükün teker teker kişilere yüklenmesi ve ortak grup duygusundan yoksun yükü olabildiğince ağırlaştırılmış bireyler, bir çalışma hazzından ziyade hayatta kalma mücadelesi vermektedir. Diğer taraftan çalışmadığı için, ya da çalışan yarışına dâhil olamadığı için sefaleti hak ettiğini savunan narsist zihniyetin beceriksiz, torpilsiz, adamı yok diye dışlanan/kendini dışlayan yoksullar kadar çalışan yoksulların da varlığı bilinmektedir. Gelir dağılımdaki eşitsizlik, şirketlerin dağılımında da eşitsizliğe neden olmakta, sermaye özgürlüğünü devam ettirsin diye, hem çalışmayan hem de çalışan yoksullar iflas bayrağını kendi kendisinin şirketlerine çekmekle mükellef tutulmaktadırlar.

Tüm toplumsal aktörlerin öznelğine şirket ruhu üflenmesi ve her bireyin kendi kendisinin şirketi olması, yoksulluğa ve sonsuz borç batağına saplanmışlığa çare olamamıştır. Bu çalışmada yer verilen ve literatür taramasında yoğun bir şekilde karşılaşılan neoliberalizmin eleştirisindeki amaç, tüm toplumsal problemlerin sebebini neoliberal politikalara yüklemek değildir. Fakat devletleşme özelliği göstererek kendisi için sınırları ve tehlikeleri ortadan kaldıran, tüm sorumluluğu ve riskleri milletlere/toplumlara ya da bireylere yükleyen sermaye, her(şeyi) piyasalaştırma gücünü elde etmiştir. Bu güç sadece serbest piyasa sahiplerinin çıkarlarını/kârlarını süregelen kılmaya hizmet etmektedir. Eşitsizlik, yoksulluk gibi toplumsal problemlere çözüm üretil(e)memekte ve zengin daha da zengin fakir daha da fakirleşmektedir. Ayrıca aile kurumu gibi yapıların aşındığı, aile ilişkilerinin/birincil ilişkilerin yıprandığı boşanma sayılarının artışından da anlaşılmaktadır. Yönetme gücü ile yönelttikleri “şirket ol” emrine ihtiyacı yok toplumun, eğer herkes bireyselleşmiş bir girişimci ise kendi kendisinin batmamış şirketi ise kimsenin geçim sıkıntısı ya da bitmeyen kredi borçları olmamalıydı ve asgari ücret değil azami ücretlerin konuşulduğu biyopolitikalar üretilmeliydi.

Neoliberal biyopolitikalar, toplumların psiko-sosyal yapılarını ve özellikleri tek tipleştirmekte ve aşırı kontrolcü kapasiteye sahip sosyal kişileri üretmektedir. Kimliklerin ve kurumların yerine piyasa ve sermayeye dönüşebilen değerlerin ikamesi, aile ve toplumsal bağların zayıflamasına yol açmaktadır. Sadece ekonomik değer ile oluşan bir etik anlayışının sonucunda oluşan rekabetçi ve aşırı hırs gibi tutum ve davranış bozukluğu normalleşmekte ve esneklikle gelen kuralsızlıklar toplumsal düzenden sapmalar ve anomilere açık kapı bırakmaktadır. Sonuç olarak neoliberalizm, nüfusun düzenlenmesi ve yönetilmesi yoluyla biyolojik yaşamı ekonominin politikğine uyumlu hale getirmektedir. Bunu da neo-öznelerin biyolojik yaşamının çalışma hayatına uyarlanması sağlayan kendilik teknikleri sayesinde gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla da biyopolitikaların en çok çalışma hayatında yansımaları olduğu gözlemlenmektedir. Böylece iktidarın çalışma bilgisini üretmesi çalışan neo-özneler yoluyla olmakta ve toplumsallık yeniden üretilmektedir.

Zamanda (çalışma süresi), mekânda (ev, sosyal ağlar) ve ücrette esneklik gibi neoliberal politikaların özü, sermaye insanlarının devleti, toplumu ve bireyi çalışma hayatı üzerinden insan sermayesine dönüştürmesi girişimidir. Neoliberal biyopolitik disipline etme süreçlerinden çalışma hayatı etkilenmekte, çalışanı dönüştüren

biyopolitik neoliberal düzenleyici politikalar ise gerek doğrudan gerekse dolaylı bir biçimde çalışan neo-özneler üzerinden toplumu dönüştürmektedir.

Biyopolitik yönetimsellikte, esnek, girişimci, rekabetçi ve bir piyasa aklı çalışma hayatını ve çalışan neo-özneyi şirket kurallarına göre yönetmeyi hedefler. Şirket yönetim sanatının devlete taşınması çalışma türlerinin esnekleşmesine yol açmıştır. yasalarla ve normlarla güvence altına alınan çalışma hayatı iktidarın, girişimciliğe, esnekliğe ve tıp, ekonomi, nüfus gibi bilimlere ve de teknolojilere ait söylemsel veya dolaylı politikaları oyunsallaştırmasıyla, gerçekliği inşa ettiği bir yaşam alanıdır. Piyasalaşmayı sağlayan özgürlük, rekabet, başarı, gelişme imkanları bireylere çalışma ortamı ile sunulur ve esnek çalışma koşullarının normalleştirme süreci rıza eşiliğinde başlatılır. Böylelikle rekabet ve başarı arzusunu yönlendiren şirket yönetimselliği, beden ve nüfus üzerinden üretilen rıza ve kendilik kaygısı ile gerçekliği inşa eder. Çalışan neo-öznenin artık tek kendilik hakikati girişimci, rekabetçi, yetenekli bir karakter kazanarak küçük bir şirkete dönüşme hazzını yaşamaktır.

Günümüz koşullarında yerel olduğu kadar ulusötesi olan bu biyolojik yönetim sanatı, biyolojik dijitalleşmenin yaşamı kuşatması ile yeni bir nitelik kazanır. Kültür üretici ve aktarıcı olarak bedenler başarı, bilgi, yetenek, verimlilik ve performans gibi benlik hazları yaşamak konusunda olduğu kadar dış görünüşle ilgili rekabet halinde olan dijital neo-öznelerin üretildiği bir mekandır. Bedenin çalışma hayatında kentsel ve dijital konumlanması sonucunda, neo-özneler birbirlerine benzerliğin yanında yalnızlaşmayı deneyimlemekte; ayrık özne olarak birbirlerine dijital mesafeden yabancılaşmayı yaşamaktadır.

Evde çalışma, elektronik çalışma, süreli sözleşmeye dayalı çalışma gibi anlık değişme potansiyeline sahip esnek çalışma koşulları, bireylerin belirli bir işe aidiyet duygusunu aşındırmakta; her an risklerle daha çok mücadele etme ihtiyacını, daha şiddetli biçimde hissettirmektedir. Sermayenin durumuna göre işe alma ya da işten çıkarmaya yönelik kriterler belirlendiğinde, güvencesizliğin ve artan riskin hâkim olduğu bir toplumsal yapı oluşmaktadır. İş güvencesinden yoksun bireyler, kendilerini agresif bir kişilik yapısıyla herşeyden şüphe duyan ve her daim tehlikelerin ortasında biri olarak tanımlamaktadır. Aşırı artan işsizlik oranının varlık gösterdiği toplumlarda yönetimsellik, disiplini ve denetimi sağlayıcı bir rolü üstlenmektedir. Çünkü işsizlik ve her an işsiz kalma riski normlaştırma ve cezalandırma mekanizmasına hizmet eden ekonomik bir kontrol aracı olarak kullanılabilir.

Neo-özne kendiliği ile esnek çalışma koşullarına otomatik bir şekilde yönelmektedir. Birey esnek ve girişimci yönüyle, bir refleks olarak kendi özerkliğini çalışma hayatında elde etmeye çalışırken, sunulan sonsuz özgürlük alanında bağ(ım)lılığın en katısını deneyimlemektedir. Öznelerin biyopolitik kurulumunda biyolojik neoliberal yönetimsellik, refahı ve mutluluğu sağlamak için gereksiz harcamalardan uzak durmayı ve girişimciliği vaaz etmektedir. Girişimcilik ise bireyselleşmeyi körükleyen bireysel sözleşmelerle, kamunun, kurumların ve nihayetinde çalışma hayatının özgürleşmesi, esnekleşmesi ile mümkün kılınmaktadır. Bunun yanı sıra bu piyasalaşan yönetme biçimi verimli, başarılı, uysal, girişimci, tüm risk ve sorumluluğu üstlenen, şirket tipi piyasalaşan çalışanları arzulamaktadır. Bu tiplene için üretmeye ve tüketmeye hazır, ekonomik davranan bir insan sermayesine gönderme yapmaktadır.

İnsan sermayesi, yaşam boyu ve online eğitim ile sertifika ve diplomalarla yeni ve güncel yetenekler edinebilen, inovasyona uyumlu yatırım yapan, üretici ve tüketici gibi çok yönlü bir makinedir. Bu metaforla insan kendi sermayesini üretirken, tüketim öznesi olarak kendi sermayesini de sürekli tüketmektedir. Çalışma hayatında neoliberal biyolojik yönetimsellik, piyasa ve rekabet ilkelerinin hüküm sürdüğü şirket yönetimini benimsemekte, böylelikle bireyleri, devletleri ve tüm toplumları piyasalaştırmaktadır. Ekonomik insan modeli de şirket toplumunun temel yapı taşı olacak şekilde toplumsal değişime yön vermektedir. Hızlı ve ani şekilde gelen bu değişim içinde bazı devletler tarafından alternatif olması amacıyla karşı-biyolojik politikalar uygulanmaktadır. Örneğin bireysel sözleşmelere eklenen sürekli iş güvencesi, hayırseverlik ve sosyal yardımları üstlenen kurumsal yapılardan oluşan tampon mekanizmalar oluşturulmuştur.

Biyopolitik iktidar topraktan ürün elde etmeye değil, bedenlerden zaman ve emek elde etmeye yönelmiştir. Bu yönelişin günümüzde rıza merkezli yeteneklere yatırıma ve bilgi üretimine dönüştüğü görülmektedir. Günümüzün gönüllülük ve katılımcılık üreten, belirsiz ve sayısal/dijital iktidarı, en geniş coğrafik ve sanal pazar alanlarına sahip olduğu ölçüde gözetlemeci, güvenlikçi, disiplinci, denetleyen, kontrol eden ve müdahaleci bir yönetimsellik ekonomisine sahiptir. Bu biyopolitik iktidar ihtiyaç duyduğunda kendi iktidarının güvencesi için istisna haline geçerek belirsizlik alanı kurar. Bu alanın sınırında egemen kararları alınır, yeni gerçeklik ve yasal düzen bu alanın sınırını zorlayarak yaşama dahil olur. Oluşan yasallık bedenin denetimi yoluyla gerçeklik kazanır. Benzer şekilde çalışma hayatında bedenin denetimini sağlayan ve kar

ya da verimliliği destekleyen esneklik, bireysel özgürlük, bireysel sözleşmeler, üretim ve tüketim biçimleri gibi normlar geçerlilik kazanır. Özgürleşen çalışma koşullarında, bilgi, beceri, yetenek, performans ve eğitim gibi değerleri üreten ve tüketen değişkenler piyasalaşmakta ve piyasalaşmayı da normalleştirmektedir.

Şirket yönetimselliğine hizmet eden bedenin, dış görünümüyle de rekabete uyumlu olması kural haline gelmiştir. Çünkü çalışma hayatının çerçevesi, neoliberal toplumun sınırlarını çizen şeffaflık, katılımcılık gibi şirkete ait söylemler tarafından belirlenmektedir. Dış görünümün inşası duygulanımsal emek ve estetik emek gibi emek türlerini gündeme taşımıştır. Böylece dış görünüşün şekillendirdiği kendilik ve kimlikler güvencesiz bedenler üzerinden yeniden dönüşmekte, insani olanın sermayeleşmesi simgesel ve sembolik sınırlara indirgenmektedir. Sonuçta kucak dolusu e-sertifika ve e-diplomalarla sürekli yetenek ve performans sunumundan sorumlu bir çalışan neo-özneler yığını oluşmaktadır. Bu yığınlar arasında rekabet ve kazanma hırsına kapılan bireyin kusursuz ve çekici dış görünümüyle ve yetenekleriyle birer markaya, birer küçük şirkete dönüşmesi, bireyin birey olamamasına ve sembolsüzleşmeye neden olmaktadır.

Her an kendini geliştirmek zorunda olan birey her an kazanım ve başarı skoru elde edemez. Zorunlu kayıplar ve başarısızlıklarla yenilgi yaşadığında bireyler, hem değerleri hem de kimlikleri ile tükenmişlik yaşamaktadır. Ayrıca neo-öznenin kazanımı olan özerklik, gerçek özgürlüğü sağlamaktan uzak, piyasalaşan ve şirkete adanmışlığa hizmet eden bir rekabet alanından ibarettir. Bu rekabet ortamının doğallığı, çalışma hayatında ve toplumsal yaşamda mobbing gibi tahakküm ve hırs duygusunun oluşmasına neden olmaktadır. Nihayetinde tahakkümlerle dolu bir iş yaşamına dayanamayan birey ya işini ya da yaşamını kaybedebilmektedir.

Başka bir yönüyle biyopolitik yönetimselliğin neo-öznesi mülkiyet, gelir ve sermaye sahibi olmaktan ziyade sonsuz borç ve kredi sahibi olmaktadır. Haliyle sadece karı/kazancı sürekli kılmak isteyen sermaye, insanın sermayesini de bir mülk olarak kabul eder ve mülkiyetin asıl sahipliğini de kendisi üstlenir. Sadece kar sağladığı ölçüde mülkü kullanma hakkı tanıyan sermayeye hizmet eden borçlandırma ve kredi sağlama mekanizmaları da biyopolitik yönetimselliği süregelen kılar.

Dijitalleşmeyi ve piyasalaşmayı bir arada yaşayan iktidar biçimlerinde de geçerli olan, nüfus, istatistik, kıt kaynakların dağılımı, bedenin üretim emek ve tüketim aygıtı haline bürünmesi gibi ekonomik ve yaşamsal iktidar biçimleri neoliberal biyopolitikaya

örnektir. Girişimci ve esnek çalışma hayatında tıbbileştirme, uzmanlaşma, yönetme, normlaştırma ve normalleştirme pragmatist biyolojik yaşamı inşa eder. Bu inşa sürecinde iktidar, akışkan özellik göstererek bilimlere, yöneticilere ve daimî başarı ve performans sergileyicilerine akarak kendi gücünü sağlamlaştırır. Örneğin eşitsizliğe karşı-tutum olarak gelişen sendikalar, esnekleşerek iktidarın gücünün kendisine aktığı bir şirkete dönüşür. Böylece kendi kendisinin girişimcisi olmak zorunda kalan sendikal yapılar o kadar çok piyasa gibi davranarak ekonomikleşmekte ki insan sermayesi ve güvencesini savunan niteliğini dahi yitirmektedir.

Esnek emek gücünün çalışma hayatında yaygınlaşması ve eğitimlerin, diplomaların, sertifikaların internet üzerinden verilmesi, bilginin kendisini, meslekleri ve kurumları özneleşme sürecine tabi tutarak ekonomikleştirmektedir. Bu ekonomik değer, çalışma hayatında bilgiyi fetişleştirmekte, sonsuz yetenekleri ve yeterliliği, iyi bir yaşamın ve etiğin tek koşulu olarak sunmakta ve rekabet daha da derinleşmektedir. Kazanan tarafın mizacına kibir yerleşmekte; yetersiz görülen ve başarı gösteremeyenler ise hor görülmektedir. Nitekim özgürlüksüzlük üreten piyasa aklı, sermaye özgürlüğünün karşısına dikilen hükümler ya da devlet dahi olsa bilgisiz ve cahil ilan ederek her türlü müdahalenin önüne geçmiş devletin cılızlaşmasını sağlayan tüm pratikleri hayata geçirmiştir. Çalışan neo-özne açısından bakıldığında ise bilgisizlik de işsizlik gibi çalışma hayatı üzerinden şekillenen bir kontrol mekanizmasının dışlılarından biridir. Sürekli pompalanan ve değişen bilgiler ve normların istila ettiği sonsuz özgür ve esnek bir çalışma ortamında, bilgili olmak manasını yitirmekte, işlevsizleştiği cihette de çaresizliğe, yitirme korkusuna, depresyona ve güvencesizliğe yol açabilmektedir.

Bina ve ağ adreslerinin biyolojik, ekonomik ve özgürleşen niteliği, parçalanmış ve bölünmüş bedenlerin yaşamsal faaliyetlerini ve çalışma hayatını bu ağlara taşımaktadır. Zaten esnek olan çalışma saatlerinin sınırı tümüyle belirsizleşmektedir. Bitmek bilmeyen ve devamlı üretilen ihtiyaçlar için bu ağlarda üretim/tüketim gerçekleşmektedir. Örneğin, bir yemek videosu çeken biri, dijital aşçı vazifesinde yemeği yapar ve sunumunu yaptığı yemeği yiyen de kendisidir. Diğer taraftan takipçileri izlediği ya da beğendiği kadar para kazandırırken o dijital aşçı şirketinin çalışanları konumunu elde ederler. Oyun tasarımcıları ile oyuncular, elektronik alışveriş merkezleri ile müşterileri arasındaki özneleşme de böyle işler. Böylece dijitalleşen bir çalışma hayatı kurgusunda birey, gerçek özgürlükten uzak, 7/24 çalışan

kimliği ile özneleşmektedir. Nüfusların kontrolü ve gözetimi, biyolojik çalışma panoptiği üzerinden bedeni ve toplumsal bedeni yönetmektedir.

Kendilik teknolojileri bedeni yeniden inşa eden bir araçtır. Biyopolitik beden ise Foucault'un deyimiyle iktidarın temelidir. Twitter, Facebook, İnstagram, whatsapp ve youtube gibi sosyal ağlar, internet ve akıllı telefonlar gibi özgürlük ve iletişim araçları, kendilik teknolojileri arasında sayılmaktadır. Bu araçlar dijital panoptik ve itiraf aleti olarak gönüllü teşhir işlevi görmektedir. Özerk alanların, sofralarından yatak odalarına kadar gönüllü teşhir, psikolojik ve etik olarak neo-öznenin yıkımına işaret etmektedir. Aynı şekilde çalışma hayatında mesleki başarı ve kariyer bilgisinin ve icrasının sayısallaşması, uzmanlık alanlarını herkes tarafından icra edilebilir pazar durağına dönüştürmüştür. Bu uzmanlık ve eğitim piyasasında kurumsal, toplumsal ve kişisel bilgilerin korunması açısından güvenlik açıkları ile de mücadeleyi gerektirmektedir. Bu anlamda siber saldırı ve siber suçların yasal düzenlemelerini içeren bir güvenceli çalışma yaşamı zorunludur. Çünkü iktidarın biyopolitik bedenlerde toplumsallaşma süreci, çalışma hayatı koşullarına bağlı bir şekilde yürütölmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, E. (2017), “Neoliberalizm ve Sosyal Refah Devleti Ekseninde Üçüncü Yol Yaklaşımı”, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:18, Sayı:1 ICEBS Özel Sayı, ss. 248-263.
- Ağtürk, İ. (2015), Kadınların Çalışma Durumuna Göre Temel Değerlerin Farklılaşması: Bartın İli Örneği, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bingöl.
- Akay A. (2013), *Postmodernizmin ABC’si*, Say Yayınları, Ankara.
- Akay A. (2016), *Michel Foucault’da İktidar ve Direnme Odakları*, Doğubatı Yayınları, Ankara.
- Akman, K. (2011), “Panaptikon ve "Görünerek" Toplumlaşmak”, *Eskiye*, Sayı:20, ss.52-54.
- Akman, M. K. (2013). “Sosyoterapi: Sosyolojinin Terapötik Kullanımı”, *Mukaddime*, Sayı:8, ss.1-12.
- Akman, M. K. (2015), “Çağdaş Sosyo-Psikolojik Sorunlara Bir Yanıt Olarak Sosyoterapi”, *Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, ss.1-14.
- Akman, M. K. (2019), “Sosyal Demokrasinin İdeolojik Açılımları Üzerine Değerlendirmeler”, *Social Sciences Studies Journal*, Sayı:45, ss. 5315-5321.
- Akpınar, T. (2019), “Çocuk İşçilik Olgusuna Nedensellik Bağlamında Bakmak ya da Bizi Bize Anlatmak”, *Çalışma Ortamı*, Sayı:159, ss.5-7.
- Aksu, C. (2015), “Neoliberal Toplumda Öznellik”, *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, ss.66-89.
- Akyıldız, F. (2010), “Kriz, Kapitalizm, Hayırseverlik”, *Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-I*, ss.1260-1284, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Albayrak, K. (2019), *Dijital Ortamda Benlik Sunumları Üzerine Niteliksel Bir Araştırma*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler Ve Tanıtım Anabilim Dalı, İstanbul.
- Althusser, L. (2006), *Althusser'den Önce Louis Althusser*, Çev. Z. Z. Likgelen, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Altmann, S.P. (2011), *Georg Simmel Sosyolog, Sanatçı, Düşünür*, “Simmel’in Para Felsefesi”, Ed. J. Özata Dirlikyapan, Doğubatı Yayınları, Ankara, ss. 299-319.

- Ardıç K. ve Polatçı, S. (2008), “Tükenmişlik Sendromu Akademisyenler Üzerinde Bir Uygulama (GOÜ Örneği)”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:10, Sayı:2, ss.69-96.
- Arslandaş, S. vd. (2012), Türkiye’de Dijital Gözetim T.C. Kimlik Numarasından E-Kimlik Kartlarına Yurttasın Sayısal Bedenleniş, Alternatif Bilişim Derneği Yayınları, İstanbul.
- Avan, S. (2015), “Gerçekten Liberalizm mi? Yoksa Sadece Söylem mi?: Tek Partili Türkiye’de Liberal Gelişmeler”, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Sayı:48, ss.31-45.
- Aydın, S. (2016), “Küreselleşme ve Neo-Liberal Uygulama Sürecinde Sosyal Politika Alanında Ortaya Çıkan Problemlere Çözüm Önerisi: Osmanlı İmparatorluğu’nda Ahilik Sistemi”, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:13, ss.40-49.
- Aydıntan, B ve Kördeve, M. (2016), “Çalışanların Esnek Çalışma Modeli Çerçevesinde Örgütsel Bağlılık Düzeylerinin Değerlendirilmesi”, *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt:2, Sayı:3, ss.27-48.
- Aytaç, Ö. (1996), *Sosyoloji Açısından Kamu Bürokrasisinde Memurlar ve Memurluk Bilinci (Elazığ Uygulaması)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Elazığ.
- Aytaç, Ö. (2006a), “Girişimcilik: Sosyo-Kültürel Bir Perspektif”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:15, ss.139-160.
- Aytaç, Ö. (2006b), “Boş Zamanın Değişen Yüzü: Yaşam Deneyimleri ve Kimlik İnşası”, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı:15, ss.57-90.
- Aytaç, Ö. (2014), “Sosyal Yapımız ve Memuriyet Temayülleri”, *Mukaddime*, Cilt:5, Sayı:2, ss.71-94.
- Aytaç, Ö. ve Eroğlu G. (2020), “Hayırseverliğin Değişen Yüzü ve Zenginlik: Geleneksel Hayırseverlikten Stratejik/Kurumsal Hayırseverliğe”, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:9, Sayı:1, ss. 211-227.
- Aytaç, Ö. ve Öztürk, M. (2018), “Çoklu Deneyimin Sembolik Mekânları: Alışveriş Merkezleri”, *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Cilt:9, Sayı:16, ss.2033–2066.

- Bakır, H. (2018), “Neo-Liberalizm, Küresel Kriz ve Emek Piyasasında Yaşanan Dönüşümler: Güney Avrupa Bağlamında Bir Değerlendirme”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:18, Sayı: 3, ss.1-30.
- Ballıkaya, E. (tarih yok), “Klasik Liberalizm”, https://www.academia.edu/34992207/KLAS%C4%B0K_L%C4%B0BERAL%C4%B0ZM (Erişim Tarihi: 22.09.2020).
- Bayram, Y. (2014), “J.SS. Mill’in Liberal Düşünce Geleneği İçindeki Yeri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, Cilt: 49, Sayı:1, ss.1-17.
- Benderli Z. Z. ve Görenel Z. İ. (2014), “Neoliberal Ekonomi Politikalarının Latin Amerika Üzerindeki Etkileri”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:21, Sayı:1, ss.183 – 201.
- Beşel, F. vd. (2015), “Yaşam memnuniyeti araştırması kapsamında çalışma hayatının analizi:2003–2014 dönemi”, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 16. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi Özel Sayısı, ss.305–316.
- Bourdieu, P. (2017), *Karşı Ateşler: Neoliberal İstilaya Karşı Direniş Hizmet Edecek Sözler*, Çev. S. Canbolat, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Bozkurt, V. (2020), “Pandemi Döneminde Çalışma: Ekonomik Kaygılar, Dijitalleşme ve Verimlilik”, *Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri*, Ed. D. Demirbaş vd., İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss.115-136.
- Brown, W. (2018). *Halkın Çözülüşü: Neoliberalizmin Sinci Devrimi* Çev. B. E. Aksoy, İstanbul, Metis Yayınları.
- Bürüngüz, N. (2019), *Neoliberal Dönemde Türkiye’de Sendikal Kriz: 2000’lerde Sendikalarda Karşılaştırmalı Kriz Algısı Analizi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Coşkun, B. (2019), *Neoliberal İktidar ve Özne*, Notabene Yayınları, İstanbul.
- Coşkun, B. (2020), “Homo Economicus ve İntihar: Neoliberal İktidar Alanında Ekonomik Öznenin Çöküşü”, *Textum*, ps.1-72, <https://textumdergi.net/neoliberal-biyopolitika-ve-intihar/> , Erişim Tarihi: 07.04.2021.

- Çalcı, S. (2016), “Gilles Deleuze: Arzu Politikasından Dışsallığın Biyopolitikası”, *Biyopolitika Cilt 2: Foucault’dan Günümüze Biyopolitikanın İzdişümü*, NotaBene Yayınları, Ankara. ss.61-86.
- Çalık Topuz, Z. (2016), “Küreselleşmenin Ulus-Devlete Etkileri”, *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3, ss.13-26.
- Çekin, A. (2014), “Çalışma Hayatında İnsan Onuruna Karşı Psikolojik Bir Şiddet Örneği: Mobbing”, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*.Cilt:3, Sayı:1, ss.5-22.
- Çelik, A. vd. (2006), “Hayek’in Liberal Düşüncesinde Birey-Devlet İlişkisi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:5, Sayı:18, ss.131-141.
- Çelik, F. ve Usta, S. (2010), “Klasik Liberalizmde “Özgürlük” ve Liberalizmin Yerel Yönetimlere Bakışı”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:24, ss.121-135.
- Çeliker Saraç, D. (2019), “Televizyon Dizilerinin Üretiminde Emek Süreci”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı:48, ss.419-441.
- Çetin, E. (2009), “Çalışma Yaşamında Bedenin Değişen Görünümü”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt:6, Sayı:1, ss. 73-83.
- Çetin, H. (2001), “Liberalizmin Temel İlkeleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 219-237.
- Dardot, P. ve Laval, C. (2018), *Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*, Çev. I. Ergüden, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Demir, B. Ö. (2018), “Bir "Tıp Felsefesi" İçin Derkenar (V): Foucault, Klinik ve Medikalizasyon”, *Birikim*, ps.1-19, <https://birikimdergisi.com/guncel/9069/bir-tip-felsefesi-icin-derkenar-v-foucault-klinik-ve-medikalizasyon>, Erişim Tarihi: 25.12.2020.
- Demir Güneş, C. (2013),” Michel Foucault’da Söylem İktidar”, *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı:21, ss.55-65.
- Demirel, D. (2006), “Küresel Eksende Devletin Yeni Kimliği: “Etkin Devlet”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı:60, ss.105-128.
- Demirtaş, M. (2018), “Neoliberalizmde Borç ve Öznellik”, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı:37, ss.41-52.
- Deleuze G. (2019), *Foucault*, Çev. B. Yalım ve E. Koyuncu, Norgunk Yayıncılık, İstanbul.

- Dinç, M. vd. (2013), “Öğretim Elemanlarının Tükenmişliğinde Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Etkisi: Süleyman Demirel Üniversitesi Meslek Yüksekokulları Örneği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Cilt:4, Sayı:9, ss.44-69.
- Doğan, A. (2008), 1980’ler Türkiye’sinde Devlet, Toplum ve Piyasa İlişkisine Dayanan Bir Dönüşüm Projesi: Liberalizm, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Mersin.
- Dolgun, U. (2010), “Çalışma Yaşamında Gözetim”, *Journal of Social Policy Conferences*, (0) 49, ss.507-539.
- Duman, M. Z. (2011), “Neo-Liberal Küreselleşmenin Zaferi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt:8, Sayı:1, ss. 667-700.
- Eken, H. (2006), “Küreselleşme Ve Ulus Devlet”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:16, ss. 243-262.
- Eksen, K. (2016), “Foucault, Yönetimsellik ve Ahlak”, Çev. D. Kanıt, *Felsefelogos*, Cilt:20, Sayı:63, Fesotoder Yayınları, İstanbul.
- Emsen, Ö. S. (1999), “Kapitalist Kentleşme ve Marksist Yedek Sanayi Ordusu: Analitik Bir Bakış”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:13, Sayı:1, ss.161-172.
- Erbalaban Gürbüz, Ö. N. (2019), “Charles Ölü Ya Da Diri Filminde Emek, Çalışma ve Yabancılaşma Kavramlarının Eleştirel Çözümlemesi”, *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, Cilt:6, Sayı:37ss.1397-1405.
- Ercoşkun, B. (2019), “Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye’de Liberalizm”, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Sayı:72, ss.105-122.
- Erdoğan, E. (2011), *Neoliberal Hegemonyaya Karşı Gelişen Sosyal Hareketler ve Dünya Sosyal Forumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul.
- Ertürk, D. (2017), “Dijital Kimliği “Sınırlı” Düşünmek”, *Sosyoloji Divanı*, Cilt:5, Sayı:9, ss.73-85.
- Eryiğit, S. (2000), “Esnek Üretim, Esnek Organizasyon, Esnek Çalışma”, *Kamu-İş*, Cilt:5, Sayı:4.

- Eser, U. (2018), “İktisatta Yeni Nesil (Geç Neoklasik) Kuramlar, Devletin Dönüşümü ve Kalkınma Paradigmasına Yansımaları”, *Fiscaoeconomia Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 1, ss.28-70.
- Evirgen, D. (2018), “Yaratıcı Endüstriler, Yaratıcı Emek ve Özerklik: Özgürlük mü? Denetim mi?”, *Sanat ve Tasarım Dergisi*, Sayı:22, ss.155-173.
- Fay, B. (2017), *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*, Çev. İ. Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (1992), *Hapishanenin Doğuşu*, Çev. M. A. Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Foucault, M. (2001), *Yapısalcılık ve Postyapısalcılık*, Çev. Ü. Umaç ve A. Utku, Birey Yayıncılık, İstanbul.
- Foucault, M. (2002), *Toplumu Savunmak Gerekir*, Çev. Ş. Aktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (2006), *Deliliğin Tarihi*, Çev. M. A. Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Foucault, M. (2007), *Cinselliğin Tarihi*, Çev. H. Uğur Tanrıöver, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (2011a), *Entelektüelin Siyasi İşlevi-Seçme Yazılar 1*, Çev. I. Ergüden vd., Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M.(2011b), *Özne ve İktidar: Seçme Yazılar 2*, Çev. I. Ergüden ve O. Akınbay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (2013), *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, Çev. F. Taylan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (2014), *Doğruyu Söylemek*, Çev. K. Eksen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (2015a), *Biyopolitikanın Doğuşu*, Çev. A. Tayla, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M.(2015b), *Büyük Kapatılma*, Çev. I. Ergüden ve F. Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (2019), *İktidarın Gözü*, Çev. I. Ergüden ve F. Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Freeman, M. (2015), “Neoliberal Politikalar ve İnsan Hakları”, Çev. Ş. Topuzkanamış Evran, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 2, ss. 165-188.

- Gedikli Berber, Ş. (2011), “Osmanlı’nın Son Döneminden Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Liberalizm-Devletçilik Çatışması”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:27, Sayı:80ss.209-240.
- Giddens, A. (2013), *Sosyoloji*, Çev. İ. Yılmaz, Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Gökçe, G. (2011), “Neoliberalizmin Krizi ve Yeni Devlet/Yönetim Modeli Arayışları”, *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 471-472, ss. 99-116.
- Gökçe, J. (2016), “Kendilik Nesnesi Olarak Sanat Yapıtı”, *İdil*, Cilt:5, Sayı:24, ss.1227-1236.
- Gökçen, A. (2018), “Homo Screenus: Bir Teşhirci Olarak Sosyal Medya Kullanıcı”, *Sosyoloji Divanı*, Cilt:6, Sayı:11, ss. 177-195.
- Görgün Baran, A. ve Özsöz, C. (2013), “Pratik, Kültür, Sermaye, Habitus ve Alan Teorileriyle Pierre Bourdieu Sosyolojisi”, *Sosyolojide Yakın Dönem Gelişmeler*, Ed. S. Suğur ve A. Görgün Baran), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Göymen, A.Y. (2017), “Neoliberal Dönemde Siyasal ÖznelliğinDönüşümü ve Rejim Tartışmaları”, *İ.Ü. İktisat Dergisi*, Sayı:536, ss.24-33.
- Gümüş, A. (2010), “Küreselleşme ve Sosyal Devlet”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:18, Sayı:1, ss.85–146.
- Gürkan, C. (2016), “Foucault’da Neoliberal Yönetimselliğin Tarihsel Boşlukları: Erken Neoklasik İktisat ve Kamusal Seçim Teorisi”, *Felsefelogos*, Cilt:20, Sayı:63, Fesotoder Yayınları, İstanbul.
- Han, B. C. (2019), *Psikopolitika Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*, Çev. H. Barışcan, Metis Yayınları, İstanbul.
- Hardt M. ve Negri A. (2003), *İmparatorluk*, Çev. A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, Ankara.
- Harvey, D. (2012), “Yaratıcı Yıkım Olarak Neoliberalizm”, Çev. E. Çamuroğlu Çığ ve Ü. Çığ), *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, ss. 67-88.
- Harvey, D. (2015), *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, Çev. Aylin Onacak, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Haspolat, E. (2010), Türkiye’de Neoliberal Devlet Anlayışı BağlamındaDevlet-Güvenlik İlişkisinin Değişen İçeriği VeÖzel Güvenlik Olgusu, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Işık, S. (2014), “Foucault’da Kendilik Etiği Ve Sanat Yapıtı Olarak Yaşam”, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, Sayı:17, ss.101-116.

- İbn Haldun (2017), Mukaddime II, Der: A. Tekin, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- İlhan, S. (2008), “Yeni Kapitalizm ve Meslek Olgusunun Değişen Anlamları Üzerine”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:21, ss.313-328.
- İlhan, S. (2019), “Neo-Liberalizm, Esneklik ve Güvencesizlik”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:29, Sayı:2, ss.361–368.
- İlhan, S. ve Yılmaz M. (2017), “Güvencesizliğin Bireysel Toplumsal Yansımaları”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*. Cilt.6, Sayı:3, ss. 1774-1793.
- İlhan, S. ve Yılmaz M. (2018), “Gemi İnşa Sektöründe Güvencesiz Çalışanlar Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 2, ss.287-313.
- Kalan, Ö. (2014), “Foucault’un Biyopolitika Kavramı Bağlamında Moda Ve Beden: Vouge Dergisi Üzerinden Bir Söylem Analizi”, *Selçuk İletişim*, Cilt:8, Sayı:3, ss. 140-162.
- Kalfa Topateş, A. (2019), Çalışma ve Tüketim Sosyolojisi Tarihsel ve Kuramsal Bir Analiz, Seçkin Yayınları, Ankara.
- Kaplan Y. (2016), “Dijital Medya ve Özgürlük Problemi”, *TRTAkademi*, Cilt:1, Sayı:2, ss.659-680.
- Karabulut, M. (2019), “Dijital Medyada Çocuklar ve Youtube”, *Çalışma Ortamı*, Sayı:159, ss.8-9.
- Kaya, E. (2016), “Kapitalist Emek Sürecinin Ögeleri Ekseninde Kültürel Endüstriler ve Yaratıcı Emek”, *İletişim Araştırmaları*, Cilt:14, Sayı:1, ss.43-74.
- Kaya, G. (2015), “Adıyaman’daki Eski Tekel İşçilerinin Özelleştirme Öncesi ve Sonrası Çalışma İlişkilerinin Karşılaştırılması”, *Gazanfer Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 8 Sayı: 21, ss.1308–9196.
- Kaya, V. vd. (2015), “Ücret Rejimlerinin ABD ile Türkiye Açısından Avantaj ve Dezavantajları”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:6, Sayı:2, ss.195-222.
- Kaya Özçelik, P. (2015), “Yoksulluğun Küresel Birikimi: Risk mi? Yoksa Fırsat mı?”, *İdealkent*, Sayı:16, ss. 8-33.
- Kelly, M. G. E. (2016), *Uluslararası Biyopolitika Foucault Küreselleşme ve Empaeryalizm*, Çev. U. Özmakas, Pharmakon Yayınları, Ankara.

- Kepenek E. (2020), “Yaratıcı Endüstrileri ve Girişimci Üniversiteler İlişkisi: Dijital Oyun Sektörü Üzerinden Bir İnceleme”, *Politik Ekonomik Kuram*, Cilt:4, Sayı:1, ss.141-169.
- Keskin, F. (1997), *Foucault’da Öznellik ve Özgürlük*, Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı:73, Yaz 1997, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Kılınç, A. (2012), “Neoliberalizm Bağlamında Sürdürülebilir Kalkınmanın Merkez Ve Çevre Ülkeler Açısından Değerlendirilmesi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt:14, Sayı: ss.147-161.
- Koca, B. T. (2014), “Biyopolitika, Güvenlik ve Frontex'in Türkiye-Yunanistan Sınırındaki Rolü”, *Göç Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, ss. 57-76.
- Koç, E. (2006), Türkiye’de Finansal Serbestleşmenin Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerine Etkileri, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Koç, Ö. E. (2014), *Liberal İnsan Doğası Kavrayışının Eleştirisi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul.
- Korkmaz, F. (2017), “Neoliberalizm Bağlamında Sosyal Bilgiler Öğretim Programının Politik Bir Metin Olarak İncelenmesi”, *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, Cilt:5, Sayı:1, ss.29-57.
- Köse, H. (2016), “Bourdieu Düşüncesinde Tahakküm-İtaat İlişkisi ve Sosyo-Politik Beden”, *Ankara Üniversitesi İLEF Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2, ss.173-199.
- Kurt, S. (2018), “Neo-Gramşiyen Perspektiften Dünya Hegemonyasının Geleceğine İlişkin Eko-Politik Bir Değerlendirme”, *Uluslararası X. Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi*, Uludağ Üniversitesi, 8-10 Ekim 2018, ss.862-896.
- Kurt, V. (2009), *Liberal Yurttaşlık Düşüncesinin Cemaatçi Yaklaşım Açısından Eleştirisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul.
- Lazzarato, M. (2013), “Neoliberalizm İş Başında: Eşitsizlik, Güvensizlik ve Toplumsalın Yeniden Kurulumu Politik-Ekonomik Alanın İncelenmesi İçin Temel Öğeler”, Çev. S. Yardımcı, eSkop, Sayı:4, ps.1-67, [https://www.eskop.com/skopdergi/neoliberalizm-is-basinda-esitsizlik-guvensizlik-ve-toplumsalın-yeniden-kurulumu-politik-ekonomik-alanın-incelenmesi-icin-temel-ogeler/1301_\(Erişim_Tarihi:08.07.2020\)](https://www.eskop.com/skopdergi/neoliberalizm-is-basinda-esitsizlik-guvensizlik-ve-toplumsalın-yeniden-kurulumu-politik-ekonomik-alanın-incelenmesi-icin-temel-ogeler/1301_(Erişim_Tarihi:08.07.2020)),

- Lazzarato, M. (2015), *Borçlandırılmış İnsanın İmali: Neoliberal Durum Üzerine Deneme*, Çev. M. Erşen, Açılım Kitap Yayınları, İstanbul.
- Lemke, T. (2000). “Foucault, Governmentality, and Critique”, *Paper presented at The Rethinking Marxism Conference, University of Amherst (MA)*, September 21-24, Kalamazoo, Michigan, ABD.
- Lemke, T. (2013), *Biyopolitika*, Çev. U. Özmakas, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Lemke, T. (2016), *Politik Aklın Eleştirisi-Foucault'nun Modern Yönetimsellik Çözümlemesi*, Çev. Ö. Karlık, Phoenix Yayınları, Ankara.
- Lorey, I. (2013), “Yönetimsellik ve Kendini Güvencesizleştirme: Kültür Üreticilerinin Normalleştirilmesi Üzerine”, Çev. Ö. Çelik, *Skopdergi*, Sayı:4, ps.1-39. <https://www.e-skop.com/skopdergi/yonetimsellik-ve-kendini-guvencesizlestirme-kultur-ureticilerinin-normallestirilmesi-uzerine/1302>, Erişim Tarihi:19.01.2021.
- Marazzi, C. (2014), *Sermayenin Komünizmi: Finansallaşma, Biyopolitik Emek ve Küresel Kriz*, Çev. D. Kundakçı, Otonom Yayınları, İstanbul.
- Massumi, B. (2012), “Çıkarın Ötesinde Sanat-Ekonominin Sonundaki Güç”, Çev. N. Saraç, *Cogito*, Sayı:70-71, ss. 418-436.
- May, T. (2014), “Yeni Girişimciler: Foucault ve Tüketim Toplumu”, Çev. M. Mandalinci, *Cogito*, Sayı: 70-71, ss.96-105.
- Nacar, B. ve Karabacak, Y. (2016), “Türkiye’de Devlet Bütçesinin Sınıfsal Yapısı: Sosyal Ücret Kavramsallaştırması Temelinde Bir Analiz (2006-2014)” *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı:34, ss.79-107
- Oksala, J. (2016), “Feminizm ve Neoliberal Yönetimsellik”, Çev. D. Kanıt, *Felsefelogos*, Cilt:20, Sayı:63, Fesotoder Yayınları, İstanbul.
- Olgun, C. (2017), “Neoliberal Politikalar Ekseninde Medyanın Dönüşümü”, *Sosyolojik Düşün*, Cilt:2 Sayı:2, ss.22-28.
- Omay, U. (2020), “Covid-19 Salgını Sonrası Çalışma Hayatı: Güncel Sorunlar, Öngörüler ve Öneriler”, *Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri*, Ed.: D. Demirtaş vd., İstanbul Üniversitesi Yayınevi, ss.153-170.
- Ovacık Çoruh D. ve Uluoğlu B. (2018), “Bir Karşı-Özneleşme [Yeniden-Özneleşme] Pratiği Olarak Tasarım”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:32, Sayı:44, ss.163-193.

- Ören, D. ve Yüksel, H. (2012), “Geçmişten Günümüze Çalışma Hayatı”, *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt:1Sayı:1, ss.34-59.
- Ören, E. (2015), “Neoliberal Yönetimsellik, Çalışma İlişkileri ve Girişimci Özne”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:29, Sayı:1, ss.155-169.
- Ören, K. (2018), *Çalışma Sosyolojisi*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Özbilgen, T. (2011), “Antinatüralist Sosyoloji Anlayışı Açısından Liberalizm Fenomeni”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt:40, Sayı:1-4, ss.61-79.
- Özdemir, B. (2014), Türkiye’de Neoliberal İstihdam Politikaları ve Beyaz Yakalı İşsizliği “Ankara’da Ataması Yapılmayan Öğretmenler Üzerine Bir Araştırma”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- Özdel, G. (2012), “Foucault Bağlamında İktidarın Görünmezliği ve “Panoptikon” İle ‘İktidarın Gözü’ Göstergeleri”, *Türkiye Online Tasarım Sanat ve İletişim Dergisi TOJDAC*, Cilt:2, Sayı:1 1.
- Özgül, M.H. (2017), “Neoliberal Küreselleşme Sürecinin 1980 Sonrası Türk Vergi Politikaları Üzerine Etkisi”, *Enderun Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, ss. 27–44.
- Özmkas, U. (2015), “İnsan sermayesinin kaynağı: Maddi olmayan emek”, *Toplum Bilim*, Sayı:135, ss.8-26.
- Özmkas, U. (2016), “Hard ve Negri: Biyopolitikanın Kurucu Uğrağı”, *Biyopolitika Cilt 2: Foucault’dan Günümüze Biyopolitikanın İzdüşümü*, NotaBeneYayınları, Ankara, ss.167-192.
- Öztürk, A. (2010), “İki Liberalizm Teorisi ya da Liberalizmi Bölen Metodolojik-İdeolojik Ayraçlar Üzerine Bir Soruşturma”, *Yeni Sol Yeni Sağ*, ss.299-335.
- Öztürk, A. (2020), “Egemenliğin Cumhuriyetçi Yapı Sökümü: Machiavelli, Rousseau ve Ulus Devlet”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Sayı:16 (58), ss.85-106.
- Paltrinieri L. (2016), “Niteliği Nicelemek: Ekonomi, Demografi ve Eğitim Arasında İnsan Sermayesi”, Çev. F. Keskin, *Felsefelogos*, Cilt:20, Sayı:63, Fesotoder Yayınları, İstanbul.
- Polat, F ve Basmacı, M. (2018). “Neoliberalizm Heyulası: Keynesyenizme Saldırı Mı? Sermayenin Zorunlu İstikameti Mi?”, *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2, ss.79-128.

- Read, J. (2012), “Homo Economicus’un Bir Soykütüğü: Neoliberalizm ve Öznelliğin Üretimi”, Çev: Ş. Öztürk, *Cogito Dergisi*, Sayı:70–71, ss.82-95.
- Revel, J. (2012). *Foucault Sözlüğü*, Çev. V. Urhan, Say Yayınları, İstanbul.
- Ritzer, G. ve Stepnisky, J. (2015), *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri*, Çev.I. Ertuna Howison, Deki Yayınları, Ankara.
- Rossi, A. (2018) “Neoliberal Ruhlar”, Çev. K. Kızıltuğ, *Cogito*, Sayı: 91, Güz 2018, Yapı Kredi Yayınları, ss.121-153.
- Saf, H. H. (2018), “Dijital Emeğin Biyopolitikası: Heterotopya ve Mikropolitika Mümkün Mü?”, *Humanitas*, Cilt:6, Sayı:12, ss.78-95.
- Savul, G. (2015), “Gayri-Maddi Emeğin Üretkenleşmesi: Talihsizliğin” Görünümleri”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı:44, ss. 293-321.
- Sayın, H. (2020), “Başkasına Ait Olmaya Yazgılı Öznelerin Gezindiği Karanlık Arka Sokaklarda Büyübozumu”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı:64, ss.169-194.
- Sayılan, F. (2006). “Küresel Aktörler (DB ve GATS) ve Eğitimde Neo-Liberal Dönüşüm”, *TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası Haber Bülteni*, Ankara.
- Sennett, Richard (2011), *Yeni Kapitalizmin Kültürü*, Çev. A. Onacak, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Sipahi, E. B. (2011), 1980 Sonrası Yeni-Liberalizm Ve Küreselleşmenin Etkisinde Yeni Bir Kentsel Gelişme Biçimi Olarak Güvenlikli Siteler: Konya Örneği, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara.
- Slaterry, M. (2011), *Sosyolojide Temel Fikirler*, Ed. Ü. Tatlıcan, Sentez Yayınları, Bursa.
- Subaşı, E. (2018), “Kapitalizmin Şafağında: Kent, Polis ve Güvenlik”, *İdealkent*, Cilt:9, Sayı:23, ss.113-133.
- Swingewood, A. (2010), *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çev. O. Akınhay, Agora Yayınları, İstanbul.
- Şen, N. (2017), “İş Hayatında Psikolojik Şiddet (Mobbing): Trabzon Örneği”, *İmgelem*, Cilt:1, Sayı:1, ss.135-151.
- Şimşek, M. E. (2014), *Moderniteden Postmoderniteye Uzanan Bir Köprü: Zygmunt Bauman*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Erzurum.

- Tayyar, A. ve Çetin B. (2013), “Liberal İktisadi Düşüncede Devlet”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, Sayı:1, ss.107-120.
- Tekin, F. (2014), “Peter L. Berger’in Yabancılaşma Anlayışı: Diyalektik Bilincin Kaybı”, *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, Cilt:4, Sayı:2, ss. 29-48.
- Tekin, T. (2018), “Bedenin Teşhiri: Dile Gelen Bedenden Duyuma Gelen Bedene”, *Sosyoloji Divanı*, Cilt:6, Sayı:11, ss.133-146.
- Tezcan, M. (2015), *Sosyolojiye Giriş*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Uçkaç, A. (2010), “Türkiye’de Neoliberal Ekonomi Politikaları ve Sosyo-Ekonomik Yansımaları”, *Maliye Dergisi*, Cilt:158, ss.422-430.
- Vergara, F. (2006), *Liberalizmin Felsefi Temelleri*, Çev. B. Arıbaş, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Wallenstein, S. O. (2019), *Biyopolitika ve Modern Mimarlığın Ortaya Çıkışı*, Çev. B. Baran, Lemis Yayınları, İstanbul.
- Yanık, L. K. (2015), “Liberalizm: Bir Yazın Değerlendirmesi”, *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, Cilt:1, Sayı:46, ss.35-55.
- Yazar Aslan, B. ve Açıkgöz Ş. (2019), “OECD Ülkelerinde İşgücü Piyasası Esnekliği ve Güvenceli Esneklik Göstergelerine Yönelik Bir Değerlendirme”, *Çalışma İlişkileri Dergisi*, Cilt:11, Sayı:2, ss.45-68.
- Yılmaz, M. (2012), “Küreselleşme ve Kentsel Yoksulluk: Sosyolojik Bir Perspektif”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:4, ss.257–287.
- Yılmaz, M. (2015), “İleri Endüstriyel Toplamlar ve Kentsel Yoksulluk”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:25, Sayı:2, ss.215–228.
- Yılmaz, M. (2019), “Neoliberal Kapitalizmde İstihdam İlişkilerinin Dönüşen Yapısı: Standart-Dışı Çalışma Formlarının Yükselişi”, *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Cilt:14, Sayı:20, ss.1710–1734.
- Yorğun, S. (2020), “Covid-19 Salgını’nın Sosyal Politikalara Etkileri”, *Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri*, Ed. D. Demirbaş vd., İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss. 99-113.
- Zafir, C. Z. (2009), “Neoliberalizmin Minimal Devlet Yaklaşımına Bir Eleştiri”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt:7, Sayı: 2, ss.65-82.
- Wikipedia, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Liberalizm>, (Erişim Tarihi:08.07.2020).